

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Bartók Béla: A nyelveket tanuló Bartók Béla

Rácz Endre: Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal

Deme László: Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói

Fábián Pál: Hogyan írjuk a márkaneveket?

Sámbokréthy Péter: A tagolva kapcsolás mint mondatfonetikai eszköz

Zilahy Lajos: Csujogatas, nóta, banda

Tompa József: Anyanyelvünk védelmében

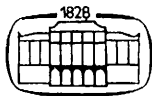
Molnár Zoltán Miklós: Adalékok a „tötő” megítéléséhez

Büky László: Egy szóképek világa Füst Milán költői nyelvében

Benkő Loránd: Anyanyelvi nevelésünk néhány kérdéséről

Nagy Ferenc: A szaknyelv a szakközépiskolai anyanyelvi nevelésben

Achs Károlyné: Magyar nyelvtudósok az Ormánysági Szótár születésénél

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

105. ÉVFOLYAM 1981. ÁPRILIS—JÚNIUS 2. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
ILLYÉS GYULA, KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSZKY MIKLÓS,
RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Bartók Béla</i> : A nyelveket tanuló Bartók Béla	129
<i>RÁCZ Endre</i> : Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alánnyal a mondategység határán túl	134
<i>Deme László</i> : Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói	145
<i>FÁBIÁN Pál</i> : Hogyan írjuk a márkaneveket?	155
<i>SÁMBOKRETHY Péter</i> : A tagolva kapcsolás mint mondatfonetikai eszköz	159
<i>ZILAHY Lajos</i> : Csujogatas, nóta, banda	162

Vita

<i>TOMPA József</i> : Anyanyelvünk védelmében	165
<i>MOLNÁR Zoltán Miklós</i> : Adalékok a „tötő” megítéléséhez	180

Íróink nyelve

<i>BÜKY László</i> : Egy szókép világa Füst Milán költői nyelvében	185
--	-----

Nyelv és iskola

<i>BENKŐ Loránd</i> : Anyanyelvi nevelésünk néhány kérdéséről	194
<i>NAGY Ferenc</i> : A szaknyelv a szakközépiskolai anyanyelvi nevelésben	201

Nyelvjárásaink

<i>ACHS Károlyné</i> : Magyar nyelvtudósok az Ormánysági Szótár születésénél	207
--	-----

Imre Samu

(1917—1990)

MAGYAR NYELVŐR

105. ÉVFOLYAM * 1981. ÁPRILIS—JÚNIUS * 2. SZÁM

A nyelveket tanuló Bartók Béla*

Édesapám — kötelező tanulmányain kívül — állandóan művelte magát. Különös rendszerességgel elsősorban a nyelvtudományok iránt érdeklődött; egész életén át foglalkoztatták a nyelvi sajátosságok, és minden alkalmat megragadott mind az idegen nyelvek elsajátítására, mind a magyar nyelv tanulmányozására. Érdekes módon ez az érdeklődése gimnáziumi évei alatt az eredményekben nem mutatkozott meg, mert — míg az egyéb tárgyakból többnyire jelese volt — német nyelvből végig jója, latinból ugyancsak (avval a különbséggel, hogy egyszer elégséges is volt), és érettségi bizonyítványában is a három jeles mellett a négy nyelvi tárgyból — köztük magyarból is — jója volt.

A nyelvek iránti érdeklődését mutatja az, hogy az V. gimnáziumban szabadon választható tárgyak (görög nyelv vagy görögpótló irodalmi tanulmány) közül a görög nyelvet választotta, és ebből többnyire jelese is volt.

Az első idegen nyelv, amelyet magas fokon elsajátított, a német volt. Édesanyja családjának egy része németajkú volt, és Voit Irma, Bartók nagynénje, aki az idősebb Bartók Béla halála után a Bartók gyerekek nevelésénél édesanyjuk segítségére volt, szívesebben beszélt németül. Így Bartók már kiskorában megismerkedett evvel a nyelvvel, a III. gimnáziumot német nyelvű iskolában végezte, a többi osztályban pedig német nyelvet is tanult, így nem volt szüksége később a módszeres tanulásra.

Ettől függetlenül a megfelelő német nyelvkönyvek mindig rendelkezésére álltak, és azokat rendszeresen forgatta is. A Kelemen-féle nagyszótár újabb kiadását 1929-ben megvette és használat közben jegyzeteket is írt bele, írásjeleket javított (a *regös* szót *regös-re*) és feltűnően megjelölte a *nyers* szónál az egyik szinonimát, az *Ungar-t* kérdőjelekkel és „mi ez?” kérdéssel.

Kiterjedt német levelezését kiadókkal, hangversenyrendezőkkal és magánosokkal önállóan végezte, de tudományos igényű munkáinál mások segítségét is igénybe vette. Tudományos cikkeit a németül kifogástalanul beszélő első feleségével (Ziegler Mártával) nézette át; a magyar népdalok fordításánál pedig édesanyja is közreműködött időnként. Bartók 1908-ban írta a „Tíz könnyű zongoradarab” című művét, és az egyes daraboknak magyar címét a német kiadás számára le akarta fordítani. Tanítványától, Freund Etelkától kért tanácsot a „Lassú vergődés” német fordítására és a javasolt változatok közül azután a Qualvollé-t választotta.

A további nyelvek tanulását Bartók változatos módszerekkel, nagyrészt autodidakta módon végezte, de eleinte igénybe vett nyelvtanítót is.

* A Szépirodalmi Kiadó gondozásában megjelenő, „Bartók műhelyében” című könyv egy fejezete.

Minden nyelvnél első dolga volt a megfelelőnek látszó szótár és nyelvkönyv beszerzése. A Rozsnyai-féle „Gyors nyelvmester bármely nyelv alapos elsajátítására tanító nélkül” sorozatból beszerezte a francia, román, olasz, orosz és tót nyelvűt; a Kuntze—Polyglott kiadványokból pedig a spanyol, a portugál és a román kiadást. Használta a Toussaint—Langenscheidt-féle levél szerinti tanítási módszert, elsősorban francia tanulmányainál; a későbbi időszakban pedig — főleg az arab, török és délszláv nyelveknél — sok egyéb nyelvkönyvet.

Francia tanulmányainál a későbbiekben a Larousse volt a legfőbb tankönyve.

Általában valamilyen idegen nyelvű szöveg olvasása kapcsán tanult nyelveket, rendszeresen készített szószedetet, és igyekezett a tanultakat minden módon gyakorolni. Családtagjainak — még akkor is, ha nem értették a nyelvet — gyakran írt humoros vagy komoly formában idegen nyelven részben abból a célból, hogy őket is serkentse a tanulásra.

Bartók leveleiben rendszeresen foglalkozott a nyelvtanulási és nyelvi kérdésekkel, érdemes ezekből néhányat idézni. Érettségi után Budapestre kerülve már édesanyjának írt első levelei egyikében németül írt gyakorlás céljából.

1900 májusában Popper Dávidot kísérte a Park Klubban és az utána tartott összejövetelen ötféle nyelven folyó társalgás közben különösen sok franciát lehetett hallani. Ekkor írta Bartók: „Valóban szörnyű, hogy én nem tudok francziául!”

Hosszabb tiroli gyógykezelése után visszatérve Budapestre megkezdte a komolyabb angoltanulást, és 1901 áprilisában édesanyjának szóló egyik levelét rövid angol mondattal kezdte, majd beszámolt arról, hogy Fábián Felicitás nevű évfolyamtársának angol órákat ad; nevezetesen minden látogatása alkalmával öt angol szóra tanítja meg. — Erről a tanításról minden levelében újból megemlékezett avval, hogy nagyon hasznosnak tartja, mert a régen tanult és már elfelejtett szavak megújulnak emlékezetében. A karácsonyi szünetben Pozsonyban nyole angolórát vett egy tanárnőtől, aki már azelőtt is foglalkozott vele pozsonyi tartózkodása alatt; a következő nyáron pedig a szünet alatt folytatta Bartók tanítását.

1902 őszén Budapesten is tanárnőnél folytatta angol tanulmányait óránként egy „pengő”-ért (valószínűleg forintról van szó). Novemberben azt írta, hogy: „Az angolórák érdekesekké kezdenek válni; most kezdjük átvenni az angol irodalom történetét.”

A következő nyelv, mellyel Bartók tervszerűen foglalkozott, a francia volt. 1905-ös párizsi tartózkodása idején mindennap vett francia leckét és saját bevallása szerint sokat bajlódott a „bosszantóan nehéz” *pouvoir, savoir, ouvrir*-okkal. A tanárral angolul is beszélt, és vett egy angol—francia igetant a nehéz nyelvtan elsajátítására. — Édesanyjának tréfásan panaszkodott, hogy nem tudja franciául a *lajt, kotu, göboly, kallantyu* szavakat a szótárban megtalálni. — Nyári beszámolójában a penzióbeli nemzetközi társasággal kapcsolatban írja, kár, hogy nem tud jobban angolul, és továbbra is panaszkodott a francia nyelv nehézségéről; erre néhány példát is írt.

Októberben több hónapra Bécsbe utazott, ahol szintén rendszeresen vett angolórákat, vasárnaponként pedig barátjával, Dietl Lajossal és egy angol ismerősükkel „angol” sétákat rendeztek. Párhuzamosan a francia nyelvvel is foglalkozott, húgának — még meglehetősen hibás — francia nyelvű levelezőlapot írt. 1906 tavaszán Bartók Vecsey Ferencsel ibériai hangverseny-

körütra ment és már az előkészületek során azonnal tanulmányozta a spanyol és a portugál nyelvet, még az utazás előtt spanyol nyelvű lapot írt húgának (aki persze ezeket a nyelveket nem ismerte). Az út során pedig leveleiben többször büszkén említette, hogy tudott a spanyolokkal valóban spanyolul beszélni, Coimbrából pedig azt, hogy egészen jól érti a portugál beszédet.

Nyáron hosszú francia levelet írt édesanyjának avval, hogy mindazokat a kifejezéseket, amelyeket nem ért, keresse ki a szótárból. Ekkor népdalgyűjtései során megkezdte a szomszéd népek dalainak tanulmányozását, és először a Felvidéken gyűjtött dalokat. Ennek során kezdte módszeresen tanulni a szlovák nyelvet, melyet elég alaposan megismert olyan mértékben, hogy a dalok szövegét le tudja jegyezni és az idegen kiadványokat tanulmányozhassa. A szlovák nyelvvel folyamatosan foglalkozott, még 1933 után is megvette a Mendreszóra — dr. Orbán-féle szótárt. Mivel ezt a példányt Béla fiának kölcsön adta, 1940 júniusában még egyszer beszerezte.

Bartók erős Habsburg-ellenessége is alkalmat adott nyelvészkedésre; 1906 augusztusában felháborította Ábrányi Emil Ferenc Józsefet dicsőítő verse, melyet Bartók németre fordított és elküldött édesanyjának. — Ugyanabban a levélben édesanyja francia levelére is válaszolt, bírálgatva annak helytelen kifejezéseit. Októberben beszámolt arról, hogy szlovák népdalgyűjtése során szépecskén boldogul egyes „Schlagwort”-okkal, ezen kívül szerencsére a ratkói szlovákok legtöbbje tud pár szót magyarul.

1907-ben Bartókot kinevezték zeneakadémiai tanárrá, letelepedett és berendezkedett Budapesten. Erről szóló beszámolójában írta: „Veszek sok szótárt és gyűjteményszerű könyvet! . . . egy inasgyerek a bótbul egész zsákkal cipelte utánam a holmit.” Albréti szobáját a Vörösmarty utcában azért választotta, mert szállásadónője esténként francia leckéket adott neki egy korona órabérért. Francia szótárát elcserélte a húga jobb szótáráért, és egyre több levelében ír francia mondatokat ismerőseinek, családtagjainak.

1908-ban kezdte Bartók tanítani Ziegler Mártát és annak nővérét zongorázni. Levelezésük során szintén gyakran írt nekik franciául. Többek között azt is írta, hogy a zongoraórákon kívüli látogatásai során rendezhetnének „egy kis együtt-francia-felolvasást, úgy hogy az a 2, aki nem olvas, kézimunkázik.” Berlioz emlékiratait ajánlotta erre a célra avval, hogy a szükséges magyarázatokat ott meg is tudja adni. Még ebben az évben újabb nyelv: az erdélyi népdalgyűjtés kiterjesztése során a román. — A szokott módon beszerezte a nyelvkönyveket, a községek vezetői és mások (különösen Busiția János belényesi tanár) segítségére voltak tolmácsolásban. Bartók ezt a nyelvet is meglehetősen jól elsajátította. Ősszel feleségül vette Ziegler Mártát és párizsi nászútjukról egy ún. konzervlapot küldtek Bartók húgának, melyen a francia szöveg előre volt nyomtatva, és tesztlap szerűen kellett kitölteni. (Ezt inkább tréfának tekintették.)

1910-ben Béla fiának születését is francia nyelvű táviratban közölte édesanyjával Bartók.

Októberi pozsonyi látogatásáról feleségének egy részben román, részben francia nyelvű lapot küldött nyelvgyakorlasként; karácsonyi és egyéb erdélyi népdalgyűjtő útjáról pedig hosszú francia levelekben számolt be neki.

A népdalgyűjtési területek egyre kiszélesedtek, Bartók arab nyelvterületre készült, és 1911-ben Párizsba ment előzetes tájékozódásra. Azonnal megvette Ben Sedira Bel Kassem francia — arab és arab — francia szótárát, valamint L. Machuel arab nyelvkönyvét. Feleségének írt levelében mindjárt

néhány megtanult szót is leírt, és érdekességként megírta, hogy pl. egy ilyen című könyvet is hirdettek: *Dictionnaire Chaonin—Arabe—Kabyle et Français — Qamus — Cani — Arabi — Obaili et Rumi.* („Teringgettét!” — írta utána Bartók záradékkal.)

Az arab tanulmányok némileg visszavetették a román tanulást, de Buşiţianak azt írta, hogy szeptembertől újra nekifog és egy év alatt szeretne sokat haladni.

1912-ben Kodály Zoltánnénak írt egy olyan levelezőlapot, melynek első része görög betűkkel írt francia, második része cirill betűkkel írt magyar szöveg.

Gyűjtőútjai során, Temes vármegyében, szerb vidékre is eljutott és sajnálkozott, hogy nem érti beszédjüket, mindig olyan, mintha valami összeküvésről tárgyálnának. — Evvel a nyelvvel azután csak élete végén, az Egyesült Államokban, a Parry-féle gyűjtemény feldolgozása kapcsán ismerkedett meg.

1913 nyarán feleségével tett algériai gyűjtőútján és az anyag feldolgozása során hasznosította arab tanulmányait; ősszel viszont újult erővel foglalkozott a szlovák és főleg román nyelvvel. A következő évben megint Afrikába készült, és beszerzett egy kabyl nyelvtant, de ez az út elmaradt a háború miatt.

A háború kitörése okozta megrázkódtatás után Bartók feleségével együtt olaszul kezdett tanulni és — a már megszokott módon — leveleiben gyakran alkalmazott olasz mondatokat. A Fából faragott királyfi partitúráján egy ideig Tőkésújfalun dolgozott, ahova nem vitt magával semmilyen könyvet, és ezért azt írta: „vágynom valami francia könyv után.”

Budapestre visszatérve ezt írta a Tátrában gyógykezelésen levő feleségének: „arra gondolok, hogy nyáron majd spanyolra tanítlak! . . . Párhuzamosan az olaszt is folytatjuk — és éppen ez lesz érdekes: két ilyen rokon nyelv összehoronzása és szétválasztása.” Spanyolul a Don Quijote-t olvasta ekkor Bartók, de sajnálkozott, hogy kevés ideje jut rá. Nyáron viszont már azt írta Buşiţianak, hogy néhány francia könyvön kívül két román könyvet olvas, és megint nekivág a nyelvtannak is.

Az újabb politikai fordulat, a forradalmak és a Tanácsköztársaság ideje, úgy látszik megint az olasz nyelv felé fordította Bartók érdeklődését. Feleségével együtt versenyt tanulták megint ezt a nyelvet a Toussaint—Langenscheidt módszer szerint. A csehszlovák uralom alá került Pozsonnyal az érintkezés nehéz volt. Bartók a cseh cenzúrától való félelmében szlovákul írt ezt a nyelvet nem ismerő édesanyjának abban a reményben, hogy valaki lefordítja neki.

Az 1920-as évek elejére Bartók fő nyelvtanulási korszaka befejeződött, és elsősorban egyre terjedő külföldi levelezésében gyümölcsözött.

Nagyszámú idegen nyelvű cikket is írt külföldi lapokba, és közreműködött népdalszövegek kiadásánál azok fordításában vagy ellenőrzésében.

1927-ben, első amerikai útján Bartók újabb feladat előtt állt: angol nyelvű felolvasásokat kellett tartania. Erről így írt édesanyjának: „Képzelted, milyen szép lesz ez a felolvasás. Életemben egyszer olvastam fel nyilvánosan, akkor is magyarul, most pedig angolul! Hát legyenek boldogok vele, ők akarták.” A későbbiekben már megbarátkozott a gondolattal, és — főleg a rádiózás megindulásával — a magyar előadásokon kívül 23 angol, 8 francia és 8 német nyelvű felolvasást tartott különböző országokban. 1929-es szovjet-unióbeli útján is erősen foglalkoztatták a nyelvi kérdések, elsősorban az érint-

kezés nehézségei miatt. Csak a nyomtatott cirill betűket ismerte, és — saját szavai szerint — „csekély tót tudományával” kísérelte meg az étlapot és más feliratokat megérteni.

1932-es kairói útja alkalmából Athénben kiszállva felelevenítette középiskolai görög tanulmányait, majd Egyiptomban az arab ismereteit. Leveleiben sok görög, illetve arab szót is szerepeltetett érdekességképpen.

Amikor Bartók 1934-ben a Tudományos Akadémiára került a népdal-kiadás előkészítésére, szüksége volt újabb kapcsolatokra. 1935-ben a bolgár nyelvvel kezdett foglalkozni, megvette a Weigand-féle bolgár—német szótárt és Bulgáriából, Raina Kozarova etnográfustól kért középfokú nyelvtant és elemi iskolai olvasókönyvet nyelvtanulás céljára. Ugyanekkor Lembergől ukrán szótárt is kért Philaret Kolessa zenetudóstól. Kolessa küldött is egy gyenge szótárt, melyet Bartók vissza is küldött, és jobbat kért (a Popovyc—Omelian szótárt). Az utóbbi levelében ezt írta: „El vagyok látva valamennyi kelet-európai nyelv szótárával, kivéve a lengyelt, ukránt, törököt és albánt a két utóbbival nem foglalkozom, a lengyel könnyen kapható; tehát most az ukrán a legfontosabb.”

Az idő nyomban rácsáfolt Bartókra, még ugyanabban az évben meghívták Törökországba 1936-ra. Természetesen első dolga volt a megfelelő nyelvi anyag beszerzése és tanulmányozása. — Ezúttal török nyelvű levelezőlapot küldött hűgának és egész kis szöszedetet mellékelte hozzá. Gyűjtőútja során is gyakorolgatta a török nyelvet, majd a gyűjtés feldolgozása során tovább foglalkozott vele. 1937 nyarán Béla fiának írt levelében egészen hosszú összehasonlító ismertetést adott a török és magyar szóhasznosságokról és tréfás formában emlékezett meg a nyelvkönyvekben gyakran kifigurázott lehetetlen mondatszerkesztésekről.

A nyelvekkel való kapcsolata Bartókot élete végéig kísérte. Utolsó amerikai tartózkodása során sok angol nyelvű előadást tartott és fő munkája, a szerb—horvát népdalgyűjtemény rendezése a délszláv nyelvekben való tájékozódást is szükségessé tette. A jegyzeteket angol nyelven készítette, de nehezebbre esett „küszködése az angol nyelvvel”. 1944-ben — már súlyos betegen — a mintegy 2000 „oláh” népdalszöveg rendezésével foglalkozott és ennek során amerikai magyar ismerőseinek írt leveleiben sok román nyelvi sajátosságról emlékezett meg. Egyik írásában hosszasan foglalkozik a *frunza*—*fronda* szóváltozással; latin szótár hiányában még könyvtárba is készült annak megállapítására, hogy a latinban van-e *fronda*-szerű szó 'falevél' értelemben. (NB. a latin *frondeus* szó 'lombos'-t jelent).

Összefoglalva láthattuk, hogy Bartók élete folyamán tizenhárom idegen nyelvvel foglalkozott komolyabban; sorrendben a német, angol, francia, spanyol (és portugál), szlovák, román, arab, olasz, bolgár, ukrán, török és szerb-horvát nyelvvel; de minden más nyelv sajátosságai is érdekelték. 1943 augusztusában ezt írta volt tanítványának, Wilhelmina Creelnek, aki egy ideig Japánban élt: „A nyelvtanulás, amint tudja talán, mindig egyik vesszőparipám volt. Valahol olvastam, hogy a japán milyen rettenetesen nehéz. És a koreai milyen? A kínaival rokon vagy a japánnal? Biztos vagyok benne, hogy nem tudnám megtanulni egyiket sem ezek közül a félelmetes nyelvek közül (még a törökkel is nehézségeim voltak . . .) . . .”

Az idegen nyelvek mellett azonban a magyar nyelv művelését tartotta Bartók a legfontosabbnak. Járatta a Magyarosan c. folyóiratot, megvette a Gombocz—Melich féle etimológiai szótár lassan megjelenő köteteit, szóban és

írásban küzdött a magyar nyelv jogaiért. Családtagjait (elsősorban a gyakran németül beszélő édesanyját és annak nővérét) a magyar beszédre ösztönözte; fiainak a legjobb magyar írók műveit: a Magyar Remekírók teljes sorozatát, Móricz Zsigmond, Ady Endre és mások írásait ajándékozta és szívesen olvasta jól sikerült magyar dolgozataikat.

A Cantata profana eredeti román szövegét maga fordította magyarra, és elég hosszú munkával adta meg a végleges szöveget, hogy a magyar nyelv szépségét vissza tudja adni.

Zenei munkássága mellett Bartók kiterjedt kapcsolatai során négy világrészben méltón képviselte a magyar kultúrát.

Bartók Béla

Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal a mondategység határán túl

1. Előző cikkemben (Nyr. 104: 257–73) megvizsgáltam, hogyan egyezik az állítmány a mennyiségjelzős alannyal az egyszerű mondaton, illetőleg tagmondaton belül, Deme László műszavával (MondsSzaj. 39, 41 stb.): a mondategységen belül. Azt tapasztalhattuk, hogy ilyenkor a mai köznyelvben és irodalmi nyelvben az alaki egyeztetés (pl. *Két fiú jön*) dominál, de a régi nyelvben és a népnyelvben nem ritka az értelmi egyeztetés sem (pl. *Két fiú jönnek*; ugyanitt egyébként a *Két fiúk jönnek*-féle egyeztetéssel is találkozni).

Most arra a kérdésre kívánunk választ adni, hogyan alakul az állítmány egyeztetése az olyan „rejtett” alanyú tagmondatban vagy mondatban, amelybe alanyként az előző tagmondatban, illetőleg mondatban szereplő mennyiségjelzős főnevet értjük oda, azaz — Deme László műszavaival — azt kutatjuk, hogyan egyezik az állítmány a mennyiségjelzős alannyal a mondat-egység, illetőleg a mondategész határán túl.

2. Ezzel az egyeztetési típussal nyelvtani, illetőleg nyelvvelő irodalmunk eddig nem foglalkozott részletesen, ám azért tartalmaz néhány idevágó észrevételt.

Vass Bertalan a Zrínyinél föllelhető azonos tagmondatbeli értelmi egyeztetést vizsgálva a következőket jegyzi meg: „Ily értelmi egyeztetés mai nyelvünkben ugyanazon mondatban nem használatos; de megvan, ha a következő mondat visszavonatózik az előbbinek egyik szavára, mely többséget fejez ki. Pl. *Sok vendég volt nálunk, de már mind elmentek*” (Nyr. 12: 319; az én kiemelésemmel. R. E.).

Ilyen egyeztetéssel természetesen a régi nyelvben és a népnyelvben is találkozni. A régi nyelvi példák nemegyszer a latin mintát követik: „Meg éfméze azezt *foe golékezét a' fidoc k933ol mezt ot volna z iouen° nē* Lac iefufert / dē hog *latnac lazaet / kit felkoltot wala halottaibol*” (MünchK. 98va) ~ „Meg ewfmere azért a fydok kew33yl *sok fereg*, hogý ot volna, ees oda *iewenek nē* chak Jefufert, de hogý Lazartýs *latnak* kyt halottaýbol fel tamagtot wala” (Pesti: NTest. 214a; vö. Kocsner: Pesthy Mizers Gábor „Új Testamentumá”-nak mondattana 9): „Cognovit ergo *turba multa* ex Iudaeis quia illic est, et *venerunt* non propter Iesum tantum, sed ut Lazarum *viderent*,

quem suscitavit a mortuis” (egyébként az egyeztetést az irányító tagbéli gyűjtőnév is befolyásolhatta; vö. Nyr. 101: 391–2).

A népnyelvből hoz fel idevágó példát Erdélyi (NyK. 36: 252): „*Tizönkét kömijes ésszetanakodék, | Magoss Déva várát hogy fölépittenék*” (Kriza: Vadr. 314), s legújabban Gálffy (MNyj. 22: 16): „*A két testvér a bokorhoz lép, s mit találnak ott: két szép süldő nyulat*”; „*A két kereskedőember megáll, és hallgatnak*”; „*S akkor a két ember beugrik a búzatáblára, és keresik Matyit mindefelé a világon*”; „*Menyen a sog gyermek, s elkezdenek kijátani*”; „*S még máma is él a két félkegyelmű ha meg nem haltak*” (Marosmagyaró).

Íróink közül elsősorban Arany János nyelvét vizsgálták meg az egyeztetés szempontjából, s így a tárgyalt típust illetően is (Varga: Nyr. 29: 412). Nála az alaki és az értelmi egyeztetés egyaránt előfordul; vö.: „*Tántorogva ballag a két kajla sőre, | Alig tetszik r a j t a, mint mozog előre . . . | A négy szürke lónak a két kajla sőre | Nagy keservesen tud kitérni előle, | Pedig félni félnek . . .*” (Arany: A szegény jobbágy). Varga az új tagmondatbéli egyes szám használatát úgy itéli meg, hogy az eltér a nyelvszokástól. Egyéb példái Aranytól (i. h., Varga helyesírásával): „*Képeden volt egy pár rózsa, hova lett ily hamar róla*” (Szóke Panni); „*Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért? . . . hadd füzne dalokból gyöngysorba füzért*” (Szondi két apródja); „*Sok helyen látott meg egy-két emberképet, ablakból, kapuból amint visszalépett*” (Toldi); stb. Az utóbbi példából egyébként az is kiderül, hogy az új tagmondat rejtett alánya az előző tagmondatban nem feltétlen az alany szerepét tölti be.

Varga tehát természetesebbnek tartaná az új tagmondatban a többes szám használatát, azaz az értelmi egyeztetést. Érdekes, hogy a gyűjtőnévi alánnyal kapcsolatban éppen az ellenkezőleg nyilatkozik (Nyr. 29: 410–11; vö. Rác: Nyr. 101: 393, 398), ilyenkor az új tagmondatban az egyes szám használatát tekinti „a rendes mondatfűzés”-be illőnek.

Ami a sajtónyelvet illeti, Erdélyi itt sem kifogásolja a vizsgált értelmi egyeztetést; ilyen mondatokat idéz a század eleji hírlapokból: „*fűrészel, fúr, farag minden ember. Lőrésnek való deszkacsöveket ácsolnak*”; „*Tegnap 450 orosz foglyot vittek Nagyváradra a bukovinai harcokból. Az éjjelt ott töltötték és reggel továbbították őket*” (MNy. 11: 209, 211).

Megengedhetőnek tartja ilyenkor a többes szám használatát (de az egyes számét is) Balogh Dezső, ezt a köznyelvi példát hozva fel: „*A vizsgára két diák jelentkezett és jól tudott (vagy: tudtak)*” (MMNyKk. 298). Hasonlóképpen nyilatkozta magam is (MMNy. 250; Mai magyar nyelvünk 51); vö.: „*A két nő pedig kicipelte Lajost a konyhába, és úgy megverték, hogy elnyúlt*” (Török S.: Valaki kopog. 1957. 406).

Az ilyenféle számbeli átesapásnak azonban ellenzői is akadnak a nyelv-művelő irodalomban.

Joannovics (Nyr. 3: 391, 393) csak akkor tekinti helyesnek a többes számba való átváltást, ha az új mondat vagy tagmondat lazábban kapcsolódik az előzményhez; pl.: „*Mit akar itt ez a sok ember? Szót sem értek abból, amit össze vissza beszélnek*”; „*Jóllaktam ezzel a sok vendéggel. Mit is keresnek nálam?*”; „*lefordít előszóval egypár sort, úgy a mint következnek egymásután*” (Nyr. 3: 393). Ha azonban „*az első mondat bevezetett gondolatot fejez ki ugyan, de olyan mondat követi, mely amannak teljesebb magyarázására vagy kiegészítésére szolgál*”, akkor szerinte nem kívánatos a számváltás. Példái: „*Több ember többet végez, föltéve, hogy dolgozik serényen*”; „*A másik két nő szintén égésokoza súlyos sebekben szenved, és orvosi felügyelet alatt áll* (nem

pedig: és gyógykezelés alatt *állnak*”; „*A két fiú, úgy tudom, az iskolában volt. Volt a manóban*”; stb. (uo.).

Pais a számhasználat szempontjából is kijavítja a következő sajtónyelvi mondatot: „*a három fiatalember kifutott az utcára, ahol eltűntek*”; szerinte helyesen: „... és *eltűnt*” (Msn. 14–15: 32). — Hasonló okból hibáztatja, pongyola szerkesztésének minősíti Brüll Emánuel a következő — szintén a publicisztika nyelvéből való — mondatokat: „*A két szerelmes elhatározza, hogy együtt maradnak*”; „*Kilenc tengerészt kórházba kellett szállítani, mert könnyebben megsebesültek*”; „*Több egyén elvesztette állampolgárságát, mert ... idegen állam szolgálatába léptek*” (Nyr. 74: 436). — Hasonlóan vélekedik a Magyar Újságírók Országos Szövetsége nyelvemelő bizottságának tett jelentésében Ruzsiczky Éva és Szathmári István, a Magyar Ifjúság című lap, illetőleg a Békés megyei Népújság nyelvhasználatáról szólva; vö.: „*Mezőtárkány termelőszövetkezeti községben sok fiatal szereti a sportot, de egyelőre szegényes szertárukat nem tudták kibővíteni*” (Ruzsiczky: id. kézirat 20–1; szerinte inkább: „*szertárát nem tudta ...*”); „*A vegyesipari vállalat minden dolgozója igyekszik, hogy a lakosság ne panaszkodjon, és az igényeket minden esetben kielégítsék*” (Szathmári: id. kézirat 11; szerinte helyesen: *kielégítse*, de a mondat fogalmazása egyébként sem szerencsés).

3. Mielőtt rátérnék a tüzetesebben vizsgált korpusz elemzésére, megemlítem, hogy a tagmondat határán túl nyúló értelmi egyeztetés különleges esete forog fenn a mennyiségjelzős megszólítással (tagolatlan tagmondattal) kapcsolatban. Erre a jelenségre Kéki a következő példákat említi a népköltészetből: „*Honnan jötök mostan, három hajdú legény*”; „*Csak ti ne hagyjátok tizenkét szép legény*”; „*Halljátok, halljátok, tizenegy kőműves*”; „*Hova mentek három árva*” (Nyr. 30: 317). Varga Károly (Nyr. 29: 358–9) Arany műveiből idéz ilyeneket: „*Gyertek elő, monda, gyertek, négy apátlan árva gyermek*” (Both bajnok özvegye); „*Két jó barát, segítetek tovább*” (Hamlet-ford.). Hasonló példát a régi nyelvből is hoztam fel korábbi cikkemben (Nyr. 104: 266), s a gyűjtőnévi alanyról szólva is utaltam az ilyen típusú mondatokra (Nyr. 101: 388 2. j.).

Az alaki egyezés, az egyes szám használata ilyenkor valóban szokatlan; pl. „*Mét sírsz három árva?*” (Nyr. 6: 286; vö. különösen a folytatással: „*Hogyne sírnék szép szűz Márja, Mikor a n y á m föld gyomrába*”; uo.; említve a következő helyeken: Antibarbarus [= Simonyi]: Nyr. 9. 228; Hegedús: NyK. 25: 203). — Hasonlóan Aranynál: „*Mosolyogj rám, puszták két arany almája*” (Buda halála; id. Varga: Nyr. 29: 359).

4. A továbbiakban egy tüzetesen vizsgált korpusz adatait fogjuk valatóra.¹

4.1. Első tanulásként megállapíthatjuk, hogy — akárcsak a gyűjtőnévi alany esetén (vö. Nyr. 101: 394–5) — a mennyiségjelzős alanyal kapcsolatban sem indulhatunk ki csupán ennek jelentéséből. Még a teljesen vagy a csaknem teljesen azonos irányító tagok után is ingadozhat a mondategység határán túl nyúló számbeli egyeztetés, akár ugyanazon a forráson belül is; vö.: „*A két ócirill mohón nekiesett az erszénynek, összevissza forgatta, de*

¹ A tüzetesen feldolgozott zárt korpuszt s az ide tartozó egyes források rövidítéseit l. Nyr. 101: 388–9 3. j.

eredménytelenül” (Heltai 66); „*A két cirill* azonban nem mozdult. Halkan tovább *beszélgetett*, mintha nem is *hallotta volna*, amit mondtam” (uo. 67); — de: „*A két cirill* megint tanakodóan nézett egymásra. *Beszélgetni kezdtek*, alkalmasint *cirillül* . . .” (uo. 67); „Amikor *a két cirill* iránt érdeklődtem a kalauznál, megtudtam, hogy éjjel, a francia határon *leszálltak* a vonatról” (uo. 71). Az utolsó példa záró tagmondatában persze azért is van többes számú állítmány, hogy világos legyen: az első tagmondatnak melyik mondatrésze értendő ide alannak (tehát nem a *kalauz*, hanem a *két cirill*, a megkülönböztetésnek hasonló problémáira nézve vö. B. Palek: Cross-reference. Praha, 1968. 46—53). Más tagmondat közbevetése még váltakozó számhasználatot is okozhat: „*A két cirill* rám vetette magát, *leszorított* az ágyra, és mielőtt egy szót is szólhattam volna, kezem, lábam meg volt kötve, szájjamba kendőt *tömtek*, és egy másikkal *bekötötték*” (uo. 68).

4.2. Mint az említett példákban már sejteni lehet, nyilvánvalóan érdekesebb eredményekre vezet az egyeztetést irányító tagok jelentése helyett a mondatok szintaktikai formáinak a megvallatása. Ezeknek statisztikai vizsgálatában ugyanazokat a kategóriákat vettem tekintetbe, mint a gyűjtőnévvel kapcsolatos hasonló problematikájú mondatok esetében (Nyr. 101: 396). L. a 138. lapon levő táblázatot.

Példák az egyes típusokra:

A) 1. a): „*minden erő kifejtés* pálinkaivással kezdődött, *folytatódott* és *végződött*” (Nagy 8).

A) 1. b): Nincs adat.

A) 2. a): Nem lehetséges.

A) 2. b): Nem lehetséges.

B) 1. a): „*A tizenkét agyideg* hiánytalanul megvan és a koponyaagyból *lép ki*” (Kontra 79).

B) 1. b): „*aztán két férfi* kapott a karjába és szinte pusztá kézzel *oltották* rajtam az égő ruhát” (MH. 8).

B) 2. a): „*Mert tegnap* kaptam Jenőtől *két szép pepita füzetet*, neki már nem *kellett*, hogy az iskolának vége” (Móricz 107).

B) 2. b): „*A tüske ottmaradt* mind a *két Komoróczy* szívében, és mikor a társalgás valamely más irányba fordult el, kémlelve, bizalmatlanul *tekintettek* egymásra” (Török 52—3).

C) 1. a): „*Három indiai ellenzéki párt* elhatározta, hogy a tavasszal tartandó parlamenti választásokon szövetségben *lép fel* Indira Gandhi miniszterelnök ellen” (Nsz. 2).

C) 1. b): „*A két barát* úgy oldja meg a konfliktust, hogy Káli istennő szentélyében *lefejezik* önmagukat” (Pók 140).

C) 2. a): „*Minden fogolynak* csuklyát húztak a fejére, nehogy *felismerhesse* hóhérait” (Mo. 14).

C) 2. b): „*De néhány művészien kiválasztott szabad pillanatban* a *többi férfit* is meg tudta fogni, hogy ne *mondjanak le*, és ne *ússzanak el* tőle a reménytelenség óceánjában” (Hunyady 58).

D) 1. a): „*A színpadon* — gondolta Rutkowski — a hallgatásnak is van mondanivalója: ha *két szereplő* némán összenéz, voltaképpen *beszél*” (Örkény 36).

D) 1. b): Nincs adat. — A tallózó anyaggyűjtésből: „Amikor ugyanis

Az álltmány	1. A mennyiségjelzős főnév az előzményben alany						2. A mennyiségjelzős főnév az előzményben nem alany						1. és 2. összesítve					
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen		a) egyes számú		b) többes számú		összesen		a) egyes sz.		b) többes sz.		összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
A) mellérendelő szintagma második tagja	2	100	0	0	2		—	—	—	—	—	—	2	100	0	0	2	
B) mellérendelt tagmondatsban van	22	42,3	30	57,7	52		5	55,6	4	44,4	9	27	44,3	34	55,7	61		
C) alárendelt tagmondatsban van	13	86,7	2	13,3	15		2	20,0	8	80,0	10	15	60,0	10	40,0	25		
D) főlérendelt tagmondatsban van	2	100	0	0	2		0	0	0	0	0	2	100	0	0	2		
E) új mondatban van	3	7,9	35	92,1	38		0	0	6	100	6	3	6,8	41	93,2	44		
A) – E) összesen	42	38,5	67	61,5	109		7	28,0	18	72,0	25	49	36,6	85	63,4	134		

két osztrák kolléga meghallotta, hogy Magyar Zoltán edzésére igyekszünk, velünk tartottak” (Népsport 1980. júl. 19. 3).

D) 2. a): Nincs adat.

D) 2. b): Nincs adat.

E) 1. a): „A balesetek számát csak akkor tudják a minimumra szorítani, ha a munkában részt vevő *minden ember* rangjának, beosztásának megfelelő hozzáértéssel végzi feladatát. És ehhez *hozzáad* még egy kis pluszt: *figyel, törődik, vigyáz* magára és társaira” (HH. 5).

E) 1. b): „Észerint a havannai kikötőből 1715. július 24-én indult a két egyesült flotta *tizenegy hajója* Juan Esteban de Ubilla és Antonio de Echeverez admirálisok parancsnoksága alatt. Július 31-én a floridai szorosban *haladtak . . .*” (ÉT. 62).

E) 2. a): Nincs adat.

E) 2. b): „Az történt, hogy munka közben *három erős iparoslegényt* találtunk a vonaton. Ünnepelesen fekete ruhába *voltak* öltözve, s meg is *mondták*, hogy esküvőre *mennek*” (Tamási 100).

4.3. Amikor a következőkben a táblázat adatait értékeljük, a mennyiségjelzős főnévnek a (tag)mondat határán túl nyúló egyeztetésbeli hatását igyekszünk összevetni azokkal az eredményekkel is, amelyeket a hasonló helyzetű gyűjtőnévi irányító tag és az állítmány egyeztetésével kapcsolatban már korábban megismertünk (Nyr. 101: 397 kk.).

Kiderül, hogy az előzményben szereplő mennyiségjelzős főnév mint rejtett alany a mondategység határán túl még a gyűjtőnévnél is valamivel gyakrabban idéz elő értelmi egyeztetést, tehát többes számú állítmányt (63,4%-ban; — a gyűjtőnév esetén 58,5%-ban).

A finomabb szintaktikai elemzés tanulságai is hasonlatosak a kétféle irányító tag után.

A két szélső esetet nézve: a halmazott állítmány második (és harmadik) tagja (A) kategória itt is kizárólag egyes számú (100%-ban, ám mindössze két adat van rá); az új mondat állítmányának számhasználatában (E) kategória) pedig itt is elsősorban többségű a többes alakok száma (92,3%). A gyűjtőnév mellett 100%-os volt az előfordulásuk, de a tallózó adatgyűjtés során s a zárt korpuszból vett egyéb — vegyes számú — példákban itt is akadt egyes számú állítmány. S tegyük még hozzá, hogy az egyes számú állítmány a mennyiségjelzős főnév után is mindössze három új mondatban fordul elő, s közülük kettőt mellérendelő kötőszó vezet be (az idézett példát is).

Ezek a körülmények — most már ismételtelen — amellet szólnak, hogy az egyeztetés szabályai másképp alakulnak a mondategész határán túl, mint a mondategységen belül. A szöveg grammatikája mennyiségjelzős főnévi irányító tag esetén is élesen eltér a mondategység grammatikájától. Míg a mondategész határán túl (azaz a szövegben) az értelmi egyeztetés (a többes számú állítmány) csaknem szabályszerű, addig a mondategységen belül mai nyelvünkben az alaki egyeztetés szinte kizárólagos (vö. Nyr. 104: 257–73).

S vajon mi a helyzet a közbülső kategóriákban (tehát a mondategység határán túl, de a mondategységen belül, vagyis az összetett mondatokban)? Az alig képviselt D) kategóriát ez alkalommal is mellőzhetjük (mindössze 2 adat van rá, a gyűjtőnévvel kapcsolatban pedig csak 1 akadt).

Mellérendelés esetén (a B) kategóriában) most némileg gyakoribb a többes számú állítmány (55,7%), mint az egyes számú (44,3%). A gyűjtőnév

mellett az egyes szám volt a szokásosabb (57,9%; a többes szám részesedése 42,1% volt). Eredményeink igazolják a korábban idézett szakirodalomnak azt a megállapítását (vö. különösen Varga Károly nézetével), hogy a mennyiségjelzős főnév hajlamosabb az értelmi egyeztetés előidézésére az összetett mondat új tagmondatában, illetőleg az új mondatban, mint a gyűjtőnév. Igaz, az E) katerógia adatai — mint láttuk — nem erősítették meg ezt a vélekedést, de lényegében nem is cáfolták. Mindenesetre a mellérendelő mondatösszetétel és az önálló mondatoknak a kapcsolata — mint ismeretes — nagyon hasonló (szöveg)grammatikai jelenségekkel párosul, s íme, a most vizsgált kongruencia is ennek megfelelően alakul (mindkét esetben az értelmi egyeztetés dominál).

Az alárendelő mondatösszetételben (a C) kategóriában) alig van különbség a mennyiségjelzős főnév meg a gyűjtőnév egyeztetési hatása tekintetében: mindkét esetben az alaki egyeztetés, az egyes szám kerül fölénybe, szinte azonos arányban (57,9%, ill. 58,6%).

Tegyük árnyaltabbá e két kategória (a B) és C) kategória) vizsgálatát annak a tekintetbevételevel, hogy az irányító tag az előzményben alany volt-e, vagy sem. Ha alanyként szerepelt, akkor a gyűjtőnév esetében alakjának a direkt hatása jobban érvényesült, s az állítmány ilyenkor gyakrabban került egyes számba (mellérendelés esetén, tehát a B) kategóriában 60,6%-ban; alárendelés esetén, vagyis a C) kategóriában 66,7%-ban). A mennyiségjelzős alany után ez a direkt hatás csak az alárendelésben érvényesül erőteljesen, itt felülmúlja a gyűjtőnévi alany hatóerejét is: a mellékmondat állítmánya túlnyomórészt (86,7%-ban) egyes számú. A mellérendelt mondatokban már a többes számú, értelmi egyeztetés felé billen a mérleg nyelve (57,7%). Ez a körülmény ismét csak azt látszik igazolni, hogy a mennyiségjelzős irányító tag hatása a mellérendelésben sokkal inkább emlékeztet a mondategész határára túl nyúló egyeztetésre, mint a mondategységen belüli, tehát akár szöveggrammatikai jelenségként is értékelhető.

Rátérve most már az olyan mondatoknak a vizsgálatára, amelyben a mennyiségjelzős főnévi irányító tag nem alany, némi meglepetés ér bennünket. A hasonló szerepű gyűjtőnév mellett az értelmi egyeztetés, a többes szám volt fölényben (a B) kategóriában, tehát mellérendelés esetén 60%-ban, a C) kategóriában, vagyis alárendelés esetén 54,5%-ban). Ilyenkor ugyanis az egyes számú irányító tag direkt hatása általában kevésbé érvényesül, mint-hogy csak közvetve (esetváltással) érthető a rejtett alany helyébe. Ám a mennyiségjelzős főnévi (s nem alanyi) irányító tag után csak az alárendelt mondat állítmánya viselkedik a várható módon: többnyire (80%-ban) többes számba kerül. A mellérendelésben — ahol még inkább föltehető volna a többes számú állítmány — az esetek nagyobb részében (55,6%-ában) egyes számú állítmánnyal találkozunk.

Ez a meglepő eredmény mindenekelőtt az adatok csekély számával függhet össze, emiatt ugyanis nagyobb szerepe lehet a véletlennek, az esetlegességnek. A mindössze 9 adat közül az egyik például olyan szerkezetű, hogy nehéz volna elképzelni benne a többes szám használatát; „belső zsebéből előhúzott egy füzér jeggyűrűt, lehetett vagy két-háromszáz, vastag zsinigre fűzve” (Dobozy 10). Másutt meg a mennyiségjelzős főnév esetleg alanynak is felfogható: „Ez már két különböző fém, elemet alkot, áramot ad” (Óveges 51; a mennyiségjelzős főnév tulajdonképpen állítmány). Olyan mondatok is akadnak, amelyekben valóban eléggé szokatlan az egyes szám használata; vö.:

„Két megnyilatkozását hosszabban is érdemes idézni, annyira jellemző az íróra és a korra” (Pók 96; egyéb példáink szerint a névszói állítmány szinte kivétel nélkül többes számú szokott lenni a mondategység határán túl nyúló egyeztetésben).

Mindenesetre megnyugtató, hogy a nem alanyi szerepű mennyiségjelzős főnév után mindenképpen az értelmi egyeztetés, a többes szám használata kerül fölénybe, ha az E) kategória adatait is beszámítjuk (a többes szám részesedése így 72,0%), s magában az E) kategóriában — tehát a mondategész határán túl — ilyenkor kizárólagosnak (100%-osnak) mutatkozik az értelmi egyeztetés, újból igazolva szöveggrammatikai státusát.

4.4. A korpusz anyagában olyan idevágó példák is akadtak, amelyeket különféle okokból nem vehettünk fel a táblázatban regisztráltak közé.

4.4.1. A statisztikai értékelés tisztasága nem tette lehetővé, hogy beszámítsuk az adatok közé azt a néhány — mindössze hét — mondatot, amelyben az odaértett mennyiségjelzős alany mellett az állítmány előbb egyes — majd többes számba kerül. Ez a szerkesztésmód a példák nagyobb részében — négy mondatban — pontosan egybevág azzal a megállapításunkkal, hogy míg az új tagmondatban (a mondategység határán túl) az állítmány egyes számú is lehet, addig az új mondatban (a mondategész határán túl) szinte törvényszerűen többes számba kerül: „A három detektív alázatosan köszönt, és nekívágott az országútnak. Visszamentek a városba” (Heltai 101–2); „A két Komoróczy hozzálépett, fölemelte, az asztalhoz ültette. Tintát, tollat, levél-papirost helyeztek elébe . . .” (Török 41); „Azután a két flotta a körülmények szerint egyesült az óceáni átkelésre, vagy külön-külön indult haza . . . Havannából a floridai tengerszoroson át, Hispaniolából Kolumbusz útvonalán, a Silver Bank (ezüst tengerpadka) átjáróján keresztül vitt ú t j u k a nyílt óceánra, ahol aztán már viszonylag biztonságban haladtak” (ET. 60); „Öt amerikai ország 11 képviselője utazott tavaly augusztusban Chilébe, hogy vizsgálatot folytasson a politikai foglyok körülményeiről. Meglátogathattak néhány börtönt Santiagóban és hét másik városban . . .” (Mo. 14). — De a többi példában sem találkozni olyan következetlen számváltogatással, amilyent a gyűjtőnévi irányító taggal kapcsolatban tapasztaltunk (Nyr. 101: 400–1): a mellérendelést követő újabb mellérendelésben, illetőleg alárendelésben jelentkezik a többes szám; vö.: „A két idősebb segéd is ledobta a papucsot, felvette a könnyeimtől ragyogó lábbeliket, és nyugodt önérzettel, füttyörészve mentek a műhelybe” (Babits 24); ill.: „A két nő összenézett, és villámgyorsan megállapította, hogy nem tetszenek egymásnak” (Hunyady 21).

4.4.2. Nem vettem föl a táblázatba azokat a mondatokat sem, amelyekben az új (tag)mondatba odaértett mennyiségjelzős főnév névmásítás (pronominális) révén testet ölt. Ilyenkor mindig többes számú a névmás, s természetesen a rá következő állítmány is (szemben a gyűjtőnévvel, ahol a névmás elvileg egyes számú is lehet). A példák egy részében a névmás alanyként szerepel, s ilyen szerepű az előzményben a mennyiségjelzős főnév is: „Jelenleg hét korszerű sertéstelep épül a megyében és ezek évente 40 ezer hizott sertést bocsátanak ki” (N. 3); „Egyetlen vezetéken egyidejűleg több különböző frekvenciájú rezgés haladhat anélkül, hogy ezek egymást zavarnák” (Tábori 89); „Olyan ellenzékkel kerül szembe, amely minden eddiginél könnyebben szem-

beszállhat vele, és ráadásul legalább hét vezető politikusa áhítózik az elnökségre. Ők nem fogják megkönnyíteni a jelenlegi elnök dolgát . . .” (Mo. 15); — máskor a névmás ugyancsak alany, de a mennyiségjelzős főnév az előzményben más mondatrész szerepét tölti be: „Ha két egymáshoz szorított fémdarabon erős áramot bocsátunk keresztül, azok megolvadnak, egybehegednek” (Öveges 41). — Az is előfordul, hogy a névmás ugyan nem alany, de többes számával mintegy eleve kijelöli a később sorra kerülő állítmány nyelvtani számát is. Ilyenkor a mennyiségjelzős főnév az előzményben többnyire valóban alany; pl.: „a két zsidó imádkozott egy darabig, majd őket is elnyomta az álom, és nyugovóra tértek” (Tamási 98); „Szürkülettájt majd mindennap kuksolt három-négy öregasszony nagyanyám mellett a konyhában. Valóban a hit szomjúhozása vonzotta oda őket, vagy csak a számadóné kegyeit keresték, akihez annyiszor kellett egy kis liszt vagy só kölcsönzésé[ér]t fordulniok?” (Illyés 48); „Ott játszott a két nagyobb gyerek a kút körül, ahogy jövk, Eszter néném éppen kikiabál nekik, hogy vigyázzanak, bele ne essenek a kútba” (Sarkadi 95); „Tiszti járőr állítja meg a nyílt országúton. Két fiatal hadnagy, nagyon új rajtuk minden, a sapkától a csizmáig, ezekkel nem lehet szórakozni, mindjárt odapörkölnék” (Dobozó 24). Néha már az előzménybeli mennyiségjelzős főnév sem alany, nemcsak a névmás; vö.: „Pinochet juntafőnök ezzel szemben 41 chilei kereskedőt helyeztetett feketelistára áruzsoráért és megfenyegette, hogy lecsukhatja őket, ha nem gyökeresen változtatnak módszereiken” (Mo. 11).

4.4.3. Végül nem számítottam bele statisztikámba azokat a mondatokat sem, amelyekben a mennyiségjelzős alanyon kívül a mondatnak más része is közrejátszhatott az állítmányok nyelvtani számának alakulásában. Közülük most természetesen csak azok a példák tarthatnak számot érdeklődésünkre, amelyekben az első mondategységbeli, tehát az előzménybeli alany egyes számba került. Az mindenesetre megfigyelhető, hogy idevágó adataink többségében a mondategység, illetőleg a mondategész határán túl, vagyis az új tagmondatban, illetőleg mondatban az értelmi egyeztetés, azaz a többes számú állítmány van fölényben: az egyes és a többes szám aránya a mondategység határán túl, tehát az új tagmondatban 4 : 6, a mondategész határán túl, vagyis az új mondatban 1 : 5. Ismét csak igazolódik mindaz, amit az egyeztetés szöveggrammatikai vonatkozásáról mondtunk. Az alábbi példák tartoznak ide:

A mennyiségjelzős főnévnek mellé van rendelve egy nem mennyiségjelzős főnév, tehát az alany halmozása is számításba jön: „Az elmúlt esztendő sok hazugsága, az a konok dacosság, amellyel önmaga és a világ iránt viseltett, most visszafordult és szüntelenül korbácsolta . . .” (Török 77); „De akit gyalogbéresnek szegődtettek, az és annak minden ivadéka, ha nem vetődött tova, vagyis ha a pusztán még az is kapott helyet, magvaszakadtáig gyalogbéres maradt” (Illyés 74; itt a mellékmondatok — tehát a kritikus számhasználatú tagmondatok — megelőzik a főmondat állítmányát, s az egyikben szokatlan — egyes számú — névmásítás is történt); „Mindenki szolt néhány szót, mindenki tett egy-egy megjegyzést, csak a két Komoróczy és Margit hallgatott. Ott ültek egymáshoz közel a kőkorlátnál, és mikor egymár pillanatra szünet állott be, szinte hallhatták egymás lélegzetét” (Török 46). — A mennyiségjelzős alanyhoz társhatározó csatlakozik: „néhány gyerek járt itt kint Kara Julikával, aki maga nyolcéves kislány, azok rajzolhatták” (Nagy 57;

névmásítás is történt). — A mennyiségjelzős alany maga is halmozott, egyszer vagy külön-külön kitett jelzőkkel: „Éppen ezért ezekben a berendezésekben minden alkatrész és elektroncső kiváló minőségű és hosszú élettartamra szavatolt” (Tábori 91); „Egy csomó parafasisakos, sortos, sportinges, szőrös lábszárú angol tiszt és vámhivatalnok mászott föl a fedélzetre. Fegyver nem volt náluk, annál több aktatáska, iromány, kopírpapír, s színes ceruza és töltőtoll. Azért jöttek, hogy átvizsgálják a »Gloworm« teherárúját, leszedjék a postát . . .” (Hunyady 45, előzetes névmásítással); „Minden ezüstkanál, minden kockacukor, minden zsebkendő gyanús. Hány van? Hol van?” (Kosztolányi 69; az első új mondat olyan szerkezetű, hogy nem lehetséges benne többes számú állítmány). — A mennyiségjelzős főnévi alannak értelmezője van: „És ebből a fehérségből elősötétlett két folt; *Jadviga szeme*, ahogy beletorkollott a sejtelmes messzeségbe . . .” (Örkény 46); „Tudom, hogy az ébredés percében még tolongott előttem néhány zavaros kép: déli liget, utcák, autók, éhség, lárma, arcok, de mindjárt összefolytak . . .” (Babits 63); „A többi kisebb-nagyobb jégborjú, az alkonyat fényében mindmegannyi kékeszöld ékkő, mintha eleven lenne: játékosan bukdácsolnak fel-alá, akár a fókák . . .” (Széchenyi 72); „Három alak vár a parton, segédkeznek a kiszállásnál, cölöphöz kötik csónakukat: *Jack, a házigazda, Mike, leendő szakácsunk és Hjalmar, a wrangler, vagyis lócsiszár*” (Széchenyi 83; az elől álló alany értelmezői a mondat végére vannak vetve); „a két birtokolni vágyó állam, *Török- és Görögország között* a kapcsolat nem különösebben barátságos, egyvalamiben mégis azonos álláspontot képviselnek” (EH. 5; az értelmező szerkezet az előzményben nem alany); „Egy nagy csapat fiú, olyanformák, mint én, közönséges ruhában, szaladt végig a járdán. *Ordítottak, újságokat lobogtattak a kezükben, rohantak, felkapaszkodtak a futó villamosra, nagyszerű fiúknak látszottak*” (Babits 52); „*A két szombat-helyi vadász, Egressy Tibor és Csizmázia Jenő* hazafelé tart. Azért kanyarodtak csak errefelé, mert valami lövést hallottak az erdőből” (Z. 7); stb.

4.5. Mint már utaltam rá, olykor a mondatok szerkesztésmódja nem is enged ingadozást az egyeztetésben: az új (tag)mondat állítmánya vagy csak egyes, vagy csak többes számba kerülhet.

4.5.1. Az egyes számú állítmány van a helyén akkor, ha a mondat párhuzamos szerkesztésű; pl.: „És a két pénz hol egymás alá siklott, hol szétvált” (Török 56). Az a körülmény is az egyes szám használatának kedvez, ha a szórendi és a hangsúlyviszonyok szorosan összefognak két tagmondatot, közös alanyuk kiemelésével; pl.: „Azóta három *Mariner* típusú amerikai űrállomás haladt el a bolygó mellett és továbbított a Földre tudományos adatokat . . .” (MN. 3).

4.5.2. Szinte kizárólag többes számba kerülhet — mint már céloztunk rá — az új (tag)mondat névszói, illetőleg névszói-igei állítmánya: „Csak két orvos van bent, *udvariasak, jólesik, hogy ismerik a nevem*” (Karinthy 36); „egyszer véletlenül kihallgattam két *kis srácot, úgy nyolcévesek lehettek*” (HH. 3); „*Két gyerek* csatangol az épületek között. Fekete szemű, mongolképű, izmos, félnék tekintetű *fiúk*” (Nagy 92); „Csak a három *kifestett öreg nőt* nem bántotta a rossz idő. *Olyanok voltak, mint a papagájok*” (Hunyady 40).

Máskor pedig azért válik kizárólagossá a többes szám, mert az egyes számú állítmány az előzménynek más részére vonatkozhatna, nem a mennyi-

ségjelzős főnévre, s így a mondat félreérthetővé válnék. Ezt a jelenséget is említettük már (a 4.1. pontban). Most több példával is megtámogatjuk ott közölt megfigyelésünket: „*Tarcalné* a cséplésnél dolgozik, pelyvahordó, ugyan-csak Bántelken, otthonmaradt neki is *két kis gyereke*, majd este *kapnak* főtt ételt, egy kis levest, bele kenyérszeletkéket” (Nagy 56); „A fülkében, *vele együtt, két olasz kőfaragó-legény utazott*. Tudta, hogy Milánóba mennek...” (Hunyady 61); „*A szitkai templom*, amint hallom, *sokféle egyéb régiséget* is rejteget. Az orosz fővárosból *kerültek ide...*” (Széchenyi 56). Ilyenkor tehát voltaképpen az egyeztetés mutatja meg, hogy az új (tag)mondatnak odaértett alanya az előző mondatnak melyik részével koreferens (vö.: Pléh Csaba – Radics Katalin: *ÁltNyTan*. 11: 267; Rácz: *Nyr*. 101: 399).

Sajátos esete a referenciális viszonyok efféle jelölésének az olyan szöveg-részlet, amelyben a két vagy több szereplő után később csak az egyikről esik szó, majd pedig újból visszatérünk a két vagy több szereplőre: „Előttük *két ifjú üget*. Az *alacsonyabb* kezében télikabát. Ha *sétálnának*, fel sem tűnnének” (Z. 7). R. Palek idézett művében (34) a következőképpen nyilatkozik az efféle szövegszerkesztésről: „A nyelvi közlés lineárisan valósul meg, s a beszélő ezért gyakran kénytelen bizonyos objektumokról újra beszélni. Tekintettel arra, hogy egy-egy objektumot többféleképpen lehet megnevezni, s fordítva: egy-egy megnevezés többféle objektumot is jelenthet, a megértés érdekében feltétlenül szükséges, hogy az ugyanazon objektumnál való kitar-tás, valamint a más objektumra való áttérés mindig világos kifejezést nyer-jen.” (Id.: Békési Imre: *A beszédmű értékű bekezdés konstrukciós formái*. Kéziratos kandidátusi értekezés. 1976. 19). Palek elkülöníti az azonosító (anaforikus, cross-referenciális, utaló), valamint a megkülönböztető szekven-ciát. A megkülönböztetést az *alterátor* fejezi ki, amely szerinte mindig tartal-mas szó (a mi példánkban: *az alacsonyabb [ifjú]*), az utaló, azonosító szerepet pedig az *indikátor* tölti be, amely szintén lehet tartalmas szó, de többnyire névmás. (Vö. Békési: i. h.) A mi példánkban az értelmi egyeztetés hordozza az indikátor funkcióját (*sétálnának*), visszautalva a *két ifjú*-ra.

4.6. Végezetül vizsgáljuk meg anyagunknak a stílusrétegek szerinti elrendeződését! Ebben az elemzésben is először a korábbi táblázatban sze-replő 134 adatot vesszük figyelembe. Az összesítésben a fölvett stílusrétegek között — a szintaktikai kategóriáktól függetlenül — az alábbi megoszlás mutatkozik:

A stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	
Szépirodalmi	23	33,3	46	66,7	69
Népszerű tudományos	12	41,4	17	58,6	29
Publicisztikai	14	38,9	22	61,1	36
Összesen:	49	36,6	85	63,4	134

Már ebből a táblázatból is kitűnik némi eltérés az egyes stílusrétegek között az alaki és az értelmi egyeztetés arányát tekintve. Plasztikusabb lesz azonban a kép, ha kihagyjuk a táblázatból azoknak a szintaktikai kategóriáknak adatait, amelyekben az egyeztetés már eleve vagy egyoldalúan alaki (a korábbi táblázat A) kategóriájában, tehát a halmozott állítmány második tagjában), vagy pedig túlnyomórészt értelmi (a korábbi táblázat E) kategóriájában, vagyis a mondategész határán túl, az új mondatban). Nézzük hát csupán a mondategység határán túl, az új tagmondatban mutatkozó — vagyis a B), a C) és a D) kategóriabeli — egyeztetésnek a megoszlását az egyes stílusrétegek között! Az ide tartozó 88 adat a következőképpen rendeződik el:

A stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	
Szépirodalmi	20	45,5	24	54,5	44
Népszerű tudományos	12	57,1	9	42,9	21
Publicisztikai	12	52,2	11	47,8	23
Összesen	44	50,0	44	50,0	88

Érdeemes ennek a táblázatnak az adatait úgy vizsgálni, hogy közben összevetjük őket a gyűjtőnévvel kapcsolatos egyeztetésnél tapasztaltakkal (Nyr. 101: 402). Ott az alaki egyeztetés legerőteljesebben (84,6%-ban) a népszerű tudományos stílusban, legkevésbé (26,3%-ban) a szépirodalmi stílusban érvényesült. A helyzet itt, a mennyiségjelzős főnévvel kapcsolatban is meglepően azonos, de az arányok nem olyan szélsőségesek: az alaki egyeztetés részesedése a népszerű tudományos stílusban 57,1%, a szépirodalmi stíluson belül pedig 45,5%. Ami a publicisztikai stílust illeti, mindkét esetben az alaki egyeztetés dominál, bár a mennyiségjelzős főnév vonatkozásában kisebb mértékben (52,2%-ban), mint a gyűjtőnév után (66,7%-ban). Tehát a mennyiségjelzős főnevet követő tagmondatbeli egyeztetés vizsgálata is igazolja azt a korábbi véleményünket (i. h.), hogy az egzakttság szempontjából legigényesebb stílusrétegben, a népszerű tudományos stílusban többnyire az alaki egyeztetés érvényesül (s kisebb mértékben a publicisztikán belül is), míg a kevésbé egzakt élőbeszédhez közel álló szépirodalmi stílus inkább az értelmi egyeztetést kedveli.

Rácz Endre

Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói

„Közigazgatásunk nyelvi arculatáról” címmel legutóbb (Nyr. 105 :10–5) némi általános jellemzést próbáltam adni a tanácsi eredetű — tehát a legszélesebb közönség kezébe kerülő — iratok várható hatásáról, ami gyakran

ellene mond elvárható hatásuknak. — Hogy azonban a „könnyű” és a „nehéz”, az „érthető” és az „érthetetlen”, a „hatékony” és a „hatástalan” kategóriáit megfoghatóvá tegyük, néhány mondat- és szövegszerkezeti mutatót vezettünk be a további vizsgálódáshoz.

Most ezekkel a szövegszerkezeti mutatókkal indulunk tovább. Elsőnek egy városi tanács iratanyagából alkottuk meg őket. Ez tekinthető alapvizsgálathoz; de persze már önmagán belül is többféle bontásban, ami lehetőséget ad a belső ellenőrzésre, részek egybevetésére. Ezt követik a továbbiakban a közigazgatáson mint műfajon belüli ellenőrző és egybevető vizsgálatok; s végül a több irányba való kitekintés.

I. Alapvizsgálat

Kiindulásul egy városi tanács ipari és igazgatási osztályának valóságos kimenő irataiból elemeztünk részletesen egy összesen kb. 10 000 (tízezer) szövegszónyi anyagot. Minthogy az előzetes vizsgálat azt mutatta: érzékelhető különbség van a két osztály szövegeinek jellemzői között, s osztályokon belül is rendszeresen eltérnek a „határozat” és az „indokolás” részek mutatói, az anyagot mindjárt ebben a bontásban adjuk. — Az elkülönített részek jelzései: *VipH.* = a városi ipari osztály „határozat” részei; — *VipI.* = a városi ipari osztály „indokolás” részei; — *VigH.* = a városi igazgatási osztály „határozat” részei; — *VigI.* = a városi igazgatási osztály „indokolás” részei. A mutatók jelzései és értékegységei a korábban bevezetettek.

Az adatok a következők:

	VipH.	VipI.	VigH.	VigI.	
Szerk.	1,40	1,72	1,42	2,34	me/m
Tag. ₁ (M)	2,78	3,61	3,17	3,29	M/me
Tag. ₂ (xM)	1,35	2,22	1,61	1,55	xM/me
Tömb (xM/M)	48,3	62,5	50,8	47,1	%
Zsúf. ₁ (ált.)	5,03	3,17	4,09	2,07	szó/M
Zsúf. ₂ (tömb)	9,34	4,52	7,08	3,27	szó/xM
Tel. (me)	14,03	11,43	12,96	6,81	szó/me

Önmagukban ezek a számok vajmi keveset mondanak, elsősorban összehasonlítási alapul szolgálhatnak a továbbiakhoz. Azt, hogy közigazgatási fogalmazásunk milyen, ezekből tehát aligha mondhatjuk meg. — Ám az osztályok — s azokon belül „közlésformák” — szerint való bontás egyet-mást máris elárul. Nevezetesen azt, hogy a „határozat” és az „indokolás” részek mindkét osztály anyagában erősen elkülönülnek egymástól mutatóikban. Mégpedig úgy, hogy a „határozat” részeket itt is, ott is jóval alacsonyabb szerkesztettségi és tagoltsági, s ezt kísérve jóval nagyobb zsúfoltsági és telítettségi mutatók jellemzik, mint az „indokolás” részeket. S az is szemmel látható, hogy a két osztály anyaga mindkét „közlésformában” szisztematikusan eltér egymástól. Az ipari osztály „határozat” részei kevésbé szerkesztettek és tagoltak, s így zsúfoltabbak és telítettebbek, mint az igazgatásiéi; s ugyanez áll a két osztály „indokolás” részeinek viszonyára.

Ezek szerint: az ipari osztály, nyelvi munkájában, általában a bonyolultabb eredményt produkál, mint az igazgatási osztály; s a „határozat” részek nyelvi képlete általában bonyolultabb, mint az „indokolás” részeké. — Illusztráljuk ezt az osztályonként, majd más irányban: a „közlésformák” szerint való összesítésekkel. Ezek az adatok jelentkeznek:

	Vip. H. + I.	Vig. H. + I.	H Vip. + Vig.	I Vip. + Vig.	
Szerk.	1,59	2,21	1,41	2,25	me/m
Tag ₁ (M)	3,31	3,28	3,00	3,34	M/me
Tag ₂ (xM)	1,91	1,56	1,39	1,65	xM/me
Tömb (xM/M)	58,4	47,5	49,8	49,3	%
Zsúf. ₁ (ált.)	3,72	2,27	4,48	2,24	szó/M
Zsúf. ₂ (tömb)	5,74	3,68	8,00	3,51	szó/xM
Tel. (me)	12,35	7,45	13,44	7,47	szó/me

Az ipari osztály és az igazgatási osztály, s másrészt a „határozat” és az „indokolás” részek egyesített mutatói között annyira érezhető az eltérés, hogy már ez a két összesítésünk is csak próbának tekinthető, s a továbbiakban tanácsos megmaradni az eredeti — négyes — bontásnál: a VipH. és VipI. és VigH. és VigI. jelzetű vizsgálati egységeknél. Látjuk: a további „átlagok” képezése már sok olyan jelzést eltakar, amely ebben a bontásban eléggé rendszerszerűen a szemünkbe ötlük.

Am ha az összesítés ennyire kockázatos, felmerül a kérdés: mit hozna a b o n t á s! Hiszen az alapvizsgálattal nyert négy számoszlop is átlagokat tartalmaz; s nem mindegy: mi rejlik ezek mögött az átlagok mögött. — Nézzük meg próbára az igazgatási osztály anyagát — mind a „határozat”, mind az „indokolás” részekét — harmadokra bontva; s odatéve a sor végére a szórási százaléktételeket is (mégpedig mindenütt a legnagyobb kilengéseket véve). A részletek sorszámát indexekkel jelöljük. Táblázatunk így alakul:

A városi igazgatási osztály „határozat” részeinek harmadokra bontott anyagában:

	VigH ₁	VigH ₂	VigH ₃	VigH ₁₋₃	Szórás %
Szerk. (me/m)	1,40	1,43	1,41	1,42	±0,70
Tag ₁ (M/me)	3,11	3,23	3,17	3,17	±1,89
Tag ₂ (xM/me)	1,61	1,60	1,62	1,61	±0,60
Tömb (%)	51,7	49,5	51,3	50,8	±2,56
Zsúf. ₁ (szó/M)	4,09	3,91	4,32	4,09	±5,62
Zsúf. ₂ (szó/xM)	6,98	6,87	7,46	7,08	±5,36
Tel. (szó/me)	12,72	12,63	13,67	12,96	±5,48

Ha meggondoljuk, hogy itt 325–380 szövegszónyi hosszúság közt mozgó metszetekről van szó, s a legnagyobb részértékbeli kilengés mégis ±0,6 és ±5,6% között mozog, kétségtelennek tekinthető, hogy az igazgatási osztályon a „határozat” részek megfogalmazásának van egy eléggé határozottan kialakult modora. (A vizsgálati anyagot pedig szándékosan úgy válogattuk, hogy nem egyetlen előadó produktuma!)

Igen hasonló képet mutat a városi igazgatási osztály „indokolás” részeinek hasonló bontásban való feldolgozása is:

	VigI. ₁	VigI. ₂	VigI. ₃	VigI. ₁₋₃	Szórás %
Szerk. (me/m)	2,41	2,41	2,28	2,34	±2,99
Tag. ₁ (M/me)	3,27	3,29	3,33	3,29	±1,22
Tag. ₂ (xM/me)	1,61	1,47	1,54	1,55	±5,16
Tömb (%)	49,2	44,8	46,2	47,1	±4,88
Zsúf. ₁ (szó/M)	2,11	1,97	2,11	2,07	±4,83
Zsúf. ₂ (szó/xM)	3,25	3,17	3,39	3,25	±3,67
Tel. (szó/me)	6,90	6,48	7,01	6,81	±4,85

Itt a szövegmetszetek 1330 – 2080 szövegszó közötti nagyságúak. A harmadok értékeinek az összeshez — mint átlaghoz — viszonyított szórása (a legnagyobb kilengést véve mindenütt) $\pm 1,2$ és $\pm 5,2\%$ közé szorult, tehát igen hasonló (csak valamivel még kisebb) mint a „határozat” részeknél.

Az ipari osztály irataiban — az adatokat most nem részletezve, csak vallomásukat értékelve — a szórásértékek megnövekednek az előbbiekhöz, az igazgatási osztály anyagában találtakhoz képest. A „határozat” részekben az értékek egyik csoportja $\pm 0,9$ és $\pm 6,6\%$ között mozog, a másik azonban $\pm 14,3$ és $\pm 20,0\%$ közötti. Az „indokolás” részekben nincs ilyen szétválás: ott a skála $5,2\%$ -tól $12,5\%$ -ig húzódik. Tehát mind a két közlésformában magasabbak a szórásértékek — azaz változatosabb a fogalmazás — mint amilyeneket az igazgatási osztály vizsgálatakor leltünk.

Ha átlagokat képezünk az egyes vizsgálati egységekre kapott szórásértékekből (összeadva a százalékértékeket, s elosztva a csoportok számával), a következő tájékoztatást nyerjük:

	VipH.	VipI.	VigH.	VigI.
Szórásátlag (%)	10,81	8,23	3,43	3,86
Együtt (%)		9,52		3,65

Alapvizsgálatunk tehát megadta a jellemző átlagértékeket a további egybevetésekhez. Ezekből — önmagukban — a hivatali fogalmazás bonyolultsági fokát még nem ítélnél meg. Rámutatnak azonban arra, hogy szabályszerű elkülönülés van a „határozat” és az „indokolás” részek szerkezeti képlete között: a „határozat” mint műfaj zsúfoltabb, telítettebb, kevésbé tagolt — azaz bonyolultabb — fogalmazású, mint az „indokolás”. S másrészt: mind a „határozat”, mind az „indokolás” részek képlete tekintetében eltér egymástól az ipari és az igazgatási osztály nyelvi munkája: az iparié mindkét műfajban zsúfoltabb, telítettebb, kevésbé tagolt — azaz: bonyolultabb — fogalmazású, mint az igazgatásié. Hogy a fogalmazás eléggé sablonszerű az egyik és a másik osztályon is — s az egyik műfajban is, a másikban is — azt a harmadolás igazolta, s az ebből nyert szórásértékek. Átlaguk azt is jelzi azonban, hogy ez a sablonszerű egyformaság az igazgatási osztály anyagában nagyobb fokú, mint az ipariéban.

Próbaképpen feldolgoztunk egy-egy részt két másik osztály iratanyagából is: ugyanazon városi tanácsnak az egészségügyi meg a mezőgazdasági és élelmezési osztályából. (Jelzetük: *Veü.*, ill. *Vmé.*) Megerősítették azt az alapkövetkeztetést, hogy a „határozat” meg az „indokolás” részek mutatói rendszerszerűen eltérnek egymástól; de szolgáltatottak néhány érdekes, az eddigieken túlmutató egyéb tanulságot is.

A „határozat” részek mutatóit — az alapvizsgálatbelieket is ide véve összehasonlításul — ebben a rendben érdemes felsorakoztatni:

	VipH.	VigH.	VeüH.	VméH.	
Szerk.	1,40	1,42	1,58	1,62	me/m
Tag ₁	2,78	3,17	3,57	2,73	M/me
Tag ₂	1,35	1,61	1,92	1,53	xM/me
Tömb	48,3	50,8	53,7	55,9	%
Zsúf. ₁	5,03	4,09	3,46	3,81	szó/M
Zsúf. ₂	9,34	7,08	5,58	6,02	szó/xM
Tel.	14,03	12,96	12,35	9,21	szó/me

Mind az egészségügyi, mind a mezőgazdasági osztály anyagában emelkedik az ipari és az igazgatási osztályéhoz (s egymáséhoz) képest a szerkesztettségi mutató, s a tagoltságnak vagy mindegyik, vagy legalább az egyik paramétere. Ennek megfelelően csökkennek a zsúfoltság jelzőszámai, vagy egészben, vagy legalább részben. Egy azonban abszolút: mindkét osztálynak szerkesztettségi-tagoltsági értékei nagyobbak, és zsúfoltsági-telítettségi értékei kisebbek az ipari osztály anyagából nyert értékeknél. Ez arra utal: talán az ipari osztály nyelvi munkájában sem tartalmi-tárgyköri kényszer akkor a fogalmazásnak az a bonyolultsága, amelyet a mutatók jeleznek.

Ha most az „indokolás” részek anyagait vetjük egybe, célszerű az előbbi közlési rendben változtatni. Itt a linearitást ez az elrendezés közelíti jobban:

	VipI.	VméI.	VeüI.	VigI.	
Szerk.	1,72	1,84	2,01	2,34	me/m
Tag ₁	3,61	3,64	3,36	3,29	M/me
Tag ₂	2,22	2,04	1,64	1,55	xM/me
Tömb	62,5	55,6	48,7	47,1	%
Zsúf. ₁	3,17	2,35	2,35	2,07	szó/M
Zsúf. ₂	4,52	3,41	3,76	3,27	szó/xM
Tel.	11,43	8,57	7,89	6,81	szó/me

Itt tehát a két újonnan vizsgált osztály mutatói az alapvizsgálat alá vetett iparinak és igazgatásinak paraméterei közé esnek. Egyet-egyét nem számítva, az így elrendezett anyag lépcsőzetesen a könnyebb fogalmazás felé mutat (a szónak persze csak a relatív értelmében.) Egy tény változatlan: a nyelvi megformálás bonyolultságában itt is az ipari osztály vezet.

Ám ha most a két táblázatot egybevetjük, az is kiderül, hogy az egészségügyi osztály „határozat” és „indokolás” részei között jóval nagyobb az eltérés, mint amekkorát a mezőgazdasági és élelmezési osztálynak e két közlésformája mutat egymáshoz képest. De ez a széttartás még mindig nem éri el azt a terjedelmet, amekkorát az igazgatási osztály irataiban láttunk. Nos, ez sejtetően arra utal: aligha szükségszerű olyan fokú eltérés a „határozat” és az „indokolás” részek nyelvi-nyelvhasználati képlete között, mint amekkora az igazgatási osztály anyagában jelentkezik. Csak néhány arányt: a „határozat” részekét véve benne 100%-nak, az „indokolás” részekben ehhez

képest a szerkesztettségi mutató = 164,8%; viszont az általános zsúfoltsági mutató = 50,6%, a tömbök zsúfoltsága = 46,2%, s a telítettség mutatója is csak = 59,6%. Nyilvánvaló: ekkora értékkülönbségek esetén már nemcsak az egyik közlésforma bonyolultsága a gyanús, hanem a másíknak a túlságos oldottsága is.

Ám mindezzel még mindig a városi tanács iratanyagán belül maradtunk, s mutatóink csak ezt jellemzik önmagukban. Ezért, további kontrollként, megnéztük azt is: miben különböznek a városi tanácsban fogalmazott iratoktól egy városi kerületi hivatalban meg egy nagy községi tanácsban készült iratanyag mutatói. Röviden azt kell mondanunk — most a dokumentálás igénye nélkül —: semmi lényeges vonásukban nem. Paramétereik az előbbiekhöz képest nem mutatnak nagyobb eltérést, mint amekkora a korábban bemutatott szórásértékeken belül elfér.

2. Egybevetések más műfajokkal

Annak megállapítása céljából, hogy a fentebb nyert mutatók mit jelentenek a címzett — az ügyfél — számára, érdemes összehasonlítani őket másfajta szövegek hasonló paramétereivel. Először írott szövegek anyagát vonhatjuk ide; azok vallomása tájékoztatást ad arról: közigazgatási fogalmazványainkat olvasva, milyen műfajhoz hasonló passzív, azaz megértési-megfejtési feladat hárul az ügyfélre. Azután érdemes beszélt szövegek anyagának mutatóira is kitekinteni; azokból mutatkozik meg: mennyire áll felette a hivataloktól kapott megértési feladat az olvasó aktív nyelvhasználati készségének. (Divatosabb kifejezésekkel: a beszélt nyelvi szövegek paramétereit feltárják a címzett „performanciáját”, szövegalkotási szokásait; az írottakéi azt jelzik: mi mutatja — s mi haladja meg — „kompetenciáját”, szöveg-emésztési készségét.)

Itt is alkalmazott vizsgálati módszerünk alapjainak kidolgozásához annak idején három műfaji réteget vettünk szemügyre: a „közlő prózáit” (szemináriumi füzetek, tantervi utasítás), a „fejtegető prózáit” (egy szaktudományosabb és egy ismeretterjesztőbb jellegű nyelvtudományi értekezés), és a „szépirodalmi” (egy szándékosan csak „közlő” és egy tudatosan is igen „fejtegető” természetű szerző: Fejes Endre és Németh László). Minthogy e műfajokban főleg a mondategység (az összetett mondat) kérdéseit vizsgáltuk, a mondategység belső felépítését jellemző adataink (tagoltság és zsúfoltság) nincsenek meg. Ide tudjuk azonban venni a két legfontosabb mutatót: a szerkesztettséget meg a telítettséget.

A „közlő prózára” három műnek ismerjük a szerkesztettségi mutatóját. (Jelzetük legyen: *Kö.I.* és *Kö.II.* és *Kö.III.*) A szórás oly csekély értékű (az átlaghoz képest = $\pm 3,09\%$), hogy bizvást megalkothattuk a „közlő” műfaj tájékoztató átlagát is belőlük. — A „fejtegető prózára” két műből vannak szerkesztettségi mutatóink, de az egyikből három, a másikból négy önálló egység szerepelt a vizsgálatokban. (Jelzetük: *Fe.I/1* és *Fe.I/2* és *Fe.I/3*; ill.: *Fe.II/1* és *Fe.II/2* és *Fe.II/3* és *Fe.II/4*). Az egyes szerzők részmutatóinak szórása tájékoztató átlagukhoz képest: a *Fe.I.* szerzőé = $\pm 4,19\%$, a *Fe.II* szerzőé = $\pm 6,80\%$. De megalkothatónak látszott a tájékoztató értékű átlagmutató még a „fejtegető” műfajra is, hiszen az összesen hét egységben a mechanikus középárányoshoz képest a legnagyobb kilengés is csak = $\pm 9,69\%$.

— Nem így a „szépirodalmi” rétegben: ott a szándékosan választott két szélsőség mechanikus „átlagához” képest a szórás már $= \pm 28,56\%$ volna; e „műfaj” adatait így jobb önállóan és valóban csak tájékoztató értéküként vennünk; külön a „közlő” természetűt (SzKö. jelzettel), s külön azt, amelyik „fejtegetőbb” típusú a fejtegetőknél is (SzFe. jelzéssel).

	Kö.	Fe.I.	Fe.II.	Fe.	SzKö.	SzFe.	
	I—III.	1—3	1—4	I—II.			
Szerk.	1,94	2,63	2,50	2,58	1,90	3,41	me/m

Szemmel látható: a hivatali iratok „határozat” részeinek szerkesztettségi mutatója (azaz: szövegtagoltsága) még az — egyébként igen kis tagoltságúnak tartott — közlő prózait (s a stíluszándékkal hozzájuk hasonlító „közlő szépirodalmi” is) csak közelítgeti; s az „indokolás” részek is (egy kivétellel) inkább erre hasonlítanak, mint a fejtegető-magyarázó prózára.

Ilyesféle eredményt hoz a telítettségi mutatók egybevetése is. A mondategységbe foglalt tartalmas szavak átlagmennyisége ellenőrző anyagunkban — az előbbi sorrendet követve — ezt a képet mutatja:

	Kö.	Fe.I.	Fe.II.	Fe.	SzKö.	SzFe.	
	I—III.			I—II.			
Tel.	8,04	7,57	5,61	6,59	3,82	5,80	szó/me

A hivatali iratok „határozat” részeinek telítettségi mutatói — azt látjuk — alaposan felette állnak az — önmagában is eléggé zsúfoltnak-feszítettnek tartott — közlő próza mutatóinak; s az „indokolás” részek is többségükben erre hasonlítanak, nem a fejtegetőre vagy a „fejtegető természetű” szépirodalmira. — Ez az értéksor egyébként érdekesen mutat rá: a mi „közlő természetű” szépprózai egységünk csak a szerkesztettség tekintetében hasonlít a közlő prózára; a szövegtagoltság viszonylagos kicsinységét a mondat-tagoltságnak (a telítettségnek s persze a zsúfoltságnak) csekély volta ellen-súlyozza benne.

Látjuk tehát: a közigazgatási iratok mutatói a szerkesztettség (azaz a szöveg tagoltsága) tekintetében még a közlő prózáéknak (a „brossurastílusnak”) is alatta maradnak; a telítettség (s ami ezzel összefügg: a zsúfoltság) dolgában viszont felette állnak; csak az igazgatási osztály „indokolás” részei közelítenek a fejtegető prózához. A „határozat” részekben a hivatal felülről lefelé „közl”; s az ipari osztály még indokolásaiban sem „magyaráz”. Többé-kevésbé ezt jelzi a kontrollként megvizsgált másik két osztály (s a többi tanács) anyaga is.

Vonjunk ide még egy írásos műfajt: a hírközlését. Első szám-ozslopunk itt egy nap MTI-anyagáé; a második pedig két nap rádióhíreinek szövegeié. Ez utóbbit a közhit alighanem a „beszél” kategóriába sorolná ugyan — hiszen hanghatásként érkezik a hallgatóhoz —; de egy vaskos tanulmányban kellett rámutatnom: híryanagunkat — bármily furcsa és sajnálatos — teljes egészében az írottság jellemzi. S bizony a rádióhallgató számára épp ezért nehéz feladat a megértésük; még olvasva sem mindig könnyű figyelemmel kísérni őket. — S toldjuk meg a sort egy valóban beszélt nyelvi

szöveg adataival is: egy érettségizett technikus magnetofonról leírt munka- és élménybeszámolójának mutatóival. (Jelzeteik: *MTI* = a Magyar Távirati Iroda híryanaga; – *R&H.* = a Magyar Rádió kétnapi híryanaga; – *Tech.* = az érettségizett technikus élőbeszéd-anyaga.)

	MTI	R&H.	Tech.	
Szerk.	1,47	1,59	3,15	me/m
Tag ₁	3,92	3,64	3,37	M/me
Tömb	51,2	46,7	35,9	%
Zsúf. ₁	2,38	2,13	1,54	szó/M
Zsúf. ₂	3,69	3,41	2,52	szó/xM
Tel.	9,33	7,74	5,21	szó/me

Látni: a „sajtónyelv” (akár olvasva, akár felolvasva jut a címzettjéig) szerkesztettségben-tagoltságban eléggé hasonlít az igazgatásira. Ezt azonban jócskán ellensúlyozza azzal, hogy a mondatok telítettsége és a mondatfunkciós részek belső zsúfoltsága csak kétharmada vagy épp csak fele annak, mint amit a hivatalos iratok mutatnak. Ám még ez is következetesen másfélszerese az élőbeszédben talált zsúfoltsági mutatónak (pedig egy művelt ember beszélt – részben a szakmájáról – magnetofonba, azaz tudatosan és szándékosan nyelvi igényességgel.)

Hogy ez utóbbi állításunkat igazoljuk, nézzünk meg néhány további adatot is. Magnetofonról leírt paraszti élőbeszéd mutatóit találjuk az első két oszlopban; az egyik munkamenet, a másik élmények elbeszéléseinek átlaga. (Jelük: *ParM.* = munkáról; – *ParÉ.* = élményekről.) A következő három oszlopban pedig egy – becsületsértési ügyben kriminalisztikai vizsgálat alá vett – szerzőnek írásos megnyilatkozásai tükröződnek; saját kezű vallomása (= *SVall.*), feljegyzése (= *SFelj.*), s a kiinduló pontul szolgáló sértegető levél (= *SLev.*). Bármennyire „írásművek” is ezek, valójában az élőbeszédnek leírt formáját tükrözik.

	ParM.	ParÉ.	SVall.	SFelj.	SLev.	
Szerk.	2,17	2,10	2,10	2,36	3,00	me/m
Tag ₁ (ált.)	?	?	2,82	2,56	2,47	M/me
Tömb	?	?	22,1	12,5	29,7	%
Tel.	4,03	3,71	3,85	3,28	4,67	szó/me

A „mindennapi” nyelvhasználat legfontosabb adatai tehát azt jelzik, hogy szerkesztettségi mutatója – durván számítva – 2,6 me/m \pm 21%; a telítettségi pedig – hasonló megközelítéssel – 4,25 szó/me \pm 22%. A tagoltsági mutató – nagyjából – 2,92 M/me \pm 15,4%. S úgy látszik: e mutatók ki vannak téve a műveltség és igénysszint szerinti különbségeknek.

Vegyük most a legjellemzőbb három mutatót (a telítettségit és a két zsúfoltságit), s vegyük mindegyiknél 100%-nak az érettségizett beszélő szövegéből kapott átlagértéket. Ahhoz képest a többi ilyen viszonzszámokat mutat:

	Telítettség szó/me	Zsúfoltság ₁ szó/M	Zsúfoltság ₂ szó/xM
VipH.	269 %	326 %	370 %
VigH.	248 %	265 %	281 %
VipI.	219 %	206 %	179 %
MTI	179 %	155 %	146 %
RáH.	148 %	138 %	135 %
VigI.	130 %	132 %	129 %
Tech.	100 %	100 %	100 %
ParM	77 %	?	?
ParÉ.	71 %	?	?

Figyelemre méltó, hogy a sajtónyelv mutatói kettévágják a hivatali nyelvhasználat mezőnyét, illetőleg leszakítják róla az igazgatási osztály „indokolás” műfajának anyagát. Ezt a továbbiakban még megvizsgáljuk más oldalról is. — Aligha véletlen, másrészt, hogy a „sajtónyelv” (az MTI-nek — sebtében és az újságírók számára fogalmazott — közleményei, meg a rádióknak — épp bonyolultsága miatt sokszor emlegetett — híryanaga) nagyjából csak másfélszeres telítettséget és zsúfoltságot mutat, az átlagos — de a műveltebb átlagot képviselő — beszélő saját szövegszerkesztéséhez képest. Ez világítja meg annak jelentőségét, hogy a hivatali szövegtípusok mutatói viszont — az említett kivétellel — általában 200% felett, bizonyosak 300% felett vannak (s mechanikus átlaguk is 266% volna).

Alapvizsgálatunk azt mutatta: a „határozat” részek bonyolultabb fogalmazásúak, mint az „indokolás” részek; és az ipari osztály nyelvi munkája bonyolultabb eredményt mutat, mint az igazgatási osztályé. A most elvégzett többféle összehasonlítás arra is világot vet: a bonyolultság a hivatali fogalmazásban nemcsak relatíve jelentkezik (egyik osztályon a másikhoz, és egyik „közlésmódban” a másikhoz képest), hanem abszolúte is; akár az írott, akár — és még inkább — a beszélt más műfajokhoz mérjük. Maguk a mutatók jelzik: amit a hivatal produkál, az legföljebb „önkifejezés”, de semmiképp sem „közlés”; akárha csak a megértés (azaz megérthetőség) fokán mérve a határt (s nem számolva most e bonyolult fogalmazási formának lélektanilag taszító hatásával).

Mindezzel lényegében nem mondtunk újat. Csak egzakt módszerrel és objektíve próbáltuk megvilágítani azt, amit empirikusan és szubjektíve régóta érzünk. A mennyiségi vizsgálódás paramétereiben jelezte: hivatali fogalmazásunk bonyolultabb a köznapinál, de még a tudományosnál meg a — különben is és joggal is hibáztatott — politikainál, közéletinél és hírközlésinél is. — Hogy ez az eltérés szükségszerű-e (ami még akkor sem bizonyítaná, hogy megengedhető), azt majd a minőségi jellemzők szemrevétele mutatja meg.

3. Kitekintés: lehetne-e másképp

A minőségi jellemzők vizsgálata közben sok olyan hibára derül majd fény, amelyet mai hivatali fogalmazásmodorunk a hivatalosság elengedhetetlen kellékének tart, — holott nem az. S közben sok olyan lehetőség villan

majd fel, amelyről az ügyintézői közvélemény úgy tartja: alatta áll a hivatalosság szintjének, — pedig nem áll alatta. E vizsgálathoz — a minőségi jellemzőkéhez — azt az anyagot használjuk majd fel, amelyet „A tanácsi ügyvitel segédletei” c. sorozatának 1. számaként „Irat- és nyomtatvány-mintatár” címen a Tanácsakadémia Tanácsigazgatási Szervezési Intézete és a Nyomtatványellátó Vállalat jelentetett meg 1974-ben.

E kiadvány előkészítésének története vizsgálatunk szempontjából igen fontos. Először azért, mert a kéziratokat összeállító intézet mintának szánta őket, tehát a hivatali fogalmazási szokásoknak eleve a megszürt-megemelt, i g é n y e s szintjét igyekezett bennük alkalmazni. Másodszor — s nem kevésbé — fontos azért, mert egy (a szegedi JATE magyar és alkalmazott nyelvészeiből alakult) nyelvész munkaközösség módot kapott rá, hogy az összeállított anyagot a maga nyelvi-stilisztikai elgondolása szerint még közzététele előtt átdolgozza. A cél az volt, hogy a mintául közölt iratok — a tartalomkifejezés jogi pontosságát és az érintkezési hangnem hivatalos szintjét persze megtartva — „kommunikatívabb” formát kapjanak, nyelvileg közelebb kerüljenek az olvasóhoz (= „címzetthez”), valóban hozzáneki szólóvá váljanak. Végül, harmadszor, fontos jellemzője e kiadványnak az, hogy nyelvi átdolgozása jóval hamarabb történt meg, mint ahogy azután szövegszerkezeti mutatóinak vizsgálata felmerült gondolatként; tehát — mint-hogy e munkafázis független volt a mostanitól — fel sem vethető az a gyanú, hogy bármi is az átdolgozás során „a mutatók javítása érdekében” történt volna.

Nézzük meg ennek az anyagnak a mutatóit; az első oszlopban a mintatárbeli „határozat” részekét (*MinH.* jelzettel), a másodikban az „indokolás” részekét (*MinI.* jelzettel); s tegyük hozzájuk — ahol ez jellemző — az érettségizett beszélő átlagaihoz viszonyított százalékos különbségjelzőt is. — Így alakul a kép:

	MinH.	MinI.		MinH. kül.	MinI. kül.
Szerk.	1,84	1,98	me/m	58%	63%
Tag ₁	2,97	3,42	M/me	88%	102%
Tag ₂	1,53	1,75	xM/me	?	?
Tömb	51,6	51,4	%	144%	143%
Zsúf. ₁	2,59	2,28	szó/M	168%	148%
Zsúf. ₂	4,08	3,50	szó/xM	162%	139%
Tel.	7,72	7,80	szó/me	148%	149%

Ez a táblázat először is visszaigazolja azt, hogy a „határozat” és az „indokolás” részek közötti eltérés szükségszerű: a szerkesztettség-tagoltság kisebb, a zsúfoltság nagyobb fokú a „határozat” részek átlagában, az „indokolás” részekéhez képest. Ám figyelmeztet arra is: az eltérésnek nem kell annyira kiugrónak lennie, mint az a tanácsi iratokban mutatkozik (s mintha a telítettség tekintetében talán nem is volna okszerű). — Ha a „határozat” részek átlagait vesszük 100%-nak, a három iratesomóban (Vip. és Vig. és Min.) a következő jelzőszámokat kapjuk az „indokolás” részekre, százalékban (ide véve az összes „határozat” és összes „indokolás” arányait is, Vip. + Vig. jelzettel):

	Vip.	Vig.	Vip. + Vig.	Min.
Tel.	123 %	165 %	160 %	108 %
Tag. ₁	130 %	104 %	111 %	115 %
Zsúf. ₁	63 %	51 %	50 %	88 %
Zsúf. ₂	48 %	46 %	41 %	86 %
Tel.	81 %	53 %	56 %	101 %

Fentebbi táblázatunkban van azonban más tanulsága is. A — stílusában még „hivatalosnak”, de már nem „hivatalinak” tekinthető, az olvasóhoz szándékosan közelebb vitt — átírt forma mutatói — s a beszélt szöveghez mért arányszámai — meglepő pontossággal oda esnek (a 155% köré), ahová a „sajtónyelvi” anyagéi. Ez arra mutat: lehet „hivatalosan” fogalmazni úgy is, hogy a műveltebb ember igényesebb beszédtevékenységének mutatóihoz jobban közeledjünk a jelenleg szokásosnál. — S még egy figyelmeztetés a fentebbi összevető táblázat alapján! A nyelvészek gondozta példatár nyelvhasználati mutatói épp közéje esnek az ipari osztály meg az igazgatási osztály „indokolás” részeiből nyert paramétereknek. Azt a gyanút kelti ez: amennyire nem öröndetes, hogy általában túlzottan „föleje” távolodik a címzett nyelvhasználati képletének a hivatali fogalmazás (mindkét osztály „határozat”-szövege, sőt az iparinak „indokolás”-szövege is), annyira megfontolandó, hogy jó-e viszont, ha túlzottan is „leszáll” hozzá (mint az igazgatási osztály „indokolás” részeiben).

Erre a kérdésre is csak a minőségi jellemzők elemzése adhat választ. De megnyugtató, hogy az az anyag, amire azt alapítjuk — az iratmintatár eredeti és átírt formája — már a mennyiségi vizsgálatban is kiegyensúlyozott „középarányost” ad.

Deme László

Hogyan írjuk a márkaneveket?

1. Régóta szokás, hogy az árukat névvel látják el. Ennek oka régen is ugyanaz volt, mint ma: a név egyrészt megkülönbözteti az árut más hasonlóktól, másrészt (ha jól választották meg) vásárlásra ösztönöz, harmadsorban pedig mintegy garantálja a minőséget. Az áruelevelezéseknek talán leginkább ez a harmadik tulajdonsága adta meg az alapot ahhoz, hogy szóvédjegyek, védjegynevek legyenek belőlük, vagyis jogi védelemben részesített elnevezések, amelyeket bitorolni nem szabad, nem lehet.

Az árunevek, az áruelevelezések vagy egy harmadik közkeletű szóval: a márkanevek elvileg nem azonosak a szóvédjegyekkel, a védjegynevekkel. Ez utóbbiak ugyanis csak a jogilag védett nevek, vagyis kategóriájuk szűkebb, mint általában a márkaneveké (áruneveké, áruelevelezéseké), minthogy ez utóbbiak közt lehetnek nem védett nevek is. Gyakorlatilag azonban napjainkban nemigen vannak már védjegyzetlen nevek, illetőleg ha vannak is, ezt általában nem tudjuk.

Mivel a két kategória között nyelvi szempontból sincs különbség, a műszóhasználatot (a jogi megítélést figyelmen kívül hagyva) egyszerűsíthetem. A szinonimák közül a *márkanév*-re esett a választásom: ezt érzem a

legelterjedtebbnek. A továbbiakban ezt fogom használni az egész szócsoport jelölésére.

2. Bár a márkanévek nem mai keletű alakulatok, a régebbi nyelvészeti szakirodalom nem foglalkozott velük: viszonylag kis számuk ezt nem tette feltétlenül szükségessé. Újabb kori nagy mértékű mennyiségi felhalmozódásuk azonban halaszthatatlanná tette mibenlétük tisztázását: ki kellett jelölni a helyüket a szavak rendszerében.

Nálunk az ilyen irányú vizsgálódások 1958-ban indultak meg, amikor Bárczi Géza a névtudományi kongresszus elnöki megnyitójában felhívta a figyelmet az áruk kereskedelmi neveinek csoportjára mint olyan kategóriára, amely a tulajdonnevek és a közfőnevek átmeneti zónájába esik. Bárczi azzal is indokolta átmeneti jellegüket, hogy rámutatott az árnelnevezéseknek könnyen köznevesülő természetére. (Vö. Névtudományi vizsgálatok. Bp., 1960. 5–6.) — Az újabb szakirodalomból Mikó Pálné nevét kell kiemelni. Mikó Az árnelnevezések kérdéséhez c. tanulmányában (a Nyelvészet és Gyakorlat c., 1971-ben megjelent tanulmánygyűjteményben; NytudÉrt. 75. sz. 77–89.) összegezte és kritikailag értékelte az árnelnevezésekkel foglalkozó szerzők véleményeit, s Bárczi Gézához (meg más szerzőkhöz) hasonlóan amellettt történetét, hogy az árnelnevezések a tulajdonnevek és a köznevek között egy sajátos közbülső kategóriát képeznek.

Ezt a nézetet ma már nem valljuk. Grétsy László a márkanévekkel foglalkozó (sajnos, csak egy nehezen fellelhető sokszorosított kiadványban olvasható) kitűnő tanulmányában (A szóvédjegyek nyelvészeti vonatkozásai; in: Védjegyjog-védjegyhasználat. Bp., 1977. 133), hivatkozva J. Soltész Katalin véleményére is, határozottan tulajdonneveknek tartja a márkanéveket. J. Soltész Katalin álláspontja ugyanis ez: „Az áru- és márkanévekről eddig legföljebb azt ismerték el, hogy rendelkeznek bizonyos tulajdonnévszerű sajátságokkal (megkülönböztető-azonosító szerep, önkényesség, a konnotatív mozzanat hiánya), átmenetet alkotnak köznévként és tulajdonnévként között, de a tulajdonnévként kategóriájából mégis kizárta őket a legfontosabb kritérium, az egyedítés hiánya. Ha azonban elismerjük, hogy az árunév denotátuma nem az egyedi termék, hanem a gyártmány mint egyedi szellemi alkotás, nincs akadálya, hogy besoroljuk a tulajdonnevek közé” (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 102–3). — Én a márkanévek hovatartozásának kérdésében Grétsy László és J. Soltész Katalin nézetét osztom.

3. A márkanévek megítélésének elméleti nehézségei a forrásai az eddigi és az újra meg újra jelentkező helyesírási bizonytalanságoknak. Igen gyakran felvetődik ugyanis a kérdés: nagybetűvel vagy kisbetűvel kell-e kezdeni a márkanéveket.

Az általános szokás az, hogy folyó szövegben a márkanéveket nagybetűvel kezdjük: *Persil, Pomorin, Caola, Panangin* stb. (Ez is igazolja, hogy a márkanévek a közfelfogás szerint is tulajdonnevek.) Igen gyakori azonban az, hogy magukon az árukon csupa nagybetűvel vagy csupa kisbetűvel találjuk a neveket: *TOMI, UNIRON, FLÓRASZEPT*; de: *bibisan*; stb. Ezek, jól tudjuk, csak tipográfiai, grafikai megoldások, az írásmód mögött nyelvészeti, helyesírási megfontolások nincsenek, ám az írásmód mégiscsak elbizonytalanít. A csupa nagybetűs nevekből nem derül ki, hogy tulajdonnévként vagy köznévként szánták-e azt, amit leírtak; a kis kezdőbetű pedig egyértelműen

köznevi jelleget sugall. Sokszor ütközünk a köznevesülés problémájába is, vagyis nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy egy név még egyedítő márkánév-e, vagy már annyira közkeletűvé vált, annyira típust (anyagot stb.) jelöl, hogy átsiklott a tulajdonnevekből a közfőnevek kategóriájába, ahogyan ez a folyamat a *konyak*, *röntgen*, *aszpirin* és még sok más egykori tulajdonnév esetében történetileg már befejeződött. A köznevesültség mértékétől nemcsak a nagybetű-kisbetű eldöntése függ, hanem eredetileg idegen (latin, angol, francia, német stb.) írásmód szerint írt neveket is a magyar kiejtést tükröztetve, magyar betűkkel kell leírunk, ha közneveknek fogadjuk el őket; ahogy ezt tesszük a már idézett *konyak* (Cognac), *aszpirin* (Aspirin) esetében. — Ezek miatt az okok miatt kellett az MTA Helyesírási Bizottságának ezzel a kérdéskörrel foglalkoznia.

4. A bizottság — tagjának, Fodor Józsefnének kezdeményezésére és közreműködésével — 1978 folyamán összeállított egy listát, amely számos, túlnyomórészt a kémiával összefüggő márkanevet tartalmazott. A lista fel tüntette azt is, hogy a helyesírási szabályzat és a Helyesírási tanácsadó szótár szerint mely esetekben következett már be bizonyos nevek köznevesülése, illetőleg hogy mely nevek köznevi írásmódja lenne még elképzelhető. Ezt a munkát Börcsök Lászlónának köszönhetjük.

Az összeállítást véleménynyilvánítás végett nemcsak a bizottság tagjai kapták meg, hanem még kb. 15 hozzáértő személy is, sőt egyetemisták körében is volt egy kis (kb. 30 személyre kiterjedő) közvélemény-kutatás. A beérkezett válaszokat összesítettük. A számadatok elég jól mutatják, hogy mely nevek hajlanak a köznevi írásmódra.

A válaszolók közül többen elvi megjegyzéseket is fűztek a listához, vagy ki sem húzva a helytelen írásmódúnak tartott alakokat, csak általánosságban nyilatkoztak a kérdésről.

E vélemények közül néhány különösen tanulságosat ide iktatok.

Deme László szerint „a készítmény az készítmény. Majd ha minden altatót *dorlotin*-nak hívnak (ahogy minden kalciumos szalicilt *aszpirin*-nak), akkor beszéljünk róla tovább. A köznevesüléshez olyan denotátum kell, amelyik típus, valóságkategória stb. — vagy eredendő köznyelviség, mint a *hernyóenyv* esetében. Mert különben ez a millió „köznév” helyet kér a szótárban, s az tele lesz *tetrifán*-nal meg *unimó*-val meg egyébvel. S hogy írjuk le a velük jelölt fogalom tartalmát és terjedelmét? Mert a *szappan* definiálható, de ezek aligha.”

Csillag László (Műanyagipari Kutatóintézet) a köznevesülés lehetőségét jogi oldalról közelítette meg. „Iparjogvédelmi szempontból tulajdonképpen különbséget kellene tennünk egyrészt a védjegyek, tehát a védjegyzett elnevezések, másrészt a nem védjegyzett márkanevek, kereskedelmi elnevezések, fantázianevek között. Véleményünk szerint a védjegyzett gyártmányneveket mindig nagy kezdőbetűvel kell írni, azokat nem szabad köznevesíteni. Kétségtelenül nehézséget okoz, hogy annak megállapítása, vajon egy fantázianév védjegyzett-e vagy sem, utánjárást igényel. Ezért úgy véljük, hogy — legalábbis ami a műanyagok és a rokon termékek elnevezését illeti — a nem védjegyzett márkanevek írására is a nagy kezdőbetű a helyes, hiszen nem kívánható meg, hogy lépten-nyomon utánanézzünk, védjegyzett-e a név vagy sem. Jó lenne, ha legalább a szakirodalomban elterjedne a védjegyzett nevek után külföldön gyakran használt ® jelzés.”

Skripecz Sándor (szerkesztő, Akadémiai Kiadó) az írásgyakorlatban mutatkozó sok ingadozás egyik lényeges okára a következők szerint világít rá. „Van a márkanévükön ismert anyagoknak és eszközöknek egy olyan csoportja is, amely valóban új, addig nem létezett technikai megoldásokat foglal magában; olyan találmányok, lényeges újítások, amiket nem lehet az addig ismert fogalmak, ill. áruk rendszerébe egyértelműen besorolni; nincs még — sem a valóságban, sem az adott nyelvben — olyan dolog, ill. azt jelölő (nemcsak értelmező) szó, amely pl. azt a temperával bevont papírszeletkét jelöli, amellyel el lehet tüntetni a hibásan leütött betűt; mert a *Radex*, *Typepex*, *Effacil*, *TastEx* stb. mind megannyi márkanév. Nyilván van valami magyar szisztematikus neve, hiszen mindent ki kell, és ki is lehet valahogy fejezni, de igazi szó még tudtommal nem született erre, s legtöbb helyen *radex*-nek hívják, de van ahol a *tipep* járja. Hasonló az eset a *Cellux*-szal meg a *Tixo*-val. Az ilyen típusú márkanévek, ha csak idejében ki nem találunk egy új szót, előbb-utóbb valóban köznevesülnek. Az ortográfusoknak ilyenkor át kell engedniük a kezdeményezést a nyelvújítóknak, és csak akkor legalizálhatnak egy — kisbetűvel, fonetikusán stb. írt — közkinccsé vált márkanévet, ha egy ilyen folyamat már valóban végbement.”

A hozzászólók közül többen rámutattak arra is, hogy a márkanévek kisbetűvel, fonetikusán való írásának elszigetése azért is veszélyes, mert az egyes nevek megítélése szociális rétegenként, szakmánként stb. eltérő mértékű, erősen függ a divattól, a készítmények felkapottságától és eltűnésétől, vagyis az egész kérdéskör cseppfolyós állapotú, egyszerre bővülő és csökkenő tendenciájú. Minden esetet egyedileg és igen nagy körültekintéssel kell tehát megítélni.

A felmérés szerint a kémiával kapcsolatos márkanévek köznevesülése a gyógyszernevek és a textilanyagok között a legnagyobb. 191 gyógyszernevből 129 volt javasolva köznévi formában való átírásra, ebből 41 köznevesült a felmérés szerint, a 94 textilnév közül pedig 49. (Azt tekintettük köznevesült márkanévnek, amelyet a megkérdezettek 70%-ban kisbetűvel, fonetikusán írva javasoltak.) — A műtrágyák, a növényvédők, a rovarölők, a festékek, lakkok és a kozmetikai szerek márkanévei közül gyakorlatilag egy sem köznevesült.

5. A bizottság 1979. december 17-i ülésén — saját tájékozódása alapján és az elméleti szakirodalom ismeretében — úgy foglalt állást, hogy a márkanévek tulajdonneveknek tekintendők, s ezért nagy kezdőbetűvel való írásuk a helyes. A bizottság ezt a nézetét szándékozik a helyesírási szabályzat II. kiadásában kinyilvánítani; néhány egyedileg elbírált esetben helyt adva természetesen a köznévvé válás miatt indokolt kis kezdőbetűs írásmódnak is.

Bár az ülés résztvevői közül többen keményen bírálták az árucikkeken látható, gyakran eredetieskedő, torz, olvashatatlanul stilizált betűformákat, a bizottság ebben a kérdésben nem érezte magát véleménynyilvánításra illetékesnek. (Én személy szerint azokkal értek egyet, akik a grafikusok és tipográfusok túlkapásait helytelenítik: a helyesírási normától való gyakori, erős és sokszor indokolatlan eltérések bizonyosan ártanak íráskultúránknak.)

A kapcsolva tagolás mint mondatfonetikai eszköz

1. Több mint öt éve tanítja a rádióhallgatók ezreit Péchy Blanka és Deme László műsora, a *Beszélni nehéz*. Az emberek közötti érintkezés, a gondolatcsere leggyakoribb, leghajlékonyabb s egyben legtökéletesebb eszközeinek helyes használatára irányítja figyelmünket. Teszi ezt nagyon gyakran nem csak „középiskolás fokon”. Ez történt akkor is, amikor a kapcsolva tagolás fogalmával és alkalmazási módjával foglalkoztak műsorukban. Mivel e ponton olyan területre léptek, amely a nyelvtudományak is sajátja — még hozzá eléggé kidolgozatlan és nehéz kérdéseket rejtő része! — jó, ha a Magyar Nyelvőrben is szót ejtünk róla. Azért is, mert a vita az MTA Anyanyelvi Bizottságában Péchy Blanka *Beszélni nehéz!* című könyvéről, 1975. dec. 15-én nem foglalkozik ezzel a jelenséggel. Egyedül Wacha Imre érinti a következő formában: „Talán most már érdemes lenne a kiejtés kérdéseivel foglalkozó szakembereknek kissé részletesebben foglalkozni a mondatfonetikai eszközök kapcsolódásával, összefüggéseivel... Fontos... mert nagyközönségünk eléggé járatlan ezekben a kérdésekben. Nem ismeri a mondatfonetikai eszközök rendszerét és összefüggéseit, ... s különösen nem a hanglejtés értelem megkülönböztető és árnyaló szerepét, ...” (Beszédkultúránk időszerű kérdései. 1976. NyrF. 12: 21–22 [a kiemelés tőlem]).

A következőkben csupán a kapcsolva tagolásra vonatkozó fontosabbnak vélt adatokat közlöm, ezeket is csak a *Beszélni nehéz* című műsorról való összefüggésükben. E helyen ne keressük a kutatások teljes történetét vagy teljes irodalmát! Azt szeretném vázolni, milyen próbálkozások voltak (a műsor keretében) a jelenség biztos felismerésére, megragadására, leírására és a gyakorlatban való tudatos alkalmazására. Ebből talán kiviláglik az is, hol tartunk ma a kérdés tisztázásában, s az is, mi legyen a következő lépés.

2. Péchy Blanka a *Beszélni nehéz!* című könyvében (a továbbiakban a 2. kiadás Bn.², a 3. Bn.³) Fónagy Iván és Magdics Klára művéből (*A magyar beszéd dallama*) *A hanglejtés grammatikájából* című fejezetből idéz: „Lehet-e és hogyan lehet azonos hangsorból álló szerkezeteket egymástól hanglejtéssel megkülönböztetni? Hogyan lehet általában a mondat megértését zenei eszközökkel megkönnyíteni?” (Bn.³ 151). „A kísérletekből kitűnt — állapítja meg Fónagy —, hogy az »alanyeset« és »birtokos eset« megkülönböztetésére nem alakult ki semmiféle egységes eljárás. A felolvasók önkéntelenül vagy tudatosan igyekeznek a kettő között különbséget tenni, s ez a törekvésük kisebb vagy nagyobb sikerrel jár” (Bn.³ 154). A kísérletek eredményét így összegzi Fónagy: „Ezek szerint még a mondat első felében — a szöveg segítsége nélkül is — eldöntik a prozodikus elemek (a beszéd-szünet, a tempó, a nyomatékelosztás és hanglejtés), vajon alany vagy birtokosjelző áll-e a mondat elején. Hogy a prozodikus tulajdonságok közül melyik milyen mértékben járult hozzá a szerkezet konkretizálásához, erre általában, sajnos nem adnak választ a lehallgatási próbák” (Bn.³ 158). Péchy Blanka részletes elemzés során arra a megállapításra jut, hogy a kapcsolva tagolás erre a legmegfelelőbb eszköz.

3. Tulajdonképpen mi is a kapcsolva tagolás? Péchy Blanka nem ad róla pontos meghatározást. Az évek folyamán több formában

is leírta. Korábbi megfogalmazását javította. Erre kényszerítette az is, hogy hallgatói immár a 120. adás után sem értik pontosan, miről is van szó, nem tudják mikor kell alkalmazni, bár gyakorlatban élnek vele, de nem tudatosan. Mások beszédében sem ismerik fel. Fáradozása és módszere azonban azért figyelemre méltó és szerencsés, mert a rádióhallgatók népes táborától szeresheti meg az írásos bizonyítékát annak, hogyan és mennyire értik magyarázatát.

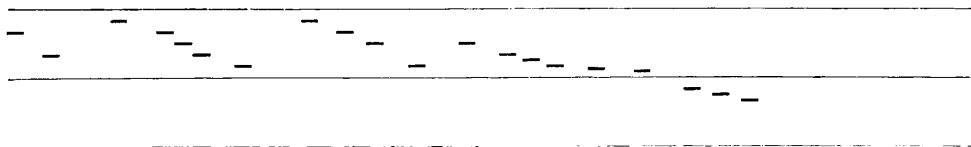
4. Wacha Imre szerint, olyan alárendelő szószerkezetekben amelyek mellérendelő tagokat is tartalmaznak: „... tagolva kell kapcsolni: hangsúllyal, hanglejtéssel tagolni, tempóval és szünettel pedig összehozni az egymásnak mellérendelt tagokat... A kapcsolás és tagolás egyidejű érzékeltetése azonban nemcsak szavak között, szószerkezetekben lehetséges és szükséges, hanem nagyon gyakran az egyes mondatok között is.” Mindezt igen szemléletes ábrákkal is kiegészíti! (Vö. Z. Szabó László – Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek története. Győr, 1978. 167–75) Leírásából azonban nem győződhetünk meg teljes biztonsággal arról, hogy mi is történik a kapcsolva tagolás pillanatában. A felsorolt eszközök mind előfordulnak-e egy kapcsolva tagolás esetén? Egy részük a kérdéses pillanat előkészítésében, másik részük az akció eredményének utólagos megerősítésében kap szerepet? Esetleg a felsorolásban szereplők közül csak egy-egy tag találkozása teremti meg a kívánt eredményt? Az együttes hatás részletezése nem hagyható figyelmen kívül, de minket most főként az érdekel, mi történik a kapcsolva tagolás egyetlen pontján, a kapcsolandó tagok találkozásánál.

5. Hogy mennyire nem egységes a felfogás a kapcsolva tagolás használatát és formáját illetően, azt jól megvilágítja a következő példa: „*Ilyen Franciaország, Belgium és Hollandia némely vidéke.*”

Ez úgy is értelmezhető, hogy a »némely vidéke« mind a három országra vonatkozik, de úgy is, hogy csak Hollandiára. Az előbbi esetben a szerkezet végig birtokos. Tehát végig kapcsolva-tagolunk. Az utóbbiban csak Hollandiától kezdve, mert a mondat eleje alanyi szerkezetű. Az előbbiben cezúra van az »Ilyen« után, az utóbbiban nincs” (Bn.³ 161).

A Nyelvművelő kézikönyvben viszont ezt találjuk:

„Halmazott birtokos jelző esetén néha csak a hanglejtéssel tudjuk egyértelművé tenni az írásban nem egyértelmű mondatot. Például, az egyértékű mellérendelt tagokat azonos (párhuzamos) hanglejtéssel érzékeltetve:

Ilyen *Franciaország, Belgium és Hollandia* némely vidéke.

(Értsd: mind a három országnak némely vidéke.) De ha F. és B. alanyok, akkor *Franciaország* nagyobb hangsúllyal kiemelkedik, a *némely* pedig kis szünet után szintén nagyobb hangsúlyt kap:

Ilyen Franciaország, Belgium(,) és Hollandia némely vidéke”

(NyKk. 1: 771–2). Nyoma sincs itt a Péchy Blankától előírt kapcsolva tagolásnak: gyors hangfekvésváltásnak, dallamlebegtetésnek, szünet nélküli tapadásnak, kapcsolásnak! Ellenben van a nála nem ismert párhuzamos hanglejtés alkalmazásának, és a második megoldásban a szünetnek és a hangsúllynak!

6. Érdeemes felsorolnunk, hogy különböző szerzők szerint, mi történik a kapcsolva tagolás pillanatában. A sorrendben az időrendet követem, amennyire lehetséges. Így látjuk azt is, hogyan javították leírásukat az évek során.

- PÉCHY:** 1. hangszintet cserélünk lefelé vagy felfelé (és tempóváltás is?) (Bn.² 158; Bn.³ 160)
2. lebegő hanglejtés parányi szünettel (Bn.² 183)
- WACHA:** 1. „vesszőhanglejtés” (= nyitva tartott dallam), és szünet elhagyásával az előzőhöz csapjuk (i.m. 170)
2. ponttal zárunk, de szünet tartása nélkül, egy lendülettel mondjuk végig, és a hanglejtés a következő mondat elején szinte lebegő magasságból indul, tempója lassul (vö. i.m. 170)
- DEME:** 1. átlebegtetjük a nyitott hanglejtést a szüneten (Kossuth rádió 1979. II. 14.)
2. lebegtetett hanglejtés után nyomaték, és magasságváltással kötjük össze, s egyben választjuk el (Kossuth r. 1979. IV. 11.)
- PÉCHY:** 3. lebegő hanglejtés közben villanásnyi szünetet éreztetünk (Bn.³ 186)
4. szünet helyett gyors hangfekvésváltás a dallam lebegtetésével (Kossuth r. 1980. IX. 24.)
5. gyors hangfekvésváltás és lebegő, előre mutató hanglejtés (Kossuth r. 1981. II. 11.)
- DEME:** 3. lebegő hanglejtés szünet nélküli tapadással (Kossuth r. 1980. IX. 24.)
4. „... a hanglejtés lebegve tartása és a megszakítatlan átívelés ... ilyenkor a szünetet erő- és magasságbeli váltás helyettesíti, az egybetartozást pedig az előre mutató hanglejtés jelzi” (Tanácsadó beszédművelő szakkörök számára. Művelődési Minisztérium, 1980. 14.)
- NyKk.:** 1. a tagok azonos (párhuzamos) hanglejtése (771)
2. a kapcsolandó tag előtt kis szünet és nagyobb hangsúly a kapcsolandón (771–2)

7. Az elmondottakból kitűnik, hogy még több kérdésre kell pontos választ adnunk, hogy biztosan meghatározhassuk (definiálhassuk), mi is a kapcsolva tagolás. Biztos az, amit Fónagy kísérletei óta már tudunk, hogy a kapcsolva tagolás az azonos hangsorokból álló szerkezetek különböző értel-

mezésének egyik mondatfonetikai eszköze. Ám ez nem elegendő. Választ kellene adnunk a következő kérdésekre is:

a) Mit nevezünk kapcsolva tagolásnak? Csak a kapcsolás egy pontján megvalósuló jelenséget, avagy ezt és az egész megelőző és befejező folyamatot együttesen?

b) Mondatnál nagyobb egységeket, egy vagy több mondat határát is áttörő és egybefogó szövegfonetikai eszköz?

c) A cikkben felsorolt különböző megoldások egy azonos jelenség (a kapcsolva tagolás) különböző leírásai vagy egymástól különböző jelenségek leírásai?

d) Ha különböző jelenségek, el kell döntenünk, melyiket nevezük kapcsolva tagolásnak, és a többinek milyen nevet adjunk.

e) Mikor melyik megoldás a jobb? Azt kell-e feltétlenül követnünk, vagy válogathatunk a felsorolt változatok közül?

E kérdésekben ma még nincs teljes egyetértés.

Sámbokréthy Péter

Csujogató, nóta, banda

Az ifjúság nyelvéről tudjuk, hogy fogékony a zene, a divat hazai és külföldi szóújdonosságai iránt. Különböző divatszavak bekerülnek nyelvükbe, majd egy részük gyorsan ki is hull szókinsükből. Persze nemcsak átvesznek szavakat. Nyelvi leleményességet jelzi, hogy maguk is „csinálnak” szavakat, vagy alkalmanként „leporolnak” egy-egy kevésbé vagy szűk területen használt szót. Példáink is ilyen esetekről szólnak.

I. Nézzük meg először a köznyelv által legkevésbé ismert szót, a *csujogató(ás)*-t! Nem sokat tudunk róla. Etimológiáját az TESz. nem közli, de valószínűleg nem tévedünk, ha eredetét nézve hangutánzásra gondolunk, mint rokon értelmű társánál, a *kurjongató(ás)*-nál (vö. TESz. 2: 678). A határainkon belüli nyelvjárásokban — regionális szótáraink tanúsága szerint — nem ismerik (vö. OrmSz., SzegSz.), de nincs adata az ÉrtSz.-ban sem. Nincs rá adat Szabó T. Attila hatalmas anyaggal dolgozó Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárában sem. Lőrincze Lajostól tudom, hogy ő Erdélyből ismeri a szót. Az ÚMTSz. valóban szótározza Kalotaszeg vidékéről: a *csujogató* alakot Gyervásárhelyről, Ketesdről, Kidéről és Nyárszóról, a *csujogató*-t pedig Ketesdről, Magyarvalkóról és Nyárszóról.

A *csujogató* jelentését a szótár így adja meg: „tánc vagy mulatozás közben réjákat, rigmusokat kurjongat, kiabál”. A szó fiatalok által (városi fiatalokról van szó) használt jelentését Cs. T. Folkdiszkó című írásának részleteivel értelmezzük (Világ Ifjúsága 1979. december). „A csujogató — azaz kiabálás — kollektív műfaja a Muzsikás együttes kezdeményezéseként hódít a — popdiszkóban talán már kissé megfáradt tizenévesek között.” A következő részletek tovább pontosítják a jelentést: „... huncutkodó *csujogató*soktól visszhangzik a téli hónapokban jó néhány fővárosi középiskola klubja.”; „... a Kalamajka, Téka és a Vujicsics együttesek csiholják a népzenét a *csujogató*sokhoz és a táncokhoz” — aminek aztán az az eredménye, hogy „a hajdani

falusi mulatságok, táncházak hangulata költözik be a folkdiszkóba”. A mondatföredékekből látjuk, hogy a *csuojogat(ás)* eredeti és új jelentése lényegében fedi egymást, csupán a cselekvés szintere változott valamit (vö. még: „Táncolva, *csuojogatva* vonul a legénység a templomtól a táncoló házig.” — ÜM TSz. 1: 913). Nyelvileg mégis érdekes eseményről van szó. A nyelvtudomány a jelenséget ismeri: a nyelvi változások egyik formája, hogy csoportnyelvből rétegnyelvbe, rétegnyelvi használatba kerül át egy-egy nyelvi elem (vö. Pais: I. OK. 4: 458), ezúttal biztonnyal a táncházak hazai divatja révén.¹

Az újságíró jóvoltából egy, a fiatalok körébe most lopakodó nyelvjárási szó első lépéseit értük tetten. A *csuojogat(ás)* egy kicsit talán szokatlan, de nem szabálytalan és nem idegen hatású. Ha a *csuojogat(ás)* segít abban, hogy a fiatalok megszeressék a népzénet, megismerjék a népi táncokat, nem haragszunk rá akkor sem, ha a *csuojogítás*-hoz a keretet a csúnya „folkdiszkó” adja is. Szurkolhatunk tehát a *csuojogítás*-nak. Hogy végül is mi lesz vele, azt ma még nem tudhatjuk.

2. A *nóta* szavunk „leporolása” is a fiatalok zenéjével kapcsolatos. A mai zajos zenét játszó együttesek hangversenyein újabban gyakran hallható a *nóta* köznyelvitől eltérő jelentésben.

A *nóta* népies dal vagy annak dallama (ÉrtSz.). Ezt a jelentést őrzik a nótaszövegek („Írja meg, hogy arrafelé milyen *nóta* járja . . .”), a szólások („Már nem az a *nóta* járja”). A *nóta* iránti igényt a zenei műveltség gazdagodása, a könnyűzene térnyerése visszaszorította, alkalmanként azonban — vacsorákon, lakodalmakban — még mindig előkerül. Persze sok minden hat ma a *nóta* korábbi népszerűsége ellen. Mindenekelőtt a következők: a magyar zenetudomány Bartók és Kodály művei alapján tisztázta a népdal és a *nóta* közötti értékkülönbségeket; eltűntek a monarchiabeli sajátos hangulatú kiskocsmák, ugyanígy a régi szegényes, koszos kocsmák az ott hegedülő egy-két szál cigánnyal; a fiatalok körében már hosszabb ideje a ritmumos zene hullámai váltják egymást stb. A szó ritkuló használatát most viszont — az eredetinel korszzerűbb jelentésben — a fiatalok kedvelt zenekarainak szóhasználata kezdi megújítani.

A *nóta* a zenekarok szólistáinak bevezető szövegeiben, nyilatkozataiban gyakran hallható 'dal', 'táncdal', de főképp 'sláger' jelentésben. Eröss Ágota idézőjeles hivatkozása jól érzékelteti ezt: „Míg a Rádió, a Tévé és a Hanglemezgyár által felvett számok zsűrízésen esnek át, addig a koncertek »nótái« ellenőrizetlenül kerülnek nyilvánosság elé” (Nők Lapja 1980. május 17.). Az idézet azt is jelzi, hogy az „új” *nóta*-ra a publicisztika szintén felfigyelt már.

Nézzük meg a terjedő új jelentését néhány, a fiatalok újságjaiból vett idézetben! A Piramis Együttes Nagy buli című nagylemezének összekötő szövegében mondja Révész Sándor, az együttes szólistája: „. . . és egyben ez a következő *nóta* is.” Az alábbi részlet Szörényi Levente nyilatkozatából való: „Jelenleg reális esélyünk nincs is erre, hiszen a slágerlistára általában új *nóták* kerülnek föl” (Magyar Ifjúság 1980. márc. 21.). Más helyen pedig Karda Beáta egyik dala kapcsán olvassuk a következőket: „Ha nem is érezte meg, bizonyára sejtette, hogy ez egy menő *nóta* lesz” (Ifjúsági Magazin 1980. április). Molnár Erik rockénekes bemutatása során írta az IM. ugyancsak 1980. áprilisi száma: „A Rock ördögei és a Kislány, mondd című *nótákat* az

¹ Lőrincze Lajos szíves közlése.

MHV valószínűleg még az idén megjelenteti.” Végül még egy példa a *nóta* új sikereiből: „A zenekar tagjai kiszúrták, hogy ott van, s az új *nóta* előtt bekonferálták . . .” (IM. 1980. február). (A fiatalok nyelvét tanulmányozó kutatók figyelmébe ajánlom a Magyar Ifjúság, az Ifjúsági Magazin, a Világ Ifjúsága írásait, riportjait.)

Az Omegától, a Dinamittól vett szövegekből, a Magyar Ifjúságban és Ifjúsági Magazinban közölt nyilatkozatokból, beszélgetésekből tovább szaporíthatnánk a példákat. Arra nézve még sincs biztos támpontunk, hogy a fiatalok zenei divatja tartósan megújítja-e a *nóta* szavunkat. Mindenesetre a fiatalok nyelvébe a divat által bekerült argóknál tartósabbnak látszik.

3. Úgy tetszik, a *banda* szavunk jelentését is a fiatalok zenei divatja árnyalja tovább. Az újságok és a zenekarok jóvoltából ugyanis ’(pop-, rock-) zenekar, zenei együttes’ jelentésben kezdik felkapni a szót. „A következő *bandának* nehéz lesz . . .”; „A nagy *bandákat* mindenütt szívesen látják . . .” — olvassuk a Magyar Ifjúság 1979. évi 51. számában. A többi példa is a fenti jelentést erősíti. Demjén Ferenc: „ . . . és tizenöt év múlva ismét lesz egy új *banda*, egy új muzsika és ez így megy körbe” (Valóság 1980. február). „Még eshet, hogy legközelebbi koncertjükön a csövesek botrányt okoznak, vagy a konkurrens *banda* technikusi bosszúból elrontják a berendezésüket . . .” — írja Erőss Ágota már idézett cikkében.

A *banda* jelentésfejlődése világcs: a szó a társadalmi és kulturális fejlődés hatására elveszíti egyik korábbi jelentését (’szórakoztató [cigány] zenészek együttese’), és egy másfajta zenét játszó együttes jelölőjévé válik. A változás nyelvi szabályos és ismert is. Nekem azonban a *banda* így sem tetszik, mert zavar a szó szótárbeli első jelentése (’bűncselekmény)eket együttesen elkövető csoport; hitvány, felelőtlen társaság; népellenes gyűlevész fegyveres csoport’) — vö. ÉKSz. 88–9. A korábban gyakran használt *cigány bandá*-nak csak sajátos helyzetben volt pejoratív árnyalata (’garázda, naplopó csoport’), inkább gúnyos árnyalatát ismerték. A következő idézet — a fenti pejoratív jelentésekre utalva — indokolja ellenérzésünket: „A közönség — hadd használjam az e témakörben közkeletű megnevezést — *bandát* választ, s a *banda* programja, hogy kifejezze a közönsége életérzését” — írja Maros Dénes abban a tárcában, amelyben a fiatalok neveléséért a társadalmi felelősség erősítését sürgeti (Népszabadság 1980. márc. 9.).

A *banda* jövőjéről sem tudhatunk semmi biztosat: magam prognózisra semmiképpen sem vállalkozom. A szinkrón helyzet ez: rétegnyelvi használatban ennél a szónál is jelentésváltozást figyelhetünk meg. Nem valószínű, hogy a köznyelvből az igényesebb *együttes*-t a *banda* kiszorítaná. Vagy ki tudja?

A három szó példája bizonyítja, hogy a fiatalok nyelve különböző hatások alatt, különböző divatoktól irányítva változik. A belső szóteremtés új példái láttán megerősödik bennünk, hogy nem baj, ha a fiatalok mind több területen „szóhoz jutnak”, jöllehet nyelvük vadhajtságainak nyesegetésére figyelniük kell. A három példa tanulsága még az is, hogy nem helyes, ha a fiatalok nyelvének, beszédének minősítésekor csak a rossz példákat emlegetjük.

Zilahi Lajos

Anyanyelvünk védelmében

1. Folyóiratunkban Szepesy Gyula nemrég A „tötö” nyelv járványa cím alatt kegyetlenül elverte a port a sokszor csak eredete szerint *-t*, *-tt* képzős melléknévi igenevnek ma is terjedő állítmányi használatán (Nyr. 104 [1980]: 16–28): „kritériumai . . . *vitatottak*” (19; ezt az ÉKsz. már „mn.”-nek mondja!); „*Elégedett* az eredménnyel” (24; ezt szintén!). A szerkesztőség, nyilván a dolog bonyolultságát s talán egy-két részlet tisztázatlanságát vagy ellentmondásait is látva, jegyzetben hozzáfűzte azonban: „Kérjük olvasóinkat és munkatársainkat, hogy mondják el véleményüket erről a kérdésről” (uo. 16). Ennek a felhívásnak szeretnék az alábbiakban eleget tenni, annyival is inkább, mert úgy látom, hogy századunk nyelvművelése kevés ősi kifejezőmódunk újabb alkalmazásait támadta igazságtalanabban, némely jogos rosszalláson túl. — Rögtön megjegyzem, hogy Szepesy ugyane tárgyról vallott, szerintem szakmailag még kevésbé helytálló nézeteit előzőleg rendkívül fölényesen és szenvedélyesen már a nagy nyilvánosság előtt is „népszerűsítette” az Édes Anyanyelvünkben: Hírlapírók: ne így! (2[1980]: 1. sz. 2) és a Magyar Nemzet vitafórumán A nyelvművelés hátbaütői címen (1980. márc. 23. 14).

A magyar melléknévi igenevek egyre gazdagabb és divatosabb alkalmazásaival majdnem harminc év óta foglalkozom. Külön e tárgyú szakmai közleményeim: 1953: Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról: MNy. 49: 128–40 (alább röviden = T. 1953); 1956: A határozó igenevvel egyértékű, modális ragú melléknévi igenevek nyelvtani szabályaihoz: Pais-Eml. 248–57 (= T. 1956); 1958: Melléknévi igeneveink fokozhatósága: MNy. 54: 105–7 (= T. 1958); 1976 (valamelyest népszerűbben, de néhány további szempontot is figyelembe véve s jórészt szinkrón példaanyaggal): Mai nyelvtanunk felszín alatti mozgása: Anyanyelvi olvasókönyv c. munkámban 71–86 (= T. 1976¹), illetőleg „Mind ahhoz járó vagyunk . . .”: uo. 179–85 (=T. 1976²). — De további feladatomban éreztem ezután is a melléknévi igeneveink újabb alakulásáról tapasztaltak mai szempontú világos áttekintését; ha kell, a már közöltek, kivált a *-t*, *-tt* képzős állítmányra vonatkozó némi kiegészítésével és csiszolásával. Ezt igazában 1983-ra, azaz harminc évvel a T. 1953 utánra terveztem (ha élek akkor). Most az alkalom azt sugallja, hogy — biztos, ami biztos! — legalább vázlatosan fizessem meg rögtön ezt a tartozásomat is.

Így hát általánosabban és nem csupán Szepesy Nyelvőr-beli cikkével kapcsolatban kívánok foglalkozni particípiumaink újabb kori életével. A legutóbbi évek egy-két nyelvművelő újságcikkével pedig akkor sem vitázom, ha valamilyen részletben eltér tőlük a felfogásom. Persze a nézetek világos szembeállításának hasznában nem kételkedem. Széchenyivel vallom: „Sokan az ellenvetéstül [= vitától] úgy félnek, mint a’ setétségtül, az pedig éppen olyan szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a’ nap sugárainak

szembetűnőbb [így!] tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemen nyomás és ellennyomás nélkül.” (Hitel 37; utána a szerző a tekintélyi érvek ellen szól.) Csak azért nem térek ki minden apró nézeteltérésre, mert ahol egy-egy régebbi elgondolás helytelenségét igyekszem alább bebizonyítani, ott egyúttal hallgatólag ezekre vonatkozólag is színt vallok.

Sajnos, az ilyen áttételes, „néma” cáfolással éppen ebben a kérdéskörben nagyon felsültem már. Az időszedő, betegessé váló, főként politikai okból mellőzött Simonyi Zsigmondnak három, 1917–1919-ben közzétett kis vitacikkét egykor csak mint bibliográfiai adatot említettem (T. 1953: 135). Inkább a szerintem is helytálló, előző nyelvművelői állásfoglalásait idéztem, illetőleg magát a jórészt mást igazoló nyelvi fejlődést iparkodtam híven bemutatni (pl. uo. 130 kk.)¹. Azóta mégis több szakíró felfogásán érzett Simonyi e nem éppen megbízható cikkecskéinek hatása, sőt Szepesy szóban forgó munkáiban szinte csak ezek tanítása kapott újra élesebb hangot. (Bizonyítékokat szerintem aligha.)

A tárgykörnek Szepesytől nem vizsgált részleteiből alább viszont többet nem hagyhatok el, legalábbis nem teljesen. Ezért említem már itt, hogy a *-t, -tt* képzős igenév viselkedése sokban tanulságos párhuzamokat mutat az *-ó, -ő* képzősével. A kevésbé használt, *-andó, -endő* toldalékosnak a dolgát ellenben nem érintem itt (vö. T. 1953: 138–40; T. 1958: 107). — Tudnunk kell azt is, hogy ha a *fontoskodó (volt), megértő (volt)*, illetőleg a *megbántott (volt), elkötelezett (volt)* szerkezettypust rosszalljuk, akkor a szintaktikai és az értelmi viszonyok összhangjának védelmében helytelenítenünk kellene sok másfélélt is. Mindenekelőtt a *fontoskodó* (nem akart) *lenni*, a *megértő* *lévén* s (az *ő*) *megbántott* *volta* fajtájú egységeket. Sőt el kellene vetnünk a melléknévi igenévi határozók egy részét is: a „predikatívusziakat” (*fontoskodónak, megbántottnak* ítélt, nevez, mond, tart stb.) és a „nunkupatívusziakat” (*megértőnek, elkötelezettnek* látszik, tetszik, mutatkozik, tűnik [fel]). S még egy sor eredményhatározóit is (*fontoskodóvá, megértővé* válik; *elkötelezetté* fejlődik, [arca] *ijedtre, zavartra* változik). — Többnyire erős fogalmi és lélektani, illetőleg szókinccs-tani kapocs fűzi egybe főleg a *-t, -tt* toldalékos melléknévi igeneveket *-ság, -ség* képzős, elvont főnévi származékaikkal: *mulandó-ság, érthető-ség; megbántottság, elkötelezett-ség*. Erről Simonyi is szólt, l. alább. — Azt is nehezen fogadhatja el tartósan a közösség nyelvérzéke, hogy a sokban melléknévi igenévi jellegű deverbális fosztóképzős melléknév lehet állítmány, de az antonim igenév eleve „helytelen” így: az „*En értetlen voltam*” jó, ám a „*Te megértő voltál*” „magyartalan”; a „*Klára romlatlan*” forma hibátlan, a „*Klára züllött volt*” azonban „hibás magyarságú”? — Még azt sem szabad teljesen figyelmen kívül hagynunk, hogy a melléknévi igenévi jelzőket (kivált az értelmezői szórendűeket) szintén erős beszéléslélektani kötelekek fűzik a szinkroniában is az azonos szófajú és jelentésű állítmányokhoz. Aki sokszor emlegeti a „*sértő magatartás*”-, „*megbántott ember*”-féleket, annak a tudatában könnyen

¹ Simonyi Zsigmond iránti hálás tapintatatomat nemcsak korszakos jelentőségű munkásságának tisztelő elismerése magyarázza, hanem az is, hogy felsős gimnazista koromban az *ő* pompás kézikönyve, *A magyar nyelv*² keltette föl érdeklődésemet először a magyar filológia iránt. Más szóval: az érettségi után pályaválasztásomat is nem utolsó sorban öneki köszönhettem. Ezért volt annyi örömöm később abban, hogy emlékért egy magyar és egy francia szakcikkben, majd *A múlt magyar tudósai* sorozat egy kis kötetében ápolhattam. S ezért fájóbb most ez a vele való egyoldalú vitám. (Eljárásomat ezzel nem mentegetni, hanem csak magyarázni kívánom. A szakmai tévedések továbbélését sajnálom, de igazi, mély büntudat ma sem mar emiatt).

elvonódik egyrészt „(a magatartás) *sértő volta*”, „(az emberi) *megbántottság*” típusú, említett fogalmi és nyelvtani struktúra, másrészt a predikatív viszonyú „*Viselkedése sértő volt*”, „*Én is megbántott voltam*” stb. gondolat- és mondatfűzés. A generatív transzformációs nyelvtani szemlélet e két szerkezet összetartozását másként, új elvek alapján és modern műszókkal még jobban hangsúlyozza. (Erről már szóltam: T. 1953: 132–3; T. 1976²: 182–3.)

És még két „apróságot”!

a) A problémacsoport egyik sarkalatos kérdése az, hogy a többször vitatott helyességű *-ó, -ő*, illetőleg a *-t, -tt* képzős állítmányok még egyértelműen melléknévi igenevek, vagy átmeneti, esetleg kettős (igenévi és melléknévi), vagy talán már tisztán melléknévi szófajjuk-e: „Ez a mozzanat még *elgondolkodtatóbb*”; „S olasz szív nem lehet emlékektől *gyötörtebb*” (Babits: Itália). Szándékosan vettem először általános használatú, fokozott igenévi példát, a másikban igéhez illő határozóval bővített, alkalmi használatú fokozott igenevet. Csak röviden jelzem, hogy az általános használatú szót én rendesen még nem zárom ki a melléknévi igenevek köréből akkor se, ha melléknévies oldala annyira érezhető, hogy állítmányi szerepe és nem körülírt fokozhatósága egész természetes. Az igazoló példákat alább közlöm. (Vö. Károly: NytudÉrt. 10. sz. 81; T. 1958: 106–7; T. 1976²: 180–1.) Minthogy azonban egy-egy melléknévi igenévnek ilyenné válása először kissé mindig újszerű, mondattanilag is merőben alkalmi használatú volt (még a ma már tisztán melléknévi *buzgó, méltó; nyugodt, csapzott* esetében is), a nyelv természetes mozgásának védelmében s az eddigi fejlődési tendencia ismeretében én most is bizonyosan nehezebben mondom ki mereven elítélő véleményt a még szokatlan kifejezésekről, mint némely, tőlem is tisztelt nyelvűvelőnk tette, teszi. (L. alább.)

b) Főleg a század elején több súlyos nyelvűvelői megrovás érte a Nyugat szerzőit s az újságírókat, amiért felelőtlenül terjesztik a főnti szófaji csoportban is a jelzőnek a szokásos jelzett főneve nélküli, azaz ráértéses, tapadásos, tömör használatát. Horváth János 1911-i példája (MNY. 7: 69): „Ez a nem programszerű és *nem akart* adta meg első regényének . . . tipikusságát”. Simonyi is, más is szólt valaha ilyen szellemben. Nos, gyerekkoromban én is így tanultam fogalmazni: a „*Rettentő* dolog, hogy . . .” s az „*Ők vidékről ideköltözött lakosok*” valamelyest választékosabb forma, mint a „*Rettentő*, hogy . . .”, „*Ők is vidékről ideköltözöttek*”. Az iménti *nem akart*-ot ma is mesterkéltnek érzem. Mégis úgy látom, hogy ez a sűrítés lassan egész természetes jelenség lett, az *-s* és az *-i* képzős szavak körében is hozzászoktunk. Esetenkénti helyességét elméletileg az dönti el, hogy a közlő és partnerja az adott szituációban fáradság nélkül érti-e az igenévhez esetleg hozzágondolható jelzettel is („Az előadás *színvonal alatti*”; tudniillik: 'mértékű'); illetőleg hogy a melléknévies minősítés megszokott-e az illető társadalmi körben (vígásban: „*Most M. Z. lett kedvezményezett*”). — A melléknévi igenévnek, kivált a *-t, -tt* képzősnek alkalmi, ráértéses főnévi használata viszont igen-igen sokszor egybefolyik a nem főnévivel. Állítmányi szerepben például a „*Fölmentett* vagyok” névszója emlékezetem szerint már az első világháború idején jelenthette a 'katonai szolgálat alól fölmentett (férfi)' fő- és melléknévi tartalmat; az iskolai életben azóta is a 'testnevelés alól fölmentett (tanuló)' értelmet. A kérdőívek személyi adataiban szokásos *elvált, férjezett, érettségizett, egyetemet végzett* stb. is ilyen kétlaki szó. S a nyelvtanban ugyancsak így önállósul néha az *alárendelő, kérdő, felkiáltó, alárendelt, fölérendelt, mellérendelt, összetett*: a

ráértett *mondat*; *összetétel*, szó esetén inkább főnévi, nélküle pedig inkább melléknévi igenévi állítmányként. S itt is csak azt mondhatom: ha az ilyen újabb meg újabb tömör szerkezeteket mint a hagyománytól nem igazoltakat nyomban kigyomlálnánk, akkor ez irányban megállna a társadalom és a nyelv együttes haladása. De a melléknévi igenevek főnevesülésének-melléknévesülésének ezzel kapcsolatos további vizsgálata nem tartozik ide.² — Csak egy 1980-i, szerintem kifogástalan példát említek a kommunikációs folyamat eleven voltának érzékeltetésére: „*Beszélt vagy írott legyen-e a megalkotandó ... nyelv?*” (Balázs János: M. deákság 89).

Szepesy mind e határkérdésekre sehol sem tér ki. Így aztán nem is meglepő, hogy Édes Anyanyelvünk-beli írásában magyarázat nélkül akad a hibásnak mondott melléknévi igenévi állítmányok közt egy állapotféle határozó szerkezet is: *érzi magát ... kiszolgáltottnak*. Vajon honnan tudhatja az olvasó, hogy ez már nem egészen olyan mondatfajta, mint az ott tárgyalt többi példában levő; s hogy a szerző nem csupán tévedésből vonta-e oda?! — A Nyelvőrben meg éppen jelzői szerepű *-t, -tt* képzős igeneveket kever a megbélyegzett állítmányiak közé (i.h. 23). Még arra sem kép észbe, hogy ezeket ő maga sem *van + -va, -ve* képzős szerkezettel vagy egyszerű igei állítmánnyal „helyesbíti”, mint többi példáját, hanem folyamatos cselekvésű melléknévi igenévi jelzővel. Mint írja: „Brezsnyev fogadta a ... Moszkvába érkezett Tito elnököt... — Az érkezett helyett magyarul ezt kellett volna írni: a Moszkvába érkező Tito elnököt. Más példák: »A medréből kilépett folyó sok kárt okozott« (helyesen: *kilépő*); »A magát személyi igazolvánnyal igazolt Kovács József aláírását hitelesítem« (helyesen: *igazoló*)”. E tévedéssorozata azt a látszatot kelti, hogy nemcsak nem idézi, de nem is tud Rácz Endrének az utóbbi jelenségről szóló tanulságos értekezéséről, mely 1975-ben *Tranzitív igék befejezett melléknévi igenevének jelzői használata* címmel ugyancsak folyóiratunkban (99: 3–11) jelent meg. — Az is jellemző, hogy ő láthatólag mint igenévi állítmányt ítéli meg a *vitatottak* (19) s a *hivatott szót* (27), melyet az ÉKsz. már melléknévi névnek minősít. (Szerintem kettős szófajta.) Ugyanez a helyzet az *elégedett* (24, 27) példaszó esetében, sőt egy-két továbbiában is. — Dehát sajnos, a nem őt igazoló szakirodalom következetes, érdemi számon tartása és a példák finomabb szakmai megítélése amúgy sem erős oldala Szepesy cikkének; így nem folytatom ezt a sort.

2. Azzal, hogy az *-ó, -ő* képzős igenévi állítmányként idegenszerű újítás-e a magyarban, általában rossz-e, talán könnyen végezhetünk. Simonyi Zsigmond igazában nem rosszalta; erre már többször (legutóbb T. 1976¹: 80) utaltam. 1911-ben Horváth János tekintélyes szava azonban az akkori konzervatív tudósoknak a Nyugat stílusforradalma elleni állásfoglalását is képviselte. A mi kérdésünkben elvileg mindegyik melléknévi igenevnek állítmányi használatát helytelenítette azzal a soká nem „finn-

² Ritkább jelenség az, hogy az állítmányi szerepű szó alakja miatt egyaránt lehetne melléknévi igenév is, ige is. Ilyen pl. Tompa Mihálynak 1850-ben írt, A gölyáshoz című versében: „Ne menj a tóba, vértől áradott”. A közeli többi állítmány sem teszi bizonyossá, hogy a költő szerint igealak vagy igenév-e a végső szó. Emitt inkább igenév (vagy már melléknév?) a *széttérült* állítmány: „Nagyanya bólogatott, hümmögött, alacsony volt, széttérült, mint a házuk” (Palotai Erzsébet: ÉS. 1980. febr. 9. 14). Ez a néha zavaró homályos végső soron az igenév s az igealak ősi egységének késői visszacsengése, l. alább.

ugrista” megokolással, hogy állítmánynak nem a melléknévi igenév, hanem „az ige született”. (Hosszabban idéztem már: T. 1953: 131.) Egyben azt a látszatot keltette, hogy a hibáztatott mondatnani alkalmazás nem tartozik nyelvstanunk „magyaros” eszközei közé; bár a „magyartalanságok” közt tárgyalta, de pontosan idegenszerűnek azért nem mondta. Azon, hogy nyelv-művelőink ezután szintén vagy ellentmondásosan ítélték meg az említett -ó, -ő toldalékos szót, vagy éppen rosszalották, már másutt átfutottam (uo. 130 kk). S arra is rámutattam régebben, hogy Horváth János volt a legtekin-télyesebb nyelv-művelő, aki a -t, -tt képzősre még a felszabadulás után, 1948-ban is ezt a szerintem túlzó tanácsot adta közre: „Múlt idejű melléknévi igenevet lehetőleg ne használjunk állítmánynak” (1. T. 1953: 136). Ezért is nem hagyhattam ki a nevét a kérdés újabb tárgyalásából, bármennyire tiszteltem őt egyéb munkáiért. Hiszen akkor már tudván tudhatta, hogy ez az állítmányi használat nyelvünk legősibb sajátosságai közül maradt ránk, s ma legföljebb csak egy sor mesterkélt kifejezésben lehet igazán bántó stílus-hangulatú, ha tetszik: „magyartalan”.

Gombocz Zoltán ugyanis egyetemi előadásaiban 1918 óta folyamatosan, 1920-i akadémiai székfoglalójában stb. a szakmai nyilvánosság előtt már kifejtette, majd németül is közzétette, hogy melléknévi igeneveink pusztá vagy toldalékos (illetőleg toldalékká vált névmási stb. elemmel bővült) alakjai funkciómegoszlással, csak utóbb illeszkedtek be igeragozási rendszerünkbe (vö. pl. MNy. 27[1931]: 142). Nagyjában ugyanezt tanította Horger Antal is (pl. A m. igeragozás története 63; l. Károly: NytudÉrt. 10. sz. 81). — Mai kor-szakunkban Bárczi Géza szintén így írt: „a finnugor együttélés korában . . . igei állítmány helyett gyakran névszói jellegű, azaz igenévi állítmányt használtak . . . Ezekből az igenevekből azonban az igei állítmány térhódításával különféle igeragozási alakok lettek . . . Ez a fejlődési mód aztán megismét-lődött a magyar nyelv külön életében . . . Így a befejezett múlt idő töve . . . [eredete szerint] azonos a múlt idejű melléknévi igenévvvel. Ennek az igeidőnek a kialakulása . . . még az ősmagyar korban végbement” (1963: A m. nyelv életrajza 61). Azóta ugyan az uralisztikában erősödőben van az ige ősi-bb voltát valló felfogás, de a befejezettséget kifejező morféma igealakot és ige-nevet formáló erejét tudtommal senki sem vonta kétségbe. A funkcióhasadás pedig az igenév állítmányi használata nélkül elképzelhetetlen volna. — A mai -t, -tt képzős igenévi állítmány ősi voltát tehát Szepeszy 1980-i cikkeinek kivált jobban figyelembe kellett volna venniük, mint egy zárójeles közbe-vetés erejéig a Nyelvőrben teszi (18; újságcikkeiből egészen más, merőben téves szellem tűnt ki).

Ő tehát mégis Simonyinak 1917 és 1919 közti cikkeit választja alapul. Diadalmasan idézi az „Új németesség” címűből (most kissé rövidítve): „Ezt [a -t, -tt toldalékos igenevet] . . . nyelvünk — nemcsak ma, hanem az egész történeti korban — rendszerint csak j e l z ő ü l használja: *írott törvény, vert had, . . . járt út, halott vitézek, kárvallott cigány*. Míg a melléknévet . . . gyakran használjuk á l l í t m á n y u l, az igenevet ebben a szerepben nem szoktuk alkalmazni. Nem mondjuk pl.: Isten törvénye írott . . . A had vert . . . Ez az út járt. A vitézek halottak. A cigány kárvallott. Ezek helyett különféle más szerkezeteket használunk, pl. ez *járt út*; a cigány *kárt vallott*; de legtöbbször a -va, -ve képzős határozó igenevet: Isten törvénye *meg van írva*. A had *meg van verve* . . . A vitézek *meg vannak halva* v. *meghaltak* . . . Az igenevet csak akkor használjuk állítmánnyul, ha többé-kevésbé elfelejtjük igenév voltát, és

melléknévnek érezzük, pl. *fáradt vagyok*... már egészen *fásult volt*... Az emberek *romlottak*" (17, Nyr. 46: 229–30 nyomán).³ — Átveszi Szepesy Simonynak azt a megállapítást is, amellyel az a rosszalit állítmányi szerkezetet mintegy a latin s a német minta hibás követésével magyarázta. Az ő átvételéből idézve Simonyi szavait, csak a példaszövegeket rövidítve: „A latin *illi mortui sunt*, a német *sie sind gestorben* [= ők halottak (vannak)] a magyarban kétféle jelenthet: *'ők meg vannak halva'* és *'ők meghaltak'*. [Bekezdés] Mármost azt vettem észre, hogy egy idő óta kezdik nálunk, a németet utánözva, az igenevet magát állítmányul szerepeltetni: »A szociális problémák... értékelése... naturalisztikus elemekkel *telített*... Kjellén... kitűnően *informált* a... viszonyok felől is... Ez a békejegyzék nem lehet örömmel *fogadott*»." (L. Szepesy i.h.) Simonyi azonban itt is csak századforduló táji példákkal „bizonyít”: „Kulturája sem *biztosított* itt”; „nyelvezete... élénkséggel *felruházott*”; (Gárdonyiból:) „*befejezett* a szolgálatom”; „Az ajtó *zárott*”. S elhagyta Szepesy ezt az óvatosan ortológus felfogású, Horváth Jánosra is (1. fönt) emlékeztető részt: „A tulajdonképeni igenév jelzett főnév nélkül egyáltalán csak kivételkép szerepel: *Vert* viszen veretlent... A következő használat sem »szokott» [!]: S a finom úr... kissé *zavart*, kissé *i j e d t*, kissé *e l e r n y e d t*" (Kozma Andorból). — Azt hiszem, Simonynak e bizonyítékul vett cikke több részében nyilvánvalóan elvetette a sulykot, s főleg nem vette kellően figyelembe a valóságos nyelvi fejlődést; 1. alább.

Szepesy bírálat helyett ezután Simonynak következő évi cikkére tér át (Nyr. 47: 150–1), egy kis bevezetéssel: Simonyi „hamarosan rájött arra, hogy a *-t, -tt* igenévnek [így!] ez a magyartalan használata nemcsak sült németesség, hanem a *-va, -ve* igenévnek [így!] tudatos kerülésére szolgál”. Simonyi idézetének számomra most fontos eleje röviden: „Végre még egy most terjedező fonák használatról szölok... ez is hibás okoskodáson alapszik. Annyit emlegették az *írva lett* és az *el van utazva* hibás voltát... hogy néhány év óta az iskolában is elterjedt az a valósággal balga hiedelem, hogy *írva van* is hibás... De íme, egy-két év óta [!] egyes írók, leginkább hírlapírók, abban a szent meggyőződésben, hogy a *törvény meg van írva* rossz magyarság, elkövetik azt a csakugyan rossz magyarságot, hogy a *törvény megírott!* A már idéztem példákhoz járuljanak még a következők: Eddig *nem volt ismert*, hogy... A... szójegyzék *gondosan szerkesztett*... a tárgy *közismert*... irányváltozása se teljesen *kizárt*... ez a pont... *tisztázott*... egészében tekinteni a jelen *hivatott*... A... nő... szervezettel... *tönkretett*...” (i. h. 17; a példák itt is leginkább 20. századiak). Szepesy azt már nem érinti, hogy Simonyi e cikkben mint hasonlóképp merőben új, gyökértelen használatot tárgyalja a nem melléknévesült *-t, -tt* képzős szók *-an, -en* ragos, határozói alkalmazását: *nem olvasottan, meg nem értetten, megállapodottan, meglepetten, elképedten, sértődötten*. S azt sem, hogy Simonyi még mást is rosszal: „fiatalabb íróink az igenévből sokszor elvont jellegű főnevet képeznek”. Példái: *megvédezttség, beállítotttság, kiszolgáltatottság, magárahagyottság, ki nem egyenlítődttség, letiportság, szakadozotttság*. „Eddig ilyeneket is csak melléknévekké vált igenevekből képeztünk, pl. *rekedtség, fásultság*,

³ Megjegyzem, Szepesy a „nem mondjuk pl.” rész után szó nélkül kihagyta idézetéből Simonyi két egész nevetséges „bizonyítékát”. Az egyik: „A ruhám *tépett*”, a másik: „Tanult *vagy*” (Nyr. i. h.). S a *fásult* igenév ebben a jelentésben csak 18. századi. — Sőt még a *fáradt, fásult, romlott*-félék se veszítették el egészen igenévi jellegüket, hisz igei alapszavuk él. Állítmányként használva tehát ezek analógiás hatásával is számolhatunk.

önhittség [ez neologizmus, s alapszava már nem igenévi!], *elbizakodottság, érettség, tanultság* stb.; *tapasztaltság . . . , sértődöttség.*” Mindezek bírálóiról alább lesz szó.

Végül Simonyinak 1918-i írásából (Nyr. 48: 87–8) való idézetével Szepesy már csak nyomósítja az addigiakat; főleg e résszel: „az igenévnél önálló, különösen állítmányi használata csak legújabbban terjedt el [!], és ezt alig magyarázhatni másképp, mint egyrészt német hatásból (mert a németben a *törött és el van törve* egyaránt *zerbrochen*); másrészt az *írva van* mondatformának szándékos, de nagy tévedésen alapuló kerüléséből” (i.h. 18). Azt, hogy Simonyi most egy kissé észbe kap, s legalább a megelőző századok költői kezdeményeire is utal, Szepesy megint csak mellőzi. Pedig Simonyi itteni szavai szerint a „*meg nem értetlen*-féle használata alkalmasint külön fejlődött: előbb úgy látszik inkább a költők használták a melléknévi *fáradtan, unottan*-féle analógiájára, aztán átment a szépprózába s onnan még tovább terjedt”. S ez után megismétli ugyan, hogy „az igenévnél önálló, különösen állítmányi használata csak legújabbban [!] terjedt el”, de legalább azt még itt is megemlíti, hogy „előfordult a *-tt*-féle igenévnél ilyen használata azelőtt is, pl. Gyöngyösinél mint verselésbeli könnyítőkész” (i.h. 87). A századforduló táji „újabb” példái is igazában már akkor régebbiek s szerintem átmeneti (kettős?) szófaják: *ismert* (Nyr. 1894: 118), *elismertek* (BpSzemle 1917.) stb.

3. Az alig lehet ezek után kétséges, hogy Szepesynek „mesterséges nyelvi kreáció”, „vadhajtás az úgynevezett »tötő« nyelv, amely körülbelül száz éve ütötte fel a fejét”-féle megbélyegzése csak Simonyi gyöngé, késői cikkeinek hangnemét fokozták. És szerintem ez a baj: józan, korszerű bírálat helyett tévedéseiben túllicitált mintáján. Igaz, mint az Aranyék *-va, -ve*-t is kedvelő írásait követő Simonyinak, neki is a valóban ízes, magyaros „*-va, -ve + létige*” szerkezet féltése a szívügye. Ezért önmagában pedig nem kellene vitába szállnom vele; cikkének erre vonatkozó anyagát tehát nem is részletezem.

Csakhogy egykor Simonyi és korunkban Szepesy érthetetlenül nem vetett számot azzal, hogy amint az *-ó, -ő* képzős melléknévi igenévi állítmány a Halotti Beszéd óta (mai alakban: „*ahhoz járó vagyunk*”) adatolt forma, úgy a *-t, -tt* képzős meg a Königsbergi Töredék Szalagjai óta igazolható. Mai átírásban: *áldott vagy*; később az Üdvözlégy imában is az *áldott vagy te* = *benedicta tu* és *áldott . . . Jézus* = *benedictus . . . Iesus* alanyi–állítmányi szerkezet állandósult. Nem ez: *áldva légy, áldva (van)*. (Igaz, így imádkozó nemzedékeink nem tudták, hogy csak „tötöznek”.) Szinte hihetetlen, hogy Simonyinak nem ötlött eszébe se ez, se a Jókai kódex hosszú sor ilyen mondata. Nem vette figyelembe a Bécsi kódex példái közül a (mai alakban) *valának . . . megfáradtak* = *erant fatigati* (37) szerkezetet sem; tehát azt sem, hogy akkorról is igazolható mind a tárgyias igetöbblől való passzív, mind a ’belső cselekvésű’ tárgyatlan igetöbblől képzett, tehát aktív jelentésű igenévi állítmány. S legalább mai követői előtt nem titok, hogy az effélek az ősmagyar előzményekből jól megérthetők, s örökségünknek nem kevésbé értékes részei, mint a „*-va, -ve + létige*” szerkezete. (L. az I. pontban.)⁴

⁴ A most készülõ új magyar történelmi mondatlan elõzetes irataiból az is kitûnik, hogy latinból fordított kódexeinkben akár a latin igei állítmánynak is megfelelehetett a magyar melléknévi igenévi predikátum (és megfordítva). De ennek részleteit, pl. statisztikai arányait, stilisztikai finomságait majd a szerzõk „hivatottak” közzétenni.

Az kétségtelen, hogy a *-t, -tt* képzős melléknévi igenévi állítmány „régí irodalmunkban ritkábban fordul elő”, mint az *-ó, -ő* képzős (T. 1953: 135). De az *agyafúrt, eszeveszett, gutaütött, inaszakadt, kezeégett* s a népi *bélebúzhódt* típusú régi vagy régi mintára alakult (mint *agyalágyult*) összetett szókban is alanyi előtag forrt össze melléknévi igenévi állítmányi utótaggal! S ez újra csak arra vall, hogy ez az ősi mondat szerkezet a régi beszélt nyelvben sem avult el teljesen.⁵

4. Minthogy T. 1953: 135–7 a kérdéses *-t, -tt* képzős állítmánynak csak 20. századi alkalmazására idéztem egypár példát, később a magam megnyugtatóra a Nyelvünk a reformkorban című kötetben már valamelyest kiegészítettem ezek hátterét a korai 19. századi divat igazolására (396–7).

Prózaírodalmunk is világosan jelzi, hogy az 1917-ben Simonyitól és most Szepesytől ismét fölfedezett „új németesség” némi szórványos előzmény után a felvilágosodás elejétől folyamatosan szaporodott annyira, hogy a 19–20. századforduló táján már a belső analógiák erősebben hathattak a szerkezet továbbterjedésére, mint a „*-va, -ve + létige*” németességeről szóló, sokszor említett téves tanítás.

Faludi Ferencnek Szent emberéből (1773): „mikor *el-hagyott, el-felejtett vagy*” (72).

Kisfaludy Károly Elbeszéléseinek (1831) I: 1–152. lapjáról nem volt példám (csak a 64. lapon egy alkalmi főnévi állítmányra: „ha én volnék *a' megbántalott*”), noha az *-ó, -ő*-s állítmány elég gyakori, a *-t, -tt* utáni *-an, -en* rag szintén (pl. *elmerülten*), sőt a *-ság, -ség* képzős szó sem hiányzik (*tanultság*). S mindez egész természetesen fordul elő!

Széchenyi Hiteljének (1830) I–75. lapjáról a kritikai kiadás alapján vettem ezeket: „az erős egyedül akar *megelégedett lenni*” (22); „mi Magyarok mikor *voltunk* olly igen *érettek*” (31; konkrét jelentésében nyilván nem volna ilyen újszerű!); „hallom azon bölcsen *átgondoltnak látszó* themát” (32); „akkor *megelégedett az ember*” (53); „azt gondolják, hogy öntartásuk mennél feszesb, *csafartabb, piperésb . . . , annál . . . tetszőbb*” (55–6); „semmi nem *teheti őket nyomorultá [így!]*” (71; félig fő-, félig melléknéviessé lett szó); „készülünk . . . bátrak *lenni* a harcban, mint régi apáink valának, de *kiműveltebbek, tanultabbak*” (73). És persze itt is van sok *-ó, -ő* képzős particípiumi állítmány (főntebb is: *tetszőbb*) vagy azzal rokon határozó, fokozva is; van modern *-an, -en* ragos alak (pl. *megelégedten*), *-ság* képzős elvont főnév (*romlottság, elromlottság*). — Önismeretének (1875) I–32. lapjáról való a kétes bizonyító erejű, melléknévibb *talpra esettek* állítmány (5) és a *talpraesett voltát* (3) szerkezet; meg a tanulságosabb *túlcsigázott voltát* (24) és *felcsigázott volta* (28) alakulás.

Gazdagabb forrás volt Jókai Hétköznapija (1846); adataimat a kritikai kiadás szerinti 5–105. lapról vettem. Rövidítve a példákat, s elhagyva a nyilván erősen melléknévesült, *sápadt*-féléket: „a homok . . . *dült*” (11); „[A te-

⁵ Simonyi ezeket — az *agyafúrt* típust nem nézve — 1907-ben „javított” elmélete szerint birtokos jelzős szerkezetekből eredeztette, amelyekben az utótag jelöletlen birtokszói szerepű, főnévi értékben vett melléknévi igenév volt. (L. Nyr. 36: 197; idézte 1939-ben Szepesy: MNyTK. 47. sz. 6.) A mai etimológiai közfelfogás azonban az, amit főntebb ismertettem; erre és szakirodalmára l. főleg Pais: NytudÉrt. 46. sz. 69–70, továbbá a TESz. *agyafúrt, agyalágyult, eszeveszett* stb. címszavát. Egyébként *-ó, -ő* képzős melléknévi igenévi állítmánnyal mint utótaggal szintén elég sok ilyen régi vagy népi alanyos összetételről tudunk, l. Pais: i. h. stb. Persze a határozói igeneves *szívszakadva* szintén ilyen viszonyú ősi alak típus. (Utólag teszem hozzá: a NyKk. I: 152 a TESz.-szel ellentétben igei utótagúnak mondja az *ügyefogyott* szót.)

mető] pusztá volt és elhagyatott" (13); „azokat . . . az ördögtől megszállottaknak állította" (38); „elhagyottak mind a ketten" (48); „a menete oly . . . kiszámított" (89). Számításba jöhet még (az elhanyagolt mivoltáról: 77 s) az elhagyott voltát (88) szerkezet. A Simonyi rosszallta mód- és állapothatározók itt igen kedveltek: *öneléülten, bőszerűen, szédlően, olvadtan, feszűlten, ingerűlten, elkeserűlten* stb.; s olykor modern absztraktumok szintén akadnak: *ingerűltség, elhatározottság, elvonultság, emelkedettség*.

Vajda Jánosnak korai (1848–1851) szépprózáját a kritikai kiadás 4: 7–76 alapján figyeltem meg. Biztos idevágó állítmányféle nem sok akadt: „előtte minden megunt, gyűlölt volt" (31); „igyekezett magát szórakoztató tétetni" (57); „ingerlő illatokkal terhelt a lég" (60); *elszántta tették* (73); s egy mesterkéltn alkalmi főnév „e nő . . . egy elveteműlt" (74). Ám az *-an, -en* s a *-ság, -ség* igen gyakori, és főleg korszerűen, elvont értelmű használatban divatos. Vö. egyrészt: *megelégedetten, eléglűlten, elszigetelten, kétségbeesetten*, „a kétségbeesés elől menekűlten", „apjától megátkozottan"; „boldogságba merűlten"; „harcfinak öltözűtten"; másrészt: *megátalkodottság, ájultság, eléglűltség* (többször), *életunottság*.

Kemény Zsigmond Gyulai Páljának (1847) 5: 3–124. lapján még újszerűbb példákat találtam: „e kérdések . . . bonyolodottak" (4); „a bajazzo . . . levert vala" (7); „modora kereset [így !], . . . de hideg lön" (10); „szórakoztató lön" (11); „kábul lön a feje" (24); „életét eljatszottnak hitte" (30); „egyűtt leendűnk elégedettek" (37); *eléglűlt volt* (74); „azon párbeszéd . . . [nem] úr, és proletárius közt szövűttnak mutatkozík" (87); „kopottá s elviseltté tevék" (87); „minden veszélytől környezettnak hívé férjét" (104); *válík szórakoztató* (113); „arczát . . . elnyűttnak találta" (116). Az egyéb, Simonyitól későbbinek mondott formákat elhagyom már, egy kivétellel: „a szem elvontan [= elterelve, akadályozva] . . . lát" (69). — S végűl a Rajongók (1859) 3. kötetéből modernnek látszó példák, még tömőrebben: „poroszlűit megjűtteknek hitte" (33); „ki . . . nyugodt . . . és összeszedett volt" (51); „Öreg, rongált" (54); „A bútorzat . . . tartósságra készített volt" (57; nem igealak !); „a kifejezések lefátyolozottak voltak" (60); *tekintík kifejelttnak* (90); *leigézetttnak mutatkozík* (101); „ingerűltté . . . válni" (111); *megbabonázotttnak tartja* (116); *eléglűlt vala* (132); „megleplő hatásra számítotttnak talált" (144). A *meghajottan* s a *gyakorlottság* típusa persze itt is képviselve van.

Nem tekintélyi érvként idézek még Arany János epikus költeményeiből egypár példát. Csak azért, mert a szerkezet természetes és egyben divatos voltát mégiscsak nyomatékosabban igazolják, hiszen ez a költő a *-va, -ve* védelmében szintén minta lett. Másrészt azért, hogy megmutassam, milyen kevésé emlékezett Arany gyakorlatára Simonyi s az őt visszhangzók sora, mikor „új németesség"-nek, későbbi újságnyelvi divatnak minősítette a tárgyalt állítmányi fajtát, vagy éppen „a magyar nyelv legpusztítóbb járványa"-nak, „tötözés"-nek gűnyolta a használatát. Íme, az *áldott, átkozott, bágyadt, edzett, (meg)fáradt, kopott, nyűlt, nyugodt*-féléket mint akkor is bizonyosan köznyelvi jellegűeket elhagyva: „[A váltó az ő]kézirata mind; nem utánzott | (Őmaga ismeri, hogy nem utánzott) semmi betűje" (EA. VII.); „Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága | S nem megunt előtte Isten szép világa" (T. I.); „fejem zavart" (Kat.); „Pőrölye . . . kimért" (uo.); „oly borult" (uo.); „[E név] mi terjedt fogna lenni" (BI.); „Hamupipőke lön és megvetett" (uo.); „Mint a túri vásár, midőn legtöműttebb" (NC. IV.); „Neki már a földön minden olyan fagyott" (TE. I.); „a pokolra termett" (uo. IV.); „mind . . . kissé pállott" (uo. V.); „Rothadt a

levegő” (EL.); „[Piroskának] Tüje, kapcsa, bokra, tört, szakadt vagy oldott” (DI. II.); „*vala* mostan *áradt*” (TSz. X.); „Szava *mérsékelt*” (uo. XI.). — S rögtön azt is jelzem, hogy a Simonyitól ugyancsak későbből említett *-t(t)an*, *-t(t)en* végű határozók szintén tucatszám fordulnak elő Arany verseiben, olykor ma is meglepő alakulatokban: *letisztázottan* (EA. II.), *háborodottan* (uo. IV.), *elegyülten* (uo.), *terhelten* (MO. I.), *kifakadtan* (uo. és III.) stb.

Mindez azt is sejteti, hogy Arany fogalmazása jobban fokozhatta a vizsgált szerkezet divatát, mint amennyire Simonyi rosszallása gyöngítette.

Hangsúlyozom: valamennyi itt feldolgozott szövegben sokkalta gyakoribb a „*-va*, *-ve* + létigés” állítmány; s majdnem mindben van egy-két akkor szintén divatos, régies-irodalmias *összeszorítvánk* típusú is. Az egész kérdéskörben tanulságos volna még a jelzői szerepű melléknévi igenvek *s z e m a n t i k a i* korszerűsödését is számba venni, mert az új fogalmak gyakran jelentkeztek e szófajban; de erre nem is gondolhatok most.

Ha tehát szembesítjük az utóbbi tanulságokat Simonyi 1917–1919-i „fölfedezéseivel”, világosan látjuk, hogy a valóságos nyelvi fejlődés mást mutat; kivált ha régebbi cikkeim s a Nyelvünk a reformkorban kötet példanyagát (1998) is figyelembe vesszük. A felvilágosodás óta erősödő nyelvi pezsgés az *-ó*, *-ő* és valamelyest gyöngébben a *-t*, *-tt* képzős melléknévi igenév életében is már az 1860-as évek előtt szinte hihetetlen nagy változásokat okozott. Szepes Nyelvőr-cikkében mások nyomán 1860 tájától számítja annak az oktalan, „kiagyalt” vádnak a jelentkezését, „hogy a *-va*, *-ve* [képzős] igeneves szerkezet magyartalan” (25), tehát egyúttal azt, hogy ez a tévhit indította meg a *-t*, *-tt* képzős melléknévi igenévi állítmány gyors elterjedését, a „ragály”-t, a Simonyi leleplezte „új németesség” meghonosodását. Valójában ez a használat a finnugroságig visszamenő örökségként szűkebb keretek közt azelőtt is élt, s egészen sohasem tűnt el nyelvünkéből. Aztán úgy a felvilágosodás óta fokozatosan egyre terjedt, és Simonyiig senki sem szimatolt ebben német szagot. Faludi, a népnyelv pompás fölhasználója, 1773-ban így fogalmazott: „*el-hagyott, el-felejtett vagy*” (l. föntebb); s a „veranda antiquitas” rajongója, Révai Miklós a Jámor szándék (1788-i) győri kiadásának Elől járó Beszédjében habozás nélkül írta: „Irójától . . . *elhagyatottnak tapasztaltam lenni*” (idéve ItK. 1980: 139). Verses és prózai szövegekben mind gyakoribb lett ez a forma, többek közt annak jeléül, hogy ahol régebben talán *-va*, *-ve* képzős igenévi határozóval ragadta volna meg tudatunk a kérdéses valóságrészletet, ott most nemegyszer *-t*, *-tt* képzős igenévvvel, tulajdonságként fogtuk fel ugyanazt az állapotot: „*kábult lón a feje*” (Kemény, l. fönt), *el volt (lett) kábulva* helyett; „*a homok . . . dúlt*” (Jókai, l. fönt), *fel van dúlva* helyett. Hogy csakis a réginek látszó, ám az igenévi jelleget még némileg őrző *fáradt*, *érett*, *rekedt*, *áldott*, *átkozott*-félék analógiájára? Hogy a tömörség fokozására is? Az el nem koptatott formákkal való nyelvgazdagításra? Vagy hogy a *-t*, *-tt* elemmel hársányabban utalunk a befejezettségre? Hogy a fokjelet közvetlenül az igenévhez fűzhessük? Azt hiszem, mindez együttesen jöhet számításba. Sőt a némi latin vagy nemzetközi s német nyelvi hatással is számolnék már ekkor: az *absztrakt*, *komplikált*, *informált*, *blazírt* stb. alakjával, állítmányi szerepével-jelentésével támogatott-népszerűsített sok magyarabb megfelelőt. De a Simonyitól és másoktól máig németesebbnek mondott, létige nélküli *kizárt*, *nem kizárt* állítmány szerintem mondattanilag éppen függetlenebb a német, de kopulás (es) *ist ausgeschlossen*, (es) *ist nicht ausgeschlossen*-tól, mint az állítólag magyarosabb, összetett, határozós állítmány, a *ki van zárva*, *nincs kizárva*. (A

kizárt-nak 'lehetetlen' értelme maga volt sült németesség!) A nyelvújítás hosszú időn át nyomban kész melléknévnek alkotta meg az *önhitt*, *öntelt*, a *közismert*, *közkedvelt*, a *napsütött*, *hőfödött*, a *világlátott*, a *szórakozott* stb. típusú szavakat. Ezek tehát azonnal lehettek minden nyelvújítónk szerint állítmányok, s így analógiás hatásukkal esetleg addig csak más mondatrészként szokásos igeneveket is magukkal sodortak az állítmányi alkalmazás felé. A Vörösmarty, Arany klasszikussá váló verses szövegeiben, a Fáy, Jósika, Jókai, Kemény prózájában levő minták (l. fönt) szintén követésre serkentettek másokat: jött a máig is erősödő nyelvi divat, illetőleg a megszokás.

Azáltal, hogy a melléknévi igenevek toldalékoló fokozása eközben csaknem korlátlanra vált, ismét csak kitűnt a *-va*, *-ve* képzős és létigés „szinonimák” hosszadalmassága, még akkor is, ha igei tövük bővítmenyét magukkal hurcolták: „a' cselédség . . . engedelmességhez *szokottabb volt*” (Jósika, l. T. 1958: 106; nem: [az] engedelmességhez *jobban hozzá volt szokva*). — Az *-ó*, *-ő* képzős participium még messzebb jutott ezen az úton. Bővítetlen állítmányként: „*Adakozób' az Isten embernél*” (Faludi: Szent ember 23); bővítettel: „*jelleme . . . cselekvényre [= tettek]re hajlóbb volt*” (Kemény: Rajongók 3 : 17).

Ugyancsak ez időben vált gyakorivá az *-ó*, *-ő* s kisebb mértékben a *-t*, *-tt* képzős igenév mód- és állapothatározó ragos használata; erről hosszabban írtam már korábban (T. 1956 és T. 1976¹), de föntebb is esett szó róla. Csak annyit ismétel meg: azáltal, hogy a folyamatos és cselekvő, illetőleg a befejezett és szenvedő jelentést a *bánt-va*, *sért-ve* igenév nem különbözteti meg, a tranzitív igék körében a melléje fölzárkózó, idegenszerűséggel nem vádolható *bántó-(a)n* és *bántott-an*, *sértő-(e)n* és *sértett-en* alakpár általában egyértelműbbé tette közléseinket, s máig folyó gazdagodást hozott igenévi alakrendszerünkbe. Sokszor ugyan nincs nagyobb értelmi különbség a kevésbé jó hangzású *-ó(a)n*, *-ő(e)n* s a *-t(t)an*, *-t(t)en* meg a *-va*, *-ve* képzős alak közt, s ilyenkor az újítás csak a változatos pillanatnyi fogalmazást segíti, mint az *elhagyatottan* (Révai) és az *elhagyatva* (Vörösmarty; l. T. 1976¹: 75) esetében láttam. A „másodlagos” formákat már akkor is több híres szöveg hangulata védte, pl.: „*Jár számkiüzötten az árva fiú, | Dalt zengedez és dala olly szomorú*” (Vörösmarty: A magyar költő); „*Oda fészkel a visitó vércse, | Gyermekektől nem háborgatottan*” (Petőfi: Az alföld; Arany példáit l. föntebb). De gyakran megérzik értelmükön is a morfémaszerkezet különbsége (*epedve* és *epedőn*); sőt olykor egészen elszakad egymástól a két alak jelentése (l. T. 1956 és 1976¹). Simonyiug nem is szidta senki ezt az alakgazdagodást. Divatossá elsősorban csakugyan költőink és íróink tették, de szerintem nem ilyen egymásutánban, hanem együttesen, egyszerre; s ez a változás is a belső fejlődés körébe tartozott. Az új divat színes, választékos voltát jogosan dicsérte nemrég Bárczi Géza is (i. m. 336).

Simonyi tehát az 1910-es évek végén későn ocsúdott rá a *-t*, *-tt* képzős igenévi állítmány divatba jöttére, mert a fejlődés akkor már amúgy is visszafordíthatatlan volt: a *hivatott*, az *ismert*, *közismert*-féle neologizmusok elleni utólagos vádemelésé kivált irreális volt. Sok példája azonban akkor is jól szemléltette a divat túlzásait: a *szerkesztett*, *tönkretett* helyett ma is izesebb a *hagyományos van (meg)szerkesztve, tönkre van téve* szinonima. De nem általában a *-t*, *-tt* képzős állítmány volt rossz, hanem csupán némelyiknek erőszakolt, túl merész alkalmazása. Hiszen az effajta nyelvtani változás rendszerint nem egyszerre megy végbe, sokszor nem is minden szóra (szócsoporra) terjed ki; minden szó a kategóriákat összekötő vonalnak még egyidőben is más-más pontján lehet.

5. A mai használatra vonatkozó általános értékelésben, következtetésekben, elvi kijelentésekben az eddigiek szerint kevésbé érthetők egyet Szepesyvel, mint elég sok, egyedi szószerkezetre vonatkozó helytelenítésében. Tudom, nem is az számít legtöbbit, amit a *-t*, *-tt* képzős melléknévi igenévi állítmány ősi gyökereiről mondtam. Széchenyi 1830-i megfogalmazásában: „a’ régi nem jó, mivel régi, hanem jó és rossz is lehet. Az új pedig nem rossz, mivel új, hanem jó és rossz is lehet” (Hitel 30). Azért védem, mert a melléknévi igenevek a felvilágosodás óta használatuknak többféle tágulásával segítették fogalomkészletünk korszerű nyelvi kifejezését. S ma is azt vallom, hogy az 1945 óta végbemenő információs robbanásnak a maga józan keretei közt ez is hasznos, szükséges „anyagi burka” lett.⁶

Szepesy ma hatványozottan pártolja Simonyinak hatvan évvel ezelőtt sem korszerű tételeit. Azt is állítja, hogy nyelv művelőink azóta semmit az égvilágon nem tettek a „tötö” nyelv „elburjánzása” ellen. „Még olyan nyelvészek is akadtak, akik hamis analógiákkal, csúréssal-csavargatással igazolni próbálták ezt a magyartalanságot” stb. (25). Lehet, hogy nevem említése nélkül engem bíralt itt, bár előadásán nem látszik, hogy ismerte tanulmányaimat és adataimat.

A Grétsy László szerkesztette, gazdag tartalmú Mai magyar nyelvünk (1976) egyik társszerzője, Rácz Endre barátom, miután megismétli, hogy a vitatott állítmány „terjedőben van, mégpedig elsősorban egy nyelvi tévhit miatt” (l. fentebb), az állapotot jelző *-va*, *-ve* képzős igenév s a létige „íz-ig-vérig magyaros szerkezet”-ét védi. Mint mondja: „ilyen esetben éppen ez a helyes, nem pedig a helyette felkapott *-t*, *tt* képzős igenév. Hibásak ezek a mondatok: »Az öltözők zuhanyozóval felszereltek [h.: vannak felszerelve]«; »Sajnos, nem megoldott [h.: nincs megoldva] a szálláshelyek biztosítása sem«; »[a gyógyfürdő] beindítása a jövő évre tervezett [h. van tervbe véve]«”. — A példák rosszálásában, javításuk módjában tökéletesen egyetértek a szerzővel; a melléknévi igenévi állítmányt azonban a m a g a h e l y é n (= ha az állapotot a szaporodó analógiák hatására tulajdonságként ragadja meg a közösség tudata) szintén „nyelvünk szelleméből folyó, ízig-vérig magyaros szerkezet”-nek tartom, bár szakirodalmunk Simonyi óta általában veszett hírét költötte. Hiszen újabb terjedése már jóval az említett tévhit előtt indult meg. (A Szepesy-féle túlzó és gúnyolódó kifejezéseknek természetesen nyomuk sincs itt; s a MMNy. 243. lapján Rácz Endre is több engedményt tett a mai szokásnak.)

Kovalovszky Miklós barátomnak Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség című értékes, elvi alapokon fölépített összefoglalása (1977) szerint „az ilyen [*-t*, *-tt* képzős] igenevek [állítmányi] használatát főként akkor tartjuk helyesnek, ha igei (cselekvést, folyamatot kifejező) jelentéstartalmuk már erősen elpárolgott, és szinte tiszta tulajdonságot vagy állapotot jelölő melléknévnék érezzük már őket . . . ruhája kopott, kedélye fásult, hangja rekedt, sápadt vagy, légy nyugodt!” (101.) Szerintem viszont e példaszók legalább egy évszázada már nem igazi igenevek, annyira messze jutottak a melléknévesülés útján, tehát itt nem bizonyítanak semmit. A mai fejlődési fokon én inkább azokat a példáit fogad-

⁶ Pusztán mint érdekességet említem, hogy a *-va*, *-ve* képzőben ugyanaz az ősi *-ó*, *-ő* jutott más funkcióhoz, amely folyamatos melléknévi igeneveinkben szerepel (l. D. Bartha, TörtSzók. 107). — S hogy Zoltán József 1753/1783-i Fenelon-fordításában van *meg-fáradtak lévén* (399), de van *el-foglaltatva lévén* is (404). Nem lepott volna meg az sem, ha *meg-fáradva lévén* és már *el-foglaltatott lévén* került volna a szemem elé. De ez, ismétlem, a mai nyelvhelyességi vitában már nem érv.

nám el vagylagosan (azaz a „-va, -ve + létigés” szerkezettel egyformán) helyesnek, amelyek közül a szerző az archaikusabb megoldást ajánlja; kivált a tőlem most megcsillagozott esetekben: „a jegye már *kezelt* (= *kezelve van*), arca mindig frissen *borotvált** (= *van borotválva*), sebe még nem *gyógyult** (= *nincs begyógyulva*, még *nem gyógyult be*), nadrágja élesre *vasalt** (= *van vasalva*)”. Hiszen ezek fokozva és -an, -en ragosan is élnek: sebe most már *gyógyultabb*; frissen *borotváltan*, teljesen *gyógyultan* jött hozzánk; az ő nadrágja a *legvasaltabb* és a fehérenmút *vasaltan* kaptam vissza. További szavaival elvben egyetértek: „Bármennyire egyszerűbbnek és némelyek szerint magyarabbnak, helyesebbnek látszik is a melléknévi igeneves állítmány, használata szintén jó nyelvérzéket és megfontolást kíván. A nyelv ösztönös törekvése a funkciókülönbségek megtartása” (101–2). Csak ezt fűzöm hozzá: a) az újszerű eszközök keresése s a pillanatnyi társadalmi érvényű analógiák követése szintén jellemzi a jó fogalmazást; b) a társadalmi fejlődés mai fokán a ráértéssel rövidült igenevek egy része mind gyorsabban közhasználatú lesz. (Aztán esetleg újra feledésbe megy.)

Én is bizonyos fokig stílustalannak, de nem „magyartalannak” ítélem tehát a Szepesytől megrótt *beágyazottak*, *beilleszkedettek*, *beépítettek*, *formált*, *megengedett* stb. igenévi állítmányt — nemzeti nyelvünk mai fokán. Túlzásnak tartom viszont az *ismert*, *közismert*, *keresett*, *elégedett*, *hivatott*-félék hibáztatását; immár reménytelennek az *adott*, *tudott*, *köztudott* típus elleni keresztes hadjáratot, bármennyire nem kedvelem ezt magam sem.

A valóságban méltánytalanul vádolja Szepesy nyelvűvelésünket a kérdéskör felelőtlen elhanyagolásával. Az a baj, hogy ő ismeri kevésbé a nyelv történeti változásait s a nyelvűvelő tanulmányokat. Írott és beszélt nemzeti nyelvünk számtalan újabb -t, -tt képzős állítmányt befogadott Simonyi óta!

Szepesy „tötözés”-t lát például a *nyitott* állítmányban (22), holott ez szinte minden tudományszak mai nyelvében nélkülözhetetlen. Grétsy László írta: „Azt sem érzem károsnak, hogy a szellemileg fogékony, minden új hatás befogadására kész személyt újabban szívesen nevezzük *nyitott*-nak, az ilyen készséget *nyitottság*-nak” (Édes Anyanyelvünk 1979. 4. sz. 3). Van több írott adatom arra is, hogy társadalmi csoport, elmélet, újítás stb. szintén lehet *nyitott*. — Az orrferdülés egy szakcikk szerint lehet örökletes is, *szerzett* is. — A vizek biológiai vizsgálói *halott*-nak mondják az oxigénjét vesztett állóvizet. Egy horgász a rádióriporter kérdésére 1980. jún. 28-án, a 168 óra műsorában tagadta, hogy a keszthelyi öböl vize *döglött*, s ez okozta a halpusztulást. Idézem most minden szaknyelvből az effajta műszók tucatjait?!

Sokszor eleinte az ilyen igenévi állítmányra ráértünk egy megszokott jelzett főnevet. Ugyancsak Grétsy szavai: „Ami nem titkos, hanem a nyilvánosság előtt történik, az . . . *nyílt*” (i. h.): ez is vonatkozhat eseményre, cselekvésre stb. — Az Élet és Irodalom egy cikkecskéje arról szólt, hogy egy lakó a vitatott lakásba megegyezés szerint „rég, *használt* bútoraival költözik”, „Ám a [bevitt] sámlit korántsem *használt*” (1980. febr. 23. 9). Egy-egy, megelőzőleg jelzőként használt melléknévi igenév tehát szintén könnyen kap állítmányi funkciót. Miért volna ez „új németesség”?!

Volt is, lesz is még szó arról, hogy sok idegenből átvett vagy ezeket tükörszóval helyettesítő -t, -tt képzős igenév és egyben melléknév szinte azonnal bevált állítmányként, csakúgy, mint az átadó nyelvben is szokás: *affektált*; *illusztrált*; *komplikált* és *bonyolult* (ennek igei töve nem is él!); *izolált* és *elszigetelt*; *korlátolt*; *megokolt*, *indokolt*, *megalapozott*; *informált* és *tájékozott*; *foglalt*;

jogosult (ennek alapszava sem él); stb. (L. T. 1953: 136.) Ezek mellé ugyancsak állandóan újabbak zárkóznak föl. Kivált könnyen keletkeznek effélek századunkban is a testi-lelki vagy társadalmi jegyeket, átalakulást stb. kifejező ige-tövekből, korszerű fogalmak megnevezésére. De kétségtelen példákat mégis nehéz megadnom közülük, mert semmilyen adattárunk nem tünteti fel, hogy egy *-t, -tt* képzős igenév használatos-e állítmányként, s ha igen, mióta. Úgy hiszem, ilyenek ezek: *befogadott, betanított, betanult, elfogult, elfogódott, elfoglalt, elmaradott, elanyátlanodott, elmervedett, irigyelt, igénybe vett, karcsúsított, kirekesztett, kiszolgáltatót, legyöngült, lehangolt, lelombozódott, megterhelt, ütődött, védett, veszélyeztetett, visszamaradt* és sok-sok társuk, köztük nemegy összetett szó (*közutált, szakképzett, sugárkezelt, atomfertőzött* stb.).

Folytathatnám (írná Pais Dezső). Szepesy e gazdagodást láthatólag szívbeli utálattal veszi tudomásul. Esztétikailag csúfnak mondja a bennük levő nyelvtörő *t* hangokat, s ebben igaza is van. De akkor miért nem szállunk síkra az elbeszélő múlt idő fölélesztésére: hiszen ma mindenki csak a „tötöző” (befejezett) múltat használja! S miért nem vette át ő Simonyinak a *vontatottan, elátkozottan, meggyűlöltén, megsemmisülten*-félékre vonatkozó rosszallását is, a *vontatottság* típusú elvont főnevekre vonatkozóval együtt?! S a mássalhangzós végű személyragos szók tárgyrág nélküli tárgyként való használatát (*anyádnk [-at nélkül!] várom*) kortárs fróim közül leginkább Németh László és Illyés Gyula kellett mintaadásával prózánkban: vajon Szepesy miért nem propagálja ezt is? S hol népszerűsíti a Simonyi idején még úgy-ahogy élő *kedveltek* jellegű állítmányokat?! — Bizony erős áramú és széles körű változások ellen keveset tehet a nyelvvelés, kivált demokratikus társadalmakban. S ez többnyire jó is.

Szepesy hangsúlyozza: nyelvész „valóban csak néhány” akad a „tötözők” közt (25). Ez ugyan viszonylagos szám, de szerintem eleve valószínűtlen, hogy a nem nyelvész filológusok, esztéták, filozófusok, történészek, lélektanok, politológusok, írók stb. közt oly elterjedt gondolat- és mondatforma épp a mi táborunkban volna szokatlan! A Nyelvőr 1980-i 1. számából való, szerintem nem különösebben meglepő adatok, bőkezűen mérve a „tötö”-t: „amelyek már eleve »jelöltek«” (31); „[ez] teszi oly *bonyolulttá*” (34); „új nevek *váltak ismertté*” (48); „A . . . ige általánosan *elfogadott*” (51); „[U.] a . . . képegysütteseket *összetettnek . . . nevez*”; „[S. I.] *határozottabb*” (65); „nem *lehetünk elégedettek*” (68); „használat . . . *erőszakolt*” (74); *erőszakoltnak érzem* (75); „mondatai . . . *bonyolultabbak*” (75); „a mondat *be- és megszerkesztett voltából* adódó” (88); „a kifejezés . . . *ismert volt*” (101); „nem *tartom . . . kizártnak*” (103). — A Magyar Nyelv 1980-i példáiból: „szerepe . . . *légből kapott*” (130); „módszere nem egyszer s mindenkorra *adott*” (156); „*kedveltek* a . . . *határozószók*” (179); „lehetőségei . . . *korlátozottak*” (193); „*jól ismertek . . . a nehézségek*” (192); „*fordított* a helyzet”; „*inkább közvetetté teszik* azt, ami eleve *összetett*” (204); „[A regény] pontosan *szerkesztett, összefogott*” (205); „nem *légből kapott*, ha” (280); „a . . . különbségek . . . *elmosódottabbak*” (uo.); „ellentétek . . . *kiegyensúlyozottabbak*” (uo.). — Magamtól való, sebtiben összeírt néhány adat: „*meny nyiben . . . elavult* [a nézet]” (MNY. 49: 128); „*legismertebbé . . . [e] sorai váltak*” (uo.); „fogalmazása . . . *mesterkél*” (30); „használat . . . *kedveltebb*” (138); *kedvelté lett* (RefNy. 377); „fogalmazásunkat . . . *árnyaltabbá tenni*” (AnyOlv. 73). — Mások újabb nyelvészeti szövegeiből: „[A vers] *ismert volt*” (Nyr. 103: 445); „minden helyesírási rendszer . . . *nyelvhöz kötött*” (uo. 415); „formája . . . *leegyszerűsített*” (MNY. 72: 358); „Gombocz . . . *nyitott volt*” (uo. 73: 402); „[ez] nem is a *legelfogottabb*” (uo. 70: 340). Egy-két hibátlan adatom van

Simonyi Zsigmond (1), Gombocz Zoltán, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós, Bárczi Géza stb. szövegeiből; több saját szabályát is megszegő mondatom Horváth János késői írásaiból; de élő kiváló nyelvtudósaink nevével nem kívánok zsonglórkodni. Egyébként én alig 8–10, szerintem is igazán kínjában fogant példát ismerek szakmánk két említett folyóiratából, a többi megfelel a filológiában szokásos jó átlagnak. Egyéb nyelvészeti szövegekből való adataim közt persze jócskán van mesterkelt is.

Már csak egyet! Szepesyt azt is meri állítani, hogy írónk, költőink — egészen a legutóbbi időkig — sohasem használták a »tötö« nyelvet” (19). A fölvilágosodástól 1860-ig terjedő időből, azt hiszem, elég adattal igazoltam főntebb ennek az ellenkezőjét. Ady, Babits, Kaffka, Szabó Dezső, Tóth Árpád stb. néhány példáját pedig régebbi munkáimban idéztem már; akit érdekel, nézzen utána. Volna egypár adatom József Attilából, kivált sok Németh Lászlóból, de jó néhány Ilyés Gyulából és más idősebb vagy ifjabb alkotónk műveiből is. — Most csak a Szepesytől e kérdésben külön megdicsért Móricz Zsigmondnak *Életem* regénye című önéletrajzából (1939) idézem az első száz lapról: „*mérsékeltnék . . . kell lennie*” (11); „*levegője . . . igen nyomott volt*” (14); „*édesapám halott volt*” (40); még eléggé melléknévi igenévi szerkezetben!); „*akkor vagyok olyan . . . ingerült*” (uo.; ez már melléknéviésebb); „*az egész falu előtt nyílt lett [a felfogása]*” (43); „*annyira felszabadult volt*” (44); „*jól fejlődöttek [a fiai is]*” (uo.); „*minden csak szép és jólfejlődött lehetett [ott]*” (uo.); „*könnypárás volt a szeme s feszültek az erek . . . homlokán*” (62; szerintem ez aligha ige!); „*boldog volt és megelégedett*” (69); „*ez a két név túlkopatatott volt a falun*” (78). Vö. még: *kiegyensúlyozottá teszi* (65); „*a feleségét . . . nevezte kis rossz nyiszlettnék, mert nem volt az azért nyiszlet*” (67); „*hátraszorítottnak tekintí feleségét*” (79); *zárkozottság* (7); *jóllakottság, kielégültség, ingerültség* (65); *finomultság* (72). Íme: én egyik példát sem tartom „rossz”-nak, bár némelyik állítmány helyett itt is állhatna akár a „-va, -ve + létige” szerkezete. Az általános fejlődésnek, az új nyelvtani alakok mennyiségi felhalmozódásának, a kor átlagához való közeledésnek egyáltalán nem mond ellene Móricz prózája sem. („*Isa, . . . mend »tötözö« vogymuk!*”)

6. Megismétlem hát régi tanácsomat: „*egyelőre se nagyobb szigorúság, se több elnézés nem ajánlatos. Csak a m a i a n a l ó g i á k t ó l k e v é s b é t á m o g a t o t t [melléknévi igenévi] állítmányi szerkezeteket rosszallhatjuk*” (T. 1953: 137).

*

Folyóiratunk szerkesztőjének szíves engedelmével hozzátoldom immár megszerkesztett vitacikkemhez, amit a Nyelvművelő kézikönyv utóbb megismert 1. kötetéből a főntebb érintett szakirodalom tárgyilagos kiegészítésére kötelességemnek tartok. A *befejezett melléknévi igenév és a határozói igenév* szócikk szerzőjeként ugyanis K(ovalovszky) M(iklós) több fő vagy alpontban részletesen és a Simonyi óta öröklődő álláspont kritikái korszerűsítésével dolgozza fel a tőlem eddig vizsgált tárgykört. Nálam eleinte élesebben megkülönbözteti a -va, -ve képzős igenévvél kifejezendő mondanivalókat, s a -t, -tt képzős igenévi állítmány használatában több óvatosságot ajánl. De nyomban elismeri, hogy olykor a szemléletmód eltérése miatt a maga helyén mindkettő helyes lehet: *ajánlva* és *ajánlott* (820).

Az igei jelentéstartalom megfelelő elhomályosultával pedig, ha „szinte tulajdonságot vagy állapotot jelölő melléknévnek érezzük” a *-t*, *-tt* képzős ige-nevet, általában „helyesen alkalmazzuk” állítmányként, mondja (826). Ezért az előző lapon még „*-va*, *-ve* + létigés” szerkezettel helyesbített példák egy részét is „Bizonyos szempontból — bár nem teljesen! — már azok [= a melléknéviesek] közé” tartozónak ítélve sorolja el (*kezelt, érdekelt, borotvált, gyógyult*). Sőt „egészében ilyen” állítmányként fogadja el az efféléket is: „*arca sápadt*; ruhája *gyűrött, kopott*; szeme *gyulladt*; a virág *hervadt*; *fáradt* vagyok; légy *nyugodt*; *elpuhult* vagy; a kert *elvadult* volt; ő erre nem *hivatott*. Ez utóbbiaknak s a hozzájuk hasonlóan melléknévesült egyéb befejezett melléknévi igeneveknek az állítmányi használata kifogástalan.”

S tovább szintén ily szellemben ír: „Szokásos és elfogadott [!]” „sok, főként állapotváltozást, átalakulást jelentő igének” igeneve is, ha halmozásban valódi melléknévvvel együtt fordul elő. Stb. (826.) — Ugyancsak gondosan elemzi K. M. a helyesen használt *-t(t)an*, *-t(t)en* és a *-va*, *-ve* képzős határozók használatát, jelentésárnyalatait (290).

Mint látjuk, a gazdag és korszerű nézeteket összegezõ kézikönyv idevágó részeinek szerzője igen „árnyaltan”, olykor nálam részletesebben is értékeli a tőlem főntebb tárgyalt jelenségsoportot. Ahol az én felfogásomhoz képest kisebb eltérés vagy hangsúlybeli különbség van, ott a mai nyelvállapot alapján áll ő is, és nézetei általában szintén ellentétesek Szepesy három 1980-i cikkének főbb megállapításával.

Tompai József

Adalékok a „tötő” megítéléséhez

Az utóbbi időben a nyelvhasználatban egyre gyakrabban találkozunk a befejezett melléknévi igenévvvel állítmányként. Szakirodalma is bővül. Többnyire — a létige és a határozói igenév kapcsolatának helyeslésével párhuzamosan — elítéli a nyelvművelés, például újabban Lőrincze Lajos: *Meg vagyok én áldva!* In: *Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Bp., 1980. 126–37; uő.: Bűnök, erények, gondok. Kritika, 1980/2: 22–3; továbbá Szepesy Gyula: Kinek a bűne? uo., 1980/5: 18–9; Bíró Ágnes: A *-va*, *-ve* is ki van tiltva? Népszabadság, 1980. február 24. 14; Szepesy Gyula: Hírlapírók: ne így! Édes Anyanyelvünk, 1980/1: 2; uő.: A „tötő” nyelv járványa. Nyr. 104: 16–28.*

A jelenség megítéléséhez én is megpróbálok hozzájárulni néhány adalékkal, egyrészt az oktatómunka egy tapasztalatával, másrészt spontánul gyűjtött adataim vázlatos bemutatásával.

I. Mi a szombathelyi főiskolások véleménye a befejezett melléknévi igenév állítmányként való használatáról? 1979-ben és 1980-ban 155 hallgató válaszolt közvetett úton erre a kérdésemre. Olyan nyelvhasználati feladatlapokat töltöttek ki, amelyekben a nyelvi norma szerint jó és rossz nyelvi adatok egyaránt szerepeltek értéktételre várva.

Huszonkét másodéves magyar szakos hallgató többek között az alábbi feladatot kapta: „Minősítse nyelvhelyességi szempontból a következő mondatot! »A pályázat életkorhoz nem kötött«”. Válaszolni az idézet érintetlenül hagyásával vagy megváltoztatásával lehetett. A várt felelet: „A pályázat élet-

korhoz *nincs kötve*”. Két kivétellel mindenki módosította valamiképpen a példamondatot. Heten szavaztak a *nincs kötve* megoldás mellett; ketten — szintén jól — igésítettek („A pályázatot nem kötötték életkorhoz”), öten pedig egyéb, de még elfogadható módon szüntették meg a befejezett melléknévi igenév állítmányi helyzetét (pl. „A pályázat életkortól független”; „A pályázaton minden életkorba tartozó ember indulhat” stb.). Hatan a mondatnak nem a kérdéses, hanem más részét vélték hibásnak (pl. „A pályázat nem életkorhoz kötött”; „Nem kötött életkorhoz a pályázat” stb.). Következésképpen tizennégyen ellene, nyolcan mellette voltak a szóban forgó nyelvi jelenségnek.

Hasonló feladatot kellett megoldania 133 nem magyar szakos hallgatónak. Ők „A külvárosi utcák is *kivilágítottak*” mondatot kapták, bízva abban, hogy átírják „A külvárosi utcák is *ki vannak világitva*” formára. Közülük 68 első- és negyedéves tanár (ének, könyvtár, matematika, népművelés, testnevelés, történelem) szakos hallgatótól 73 megoldás érkezett. A létige és a határozói igenév kapcsolatát huszonkétszer szerepeltették. Az igei állítmányra cserélés huszonegyszer fordult elő (pl. „A külvárosi utcákat is *kivilágították*”; „A külvárosi utcákon is *világítanak*” stb.). Az egyéb változtatásra tíz szavazat jutott: „A külvárosi utcák is világosak”; „A külvárosi utcákban is megfelelő a világitás” stb. Három ízben a „tötö” helyett más módosult. Pl. „A külvárosi utcái is kivilágítottak (vagy világitottak)”. Tizenhét esetben teljesen megőrződött az eredeti alak. Eszerint a nem magyar, de tanár szakos főiskolások körében a befejezett melléknévi igenév állítmányként való elvetésének, illetve elfogadásának aránya: 53 : 20.

A 65 elsőéves tanító szakos hallgató 69 választ adott. Ebből a *ki vannak világitva* 24, az igésítés 22, a „tötö” egyéb módon való átalakítása 10, a más helyen való módosítás 1 és a teljes egészében változatlanul hagyás 12 szavazatot kapott. Vagyis itt a vitatott jelenség használatát elítélőknek száma 56, a megengedőké 13.

Összesítve: tehát 155 főiskolástól 164 adatot gyűjtöttem egybe. 123 válasz helyteleníti, 41 pedig helyesli a „tötö”-s alakot. A százalékos megoszlás a következő:

	%	magyar szakos	nem magyar szakos		összesen
			tanár	tanító	
A „tötö”-t	elveti	64	73	81	75
	elfogadja	36	27	19	25

Bár amiatt, hogy a három, szak szerint kialakult csoport nem egyenlő arányban képviselteti magát adatközlőkkel, a statisztikai mutatók messzemenő következtetéseket nem eredményezhetnek. A viszonylagos nagyságú korpusz némely tanulsága mellett azonban kár lenne szó nélkül elmenni.

Feltűnő, hogy a magyar szakosok, tehát azok, akik leginkább ismerik, vagy akiknek leginkább ismerniük kell a nyelvi szabályszerűségeket, a legnagyobb mértékben engedik meg a befejezett melléknévi igenévet állítmányi szerepben. Ugyanerre a tanárnak készülő nem magyar szakosok, köztük utolsóévesek, a magyarosoknál 9%-kal kevesebben szavaztak. A főiskolai pályájuk

elején levő tanítósok, az általános iskolában való anyanyelvi nevelésnek majdani alapozói tiltakoztak a „tötö”-s megnyilvánulás ellen a legnagyobb arányban: a tanár szakosoknál 8, a magyarosoknál 17%-kal többen. Vagy felsőbb éves korukban ők is másképpen fognak nyilatkozni?

Vagy talán – vetődik föl az alkalmi vizsgálat végén az újabb kérdés – a nyelvtanban jártasabb hallgatók nem ügyelnek annyira a múlt idejű melléknévi igénév használatára, mint akik ösztönösebben fogalmaznak? Az egész kérdéskör részletesebb tanulmányozást igényelne. Mindenesetre tény, hogy a bemutatott korpusz 75%-a negatívan, 25%-a pozitívan értékeli a „tötö”-t.

Ez a teljesítmény főiskolás érdemjegyben – az adott szófaj állítmányként való mellőzését véve követelményül – erős közepesnek felel meg. Azaz elgondolkoztató adalékul bizonyulhat a „tötö”-vel kapcsolatos állásfoglalás kialakításához.

2. Másik érdekességként a nyelvhasználatról a közelmúltban spontánul gyűjtött céduláimnak állítmányi szerepű, *-t, -tt* igénévképzős anyagát fölosztottam az ÉKsz. megfelelő szócikkeinek szófaji minősítései szerint. Íme a csoportok:

a) M e l l é k n é v : „[A súlyemelő] a már eddig sokszor dicsért létesítményekkel is *elégedettek*” (N.,¹ 1980. júl. 19. 12); „Pekingben nem teljesen *elégedettek*” (N., 1980. júl. 23. 2); „nem egészen vagyok *elégedett* – mondta Hegedűs Csaba” (N., 1980. júl. 25. 11); „Papp László *elégedett* versenyzőivel” (N., 1980. júl. 27. 23); „Mészöly *elégedett*” (N., 1980. aug. 6. 12); „Az eddigi tapasztalatokkal *elégedett* vagyok” (uo.); „Mészöly Kálmán . . . a tatai táborozáson a labdarúgókkal *elégedett* volt” (N., 1980. aug. 8. 12); „egyáltalán nem lehetünk *elégedettek*” (Nyr. 104: 68); „A szövetségi kapitány mégsem *elkeseredett*, mert úgy számítja, hogy a figyelmeztetés jókor jött” (N., 1980. máj. 9. 12); „A Szovjetunió a kérdés politikai rendezésében *érdekelt*” (N., 1980. júl. 1. 3); „a dunajvárosi Kovács Péter (talajon is) *érdekelt* [a döntőben]” (N., 1980. júl. 23. 11); „A magyarok is több sportágban *érdekeltek*” (V. m. N., 1980. júl. 31. 7); „[A selejtezőkön] ismét több magyar versenyző volt *érdekelt*” (V. m. N., 1980. aug. 1. 7); „A Vas megyeiek is *érdekeltek* [a győri Merkur üzletközpontban]” (V. N., 1980. aug. 2. 4); „Idegesek vagyunk, *fáradtak*, az időjárás változékony” (És, 1980. aug. 9. 9); „a nyelvhasználati kérdések megválaszolására ez a tudomány *hivatott*” (T. M., 1980/2: 33); „Teljesen *indokolt* volt ez a nagyszerű eredménye” (MTV, 1980. júl. 20., olimpiai közvetítés); „A változás *indokolt*” (V. N., 1980. júl. 23. 5); „Az érzékenység emberileg tehát *indokolt*” (V. m. N., 1980. aug. 7. 1); „A korai kezdés *indokolt*” (MTV, 1980. aug. 20., sportközvetítés); „*indokolt*-e, hogy általános iskolában heti 2 órát áldozunk [a történeti névtanra]” (Mt., 1980/2: 75); „*Indokolt* az emlékezés” (Ú. T., 1980/28: 25); „talán *indokolt* lehet őt . . . emlegetni” (uo., 1980/32: 23); „az afgán nők teljesen *jogfosztottak* voltak” (N., 1980. júl. 23. 3); „Így két helyen

¹ Az adatok utáni rövidítések az alábbi lelhelyekre utalnak: És = Élet és Irodalom; É. T. = Élet és Tudomány; M. H. = Magyar Hírlap; M. I. = Magyar Ifjúság; M. N. = Magyar Nemzet; Mt. = Magyartanítás; MTV = Magyar Televízió; N. = Népszabadság; Ny. = Nyelvédesanyánk (vál. és szerk. Hernádi Sándor és Grétsy László). Móra K., Bp., 1980; Nyr. = Magyar Nyelvőr; Sz. Sz. = Szabolcs-Szatmári Szemle; T. M. = Tudományos Magazin; Ú. T. = Új Tükör; V. m. N. = [Veszprém megyei] Napló; V. N. = Vas Népe.

is *jogosult* érdemért küzdeni [Wichmann]” (V. m. N., 1980. aug. 1. 7); „[A hatósági személyek] intézkedésre *jogosultak*” (V. N., 1980. aug. 19. 3); „A továbbképzés különböző formái *kedveltek* a nevelők körében” (Mt., 1980/3: 96); „Az indo-európai nyelvek, mint az *közismert*, több csoportra oszthatók” (Mt., 1980/3: 87); „A Darvak — hogy Békés Pál kitűnő kisregényének címét idézzem — *szárnyaszegettek*” (És, 1980. júl. 19. 4); „A módszertani megoldás *vitatott*, de a gyakorlatban a közvetlen egymásutániság is megengedhető” (Mt., 1980/2: 92).

b) *Melléknév ~ melléknévi igenév*: „a fejlesztés feltételei nem egyformán *adottak*” (MTV, 1980. júl. 11., tv-híradó); „Egyelőre csak a névsor *adott*” (M. N., 1980. júl. 13. 6); „minden lehetőség *adott*” (M. H., 1980. aug. 9. 12); „A gyakorlásra való alkalmak . . . egyrészt *adottak*, másrészt megteremthetők” (Mt., 1980/2: 86); „Ki nem intelligens itt? Aki nem *dörzsölt*” (És, 1980. júl. 19. 14); „Nem mindenki *dörzsölt*” (uo.); „Ez a régi házikó és környezete még nagyon *elhanyagolt*” (V. N., 1980. aug. 1. 4); „A KISZ-ben a sportfelelős tevékenységem *elismert*” (egy tanuló kérvényéből, 1978. okt. 19.); „puha a labda, vagy történetesen erősen *felfúj*” (M. I., 1980/32: 47); „*Fertőzött* volt az ivóvíz” (V. N., 1980. aug. 15. 1); „[A lovak] majdnem mind *heréltek* voltak” (És, 1980. aug. 16. 14); „A szerző *ismert* volt Magyarországon is” (uo., 1980. júl. 5. 2); „Jól *ismert*, hogy . . .” (egy nyelvész előadásából, 1980. júl. 7.); „Az eredmény *ismer*” (V. N., 1980. júl. 20. 11); „A tény *ismert*, a folytatásban Antalovitsnak nem volt érvényes gyakorlata” (V. N., 1980. aug. 10. 11); „A folytatás *ismert*, az esküvő egyelőre késik” (uo.); „Az amerikai közvélemény előtt *ismert* . . .” (N., 1980. aug. 20. 2); „a pedagógusok többsége jól *képzett*” (N., 1980. júl. 27. 15); „[A sorozat] rendkívül *keresett*” (T. M., 1980/2: 20); „rendkívül *keresettek* az Akadémiai Kiadó különböző lexikonjai is (uo.); „*Legismertebb* . . . a genetikai csoportosítás” (Mt., 1980/3: 87); „Az emberek *levertek* lettek és félénkek” (Ny.: 286); „Továbbra is *megengedett*, hogy a nő pityeregjen a családon kívüli sérelmeiért” (N., 1980. jún. 29. 16); „Barabás . . . szerepeltetése *megengedett*” (V. N., 1980. aug. 15. 6); „A továbbképzések tematikája központilag *meghatározott*” (Mt., 1980/3: 96); „Nem automatikusan *nyitott* [a labdarúgó], csak ha nyitottá teszik” (M. N., 1980. júl. 13. 6); „Városba igyekeznének [a végzősök], a városok viszont mind *telítettebbek*” (N., 1980. júl. 18. 5); „ez a valóság . . . érzellemmel *telített*” (Sz. Sz., 1980/2: 55); „Ezek a részek igen erősen *töredezettek*” (V. N., 1980. júl. 19. 4); „Szóval, a színház nem lassú és *vontatott*” (És, 1980. aug. 9. 14).

c) *Melléknévi igenév*: „A zárt orrhangzósság esetén az orr- vagy orrgaratüreg szabad átjárhatósága *akadályozott*” (É. T., 1980/29: 914); „ez a valóság erősen *átlényegített*” (Sz. Sz., 1980/2: 55); „táborok, perek, ítéletek szükségszerűek, *bizonyítottak*” (És, 1980. júl. 5. 14); „a cselekmény kellőképpen *bonyolított*” (Ny.: 171); „Hideg, meleg vízzel *ellátott* a szállodánk” (MTV, 1980. júl. 31., tv-híradó); „Eleve kudarcra *ítelt* . . . a nyugati javaslat” (N., 1980. júl. 1. 3); „A virágok, fák és állatok mellett bőségesen *képviselet* a földrajza, a történelem” (V. N., 1980. júl. 23. 5); „Devecser . . . közművelődési hálózata meglehetősen jól *kiépített*” (V. m. N., 1978. ápr. 15. 5); „a siker jegyei . . . csupán a kutató beállítódású szakorvosknál *kimunkáltak*” (T. M., 1980/2: 11); „Prózai nyelvünk még sohasem volt ilyen *kitágult*” (Ny.: 227);

² Az itt kiemelő adatok önálló szócikként nem szerepelnek az ÉKsz.-ban. Tehát — a szótárnak a szófaj megjelölésére vonatkozó tájékoztatója (X—XI) alapján — ezek a szavak nem tartoznak az alapszókészlet melléknévi elemei közé, sőt nem is minősülnek melléknévnek.

„Az öt ujj szerepe igen jól *körülhatárolt*” (M. N., 1980. júl. 13. 1); „Az erőviszonyoknak megfelelően az NSZK győzelme *megérdemelt*” (N., 1980. jún. 26. 12); „a bevásárlóközpont szabályos, gyalogos megközelítése bizony nem *megoldott*” (V. N., 1979. márc. 15. 5); „A gyógyítás kérdése tehát *megoldott*” (Ú. T., 1979/20: 13); „A legtöbb megjelenő írás . . . vérrel *szennyezett*” (És, 1980. aug. 9. 4); „a járvány terjedési módja még nem *tisztázott*” (V. N., 1979. júl. 19. 8); „A sikeresség megítélése itt sokkal inkább belső igényességre . . . *utalt*” (T. M., 1980/2: 11).

A kiemelve bemutatott adatoknak lexikális eredetű csoportosítása és szövegkörnyezetben való közlése között helyenként ellentmondás támad. Ezt a szófaji jellegnek és a mondatbeli előfordulásnak egymástól függése magyarázza. A *b*) csoport tagjait egyértelműbben el lehetne különíteni melléknéviakra és melléknévi igenéviakra az állítmányok jelentése, alakja, bővítettsége szerint: például a *legismertebb* formában a felső fok valószínűsíti a melléknévi jelleget, az „érzelemmel *telített*” szó szerkezet viszont inkább igenévi alaptagú. Az efféle tagozódásnak — bár nem ilyen határozottan — még az *a*) csoportban is mutatkozhatnak jelei: míg a *fáradt* esetében melléknévről van szó, addig a „megválaszolásra . . . *hivatott*” kifejezésnek kiemelt eleméből kitűnhet az igenévi jelleg.

Az egyes szófaji csoportok között azonban — bizonyos mértékű elhatárolhatóságuk ellenére is — a nyelv működése okozta átmenetek jelentkezhetnek. A „Mészöly *elégedett*”, „A tény *ismert*” típusú mondatok elterjedése is mintha ezt a melléknévesülést támogatná. A nyelvi rendszerbeli mozgás lehetőségét valló fenti csoportosítás ugyan nem részletezi, de talán esetlegességében is képes jelezni, hogy a melléknévi igenév melléknévesülése vagy az igenévi jellegnek csupán háttérbe szorulása is megokolhatja több kérdéses szónak állítmányra alkalmazhatóságát. Ezenkívül természetesen egyéb, jelentéstani, stilisztikai stb. tényezők is beleszólhatnak abba, hogy az *a*) csoport példái nagyobb, a *b*)-éi kisebb mértékben fogadhatók el, a *c*)-éi pedig zömmel kifo-gásolhatók.

3. A nyelvi jelenségek helyességének vagy helytelenségének megállapításához — mint tudjuk — nem egy, nem is két szempontnak, hanem egész szempontrendszernek érvényesítésére van szükség. Mindenekelőtt figyelembe kell venni a nyelvtörténet tanúságát. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szóban forgó alakulat mennyire él a nyelvet beszélő társadalom tagjai között. Írásom első megfigyelése ehhez kapcsolódott: leendő pedagógusoknak negyede nem, háromnegyede berzenkedik a „tötö” jelenlététől. Nagyon fontos vallomás a működő nyelvi rendszeré: közleményem másik megjegyzése arra utalt, hogy a nyelvállapotban bennecsírázhat az egyes szavaknak szófaji minőségét és nyelvhelyesség szerinti megítélését érintő változás. E tényezők alaposabb vizsgálata mellett további fogódzókat adhatna azon kérdések megválaszolása, hogy észlelhető-e külön funkciója a tárgyalt jelenségnek, önállósul-e jelentésben, van-e többletértéke, kifejező ereje stb.

Összegezve: szó sincs róla, hogy engedékeny lennék a „tötö” megítélésében. Magam is igyekszem kerülni, oktatómunkámban is megpróbálom a megfelelő helyre tenni. Csak amellettt vagyok, hogy megfontoltan mérlegeljük helyzetét.

Molnár Zoltán Miklós

Egy szókép világa Füst Milán költői nyelvében*

„A filológia nem mást jelent, mint azt, hogy megtanuljuk az üzenetet azoknak a kódoknak alapján olvasni, melyek szerint az üzenetet kibocsátották.” (U. Eco: A nyitott mű. Budapest, 1976. 281)

A szókép, amelynek vizsgálatával e dolgozat foglalkozik, Füst Milán Egy hellenista arab költő búcsúverse című költeményéből való. (A versidézetek lapszámái a Füst Milán Összes versei, Magvető Könyvkiadó, 1969-i kiadásra vonatkoznak. A mondatmegszakításokat két pont jelöli.) A költemény így kezdődik:

Ó én völgyem, hegyem,
S ó én szép, barna feleségem,
S ó lány légi kéz, mely végigsimítottad homlokomat,
S ti, *éjszaka örvényei* s fekete tüzei szivemnek,
S félelmek anyja, te hármas Hekaté, — —

Én elmegyek, én elmegyek, örökre búcsúzom . . (91)

A verset indító és egymás után sorjázó megszólítások stiláris hatása mellett (vö. Bebesi: Nyr. 52 [1923.]: 84–5; MStiIV. 261) szembeötlő a szóképek stilisztikuma. A metonimikus képek után (*völgyem, hegyem, kéz*) következő — a megszólítás révén megszemélyesített — *éjszaka örvényei* teljes alakú metafora egyrészt az általa elindított *éjszaka* képzet képi és mitologikus továbbépítésével hat, másfelől önmagával mint szóképpel. A képi továbbfűzéshez a *fekete* átvitt értelmű használata tartozik a *fekete tűz* szerkezetben (l. Büky: Nyr. 101 [1977.]: 58), a mitológiai eredetű szimbolikához viszont a varázslás és a kísértetek *éjszaka* járó istennője, *Hekaté*, akinek tartózkodási helyeül a temetőket (és a keresztutakat) tekintették: az *éjszaka* képzele mellett tehát a sír képzetét is előkészíti a költő. (Az utóbbi képzet egyébként majd megfogalmazódik a versben: „. . . nincs gyermeki báj, amely kicsalna síromból . . .”) — Az *éjszaka örvényei* metafora birtokos jelzős szerkezet, s ebben a birtokviszony önkényesnek látszó. Az *éjszaka* birtokoszó — a teljes metafora azonosítottja — ugyanis 'az estétől reggelig tartó napszak' jelentésű (ÉrtSz. 2: 78), mellette az *örvény* birtokoszó — a teljes metaforában az azonosító — eleve átvitt értelmű lehet. Ennek az átvitt értelmű jelentésnek a körüljárása előtt azonban érdemes

* Elhangzott a JATE Bölcsészettudományi Kara Magyar Szakcsoportja tudományos ülészekén, 1979. május 3-án.

betekinteni az *éjszaka* szó Füst Milán-i használatába. A szó többször fordul elő metaforaként:

- (1) Földnek fekete göröngye felszállottam
Mélységes *éjszakámból* sápadt arccal, fel a nap elé, a fény alá . . . (17)
- (2) . . . Ó gyönyörű élet,
Ki meggyötörtél s most a rideg sírba küldesz elviselhetetlen
Éjszakáim bús engeszteléseül. (49)
- (3) . . . majd völgyön és hegyen
A végső pirkadat köszönt reád
S a végtelenbe virrad *éjszakád*. (111)

Még növelhető a példák száma, de ennyiből is láthatni: ezek az egyszerű alakú metaforák a költői én életét, illetve metonimikusságuk folytán életének eseményeit jelentik. — A szintén 'az estétől reggelig tartó napszak' jelentésű *éj* szó is (ÉrtSz. 2: 76) gyakorta megtalálható a költő nyelvében, és a költői én létezésének, valamint a lírai világ létidejének képi ábrázolására szolgál:

- (4) S mi sötétben tenyészik, most pendülve feléled
S ezegyszer még elmélyül az *éj* is. (43)
- (5) Most delelőjén áll az *éj*. (64)

A Füst Milán-versek zömében a lírai világ lényeges eseményei és történései is az *éj* ~ *éjszaka*-hoz vannak kötve. Jól példázzák ezt a következők:

- (6) S az *éj* zenithjén, mikor minden tombol, [jól esik] hagynod, hogy
lehúzzon a nemlét
Órjás mágnesa . . . (44)
- (7) De épp zenitjén állt az *éj* is s minden, ami benne hánytörög,
Ilyenkor, tudjuk, elpihen . . . (96)
- (8) Oh némely ember alszik zsákokon,
Befal, ledől s horkolván sose lát
Bozontos mellű *éjszakát*. (56)

A lírai világ és abban a költői én egészének léte tehát gyakran az *éj* ~ *éjszaka* metaforával van kifejezve, s a lírai világra meg a költői énre jellemző részek (így a cselekvések, történések) úgyszintén. Más részjelenségeket pedig az *éjféli*, *éjközép* metaforák képvisége tartalmazza:

- (9) Most itt *éjszaka* van, dereng a dombok alatt, Istenem, sötét az
éjközép! (115)
- (10) Tátong az úr eléd s az óra már közel . . .
S ó mégse félj, — kitárt két karja fénylik:
Anyád az ott, ki végre átölel . . .
Mert maga ő az örök *éjféli* mélye,
Most tőle származik, mi van s mi nincs . . . (165)

A lelkek kórusa című versből származó legutolsó idézet azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a költő az *éj*, *éjszaka*, *éjjél*, *éjközépp* metaforákat (az *éj zenithje*-félékkel együtt) a lírai világ létábrázolására nem önkényesen használja, hanem felfogásában a lét legtökéletesebb megvalósulása, igazi beteljesülése azonosul ezekkel. Ugyancsak ennek kifejezésére való a már mondott *éj zenithje* (6) és (7), az *éjközépp* (9), az *éjjél* (10), illetve mindezek metaforás körülírása a (4)-ben: *elmélyül az éj*. Az is föltétlenül megjegyzendő, hogy ezek az éj-metaforák a nemléte, a halált jelent(het)ik. E jelentés a (10)-ben levő metafora mellett különösen a (3), (4), (5) és (6) jelzetűekben tűnik ki, de könnyen találhatók Füst Milán más verseiben is, például ezekben: Egy egiptomi sírkövön, Levél az ifjúságról, A kalandor.

Visszatérve az *éjszaka örvényei* metaforához, az *éjszaka* birtokosszó jelentése a költői nyelvhasználat áttekintése után így körvonalazható:

Elsődleges jelentés:	Az idézet száma, amelyben előfordul:
'az estétől reggelig tartó napszak'	(8), (9)
Másodlagos jelentések:	
'a költői én élete'	(1), (2)
'a költői én életében történetek'	(2)
'a lét'	(10)

Az *éjszaka* (és szinonimái vagy konnotációs szinonimái) azonban, amint a bemutatott versrészletek érzékeltetik, nem különülnek el élesen egyik felhasználásukkor sem valamelyik jelentésben, hanem a másodlagos jelentések valamelyike mint átvitt jelentés bizonyos mértékben érvényesül(het). Ezt az érvényesülést a szövegkörnyezet befolyásolja, vagy éppen attól függ. Azonban sem a szűkebb, sem a tágabb szövegkörnyezet nem teremt olyan képi helyzetet, amelyikből az *örvény* metafora az *éjszaka*-val kapcsolatosan értelmezhető lenne. Első megközelítésben ezért kézenfekvő a metafora értelmezésére szótári jelentéseket alkalmazni. Az *örvény* jelentése (az ÉrtSz. 5: 509 alapján) lehet: 1. '〈Folyóban, tengerben〉 a víznek lefelé szívó hatású, gyors, forgó mozgása'. Ehhez a jelentéshez áll közel a szó a következő összetett képben:

- (11) E földön én elfáradok
 S nincs kedvem többé keresni a kulcsot,
 Mit zúgva elmerít az örök *örvény*
 S mit Isten tengerébe elhajított,
 Hogy nyissam véle majd a titkok ajtaját . . . (134)

Az *Isten tengere* metafora — a későbbiekből még kitűnik — az 'élet'-et jelenti, de éppen a kép összetett volta miatt van nem metaforikus jelentésének visszacsatolása az *örvény*-re. — A 2. jelentés: 'Az ilyen [ti. 1. jelentésű] mozgásban levő víz, ill. az a hely, ahol a folyóban v. a tengerben ilyen mozgás keletkezik'. Egy hasonlatban található meg az *örvény* a mondott jelentésben:

- (12) [Átkozott Utókor,] Gondolj egy másodpercre rám, akár a mord
 hajós,
 Ki nagy viharban siklik át az *örvény* feketeségén . . (117)

Meg kell jegyezni, hogy a részben idézett hasonlatban az *örvény feketesége* genitivus subiectivus (vö. Simonyi: Jelz. 142; MMNyR. 2: 287) nemcsak reálisan nevezi meg az örvényen végbemenő folyamatot (ti. feketülését a mélyben), hanem képileg is éppen ezáltal vezet a 'menthetetlen pusztulást előidéző helyzet, állapot' jelentéshez a *feketeség* 'gonoszság, pusztulás' értelmű átvitele miatt (vö. ÉrtSz. 2: 587). — Az örvény szinonimáját, a *tölcsér*-t is használja Füst Milán:

(13) . . A fagyott göröngy majd úgy repül, akár a vak madár,
Veri a szél, a forgó-szél veri, *tölcsérben* forog . . (17)

(14) — Zsufolva fut emlékeivel
E kis világ. Oly terhes már. Egy végeláthatatlan *tölcsér*
Vár reá az utak végén. (46)

Az utóbbi összetett képben a *tölcsér* '⟨Földben⟩ lefelé fordított kúp alakú mélyedés' (ÉrtSz. 6: 758); ez az átvitt jelentés megmutatja, honnan vette a költő e metafora képzetét, és az olvasónak ezáltal lehet — mindezek után az *örvény*-re is vonatkoztatva — megértenie: a költő képi megfogalmazásában a pusztulás, a halál helyét és tényét fejezi ki. Ám még ez a képiség sem alkalmazható maradéktalanul az *éjszaka örvényei*-re. Értelmezéséhez a (13) ad támpontot, ez az idézet a föld apokaliptikus pusztulásának leírásából való, s a benne levő fagyott göröngy a vers (Tél) második részében új képben jelenik meg: „Földnek fekete *göröngye* felszállottam | Mélységes éjszakámból . .” — itt a 'költői én'-t jelentő *göröngy* a boldogság állapotához van közeledőben. Ez előtt az állapot előtt a *fagyott göröngy* — igaz: mint a *föld* szinekdochéja — forog *tölcsérben*. A forgás képzete, ami a *tölcsér* 'örvény' mellett igével is kifejezett, másutt szintén megjelenik Füst Milán lírájában, mégpedig a lírai világ lényeges eseményeivel, dolgaival kapcsolatban. A (13)-ban idézetten kívül éppen az *éjszaka*-hoz kötődik két versében is:

(15) S a hold is karikába gyűrűzve, őrzöngve *forog*
Mert érzi, hogy közeledik a hajnal. (43)

(16) Vérző fogakkal álmodol, *forognak* súlyos álmaid . . (15)

Elhagyatottságát panaszolva a költő így remél megnyugvást:

(17) Oh nincs a földön egy barátom . . .
S mi sistereg és csikorog,
Mi hempereg és úgy *forog*,
A keserű
Mennydörgetős ménküvel barátkozom. (76)

Ne felejtjük: a *ménkü* a pusztulás — Füst Milán-i szóhasználat: az elmúlás — jelképe! A pusztulást szimbolizáló *ménkü* mozgásának (és a közben keletkező hangjainak) ennyire érzékletes megragadására nyilván azért van szüksége a költőnek, hogy rádöbrentse olvasóit, mennyire elhagyatott az, aki evvel a félelmetes jelenséggel barátkozik. Ebben az összetett képben maga a pusztulás forog, máskor viszont az elmúlásban levők, a halottak visszaemlékező gondolatai:

(18) . . . porhanyó házukban is a gyerekeik emléke *forog* még . . . (19)

A boldogságot idéző emlékképek forgása mellé kívánkozik az a kép, amelyekben a boldog élet eseményeit rajzolja meg a költő a *forog* köznyelvi metaforájával:

(19) Hej, micsoda tánc *foroghat* ott

A gyepűs téreken

S micsoda élet pezsdlhet azért a téres partokon . . (72)

Mielőtt újból visszajut az elemzés az *örvény* metaforához, hasznosnak bizonyulhat a *forog* 'úgy mozog, hogy részei körben haladnak egy pont v. tengely körül; egymás után többször megfordul' (ÉrtSz. 2: 897) szinonimáinak áttekintése. A szinonimák „azok a szavak, amelyeknek jelentésmagvuk közös, de jelentésárnyalatokban különböznek egymástól” (Smelevtől idézi Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. 1970. 89), s ennél fogva várható, hogy a *forog* szinonimái is megtalálhatók Füst Milán költői nyelvében a *forog*-hoz hasonló funkcióban. Ez a funkció a dolgok, jelenségek egyfajta mozgását van hivatva érzékeltetni. A *forog* alapjelentése jól mutatja azokat a mozzanatokat, amelyeket szinonimák segítségével emel ki a költő. A körben való mozgás és a mozgó dolog, illetve részeinek viszonylagos helye — ez az a két szemantikai vonás, amelyik a szinonimák használatában jelesül megmutatkozik. E vonások láthatók voltak a *forognak álmaid* (15) és a *gyerekeik emléke forog* (18) metaforákban, a tudatban mozgó — föl villanó, eltűnő álmom- és emlékképek — kifejezésére szolgáltak; a (15), (17) és (19) metaforái olyan mozgások képi ábrázolásai, amelyekhez több más 'forog' szinonima kötődik. A szinonimákban első sorban a 'forog' szemantikai jegy található meg. — A *karikázik* ige 'körben mozog; forog' jelentéssel (vö. ÉrtSz. 3: 761) érzékelteti azt a mozgást, amely az éji világban életet nyert dolgok sajátja:

(20) Sok holdi poronty

Ilyenkor nyeri létét . .

. . Zabolátlan veti bukfenceit, *karikáz*,

Gurúlva nevet és mégegyszer fellobog élete. (43)

Ez az idézet a (15)-tel tartozik együvé, a versben az éj leírásában a *pörög* igével (ÉrtSz. 5: 823) van mintegy összefoglalva a jelenségek mozgása:

(21) Minden táncol s villódzva *pörög* . . (43)

A költemény eddig idézett részeiből is kitetszik: az éji világ perszifikálódott dolgai életük utolsó fellobbanása előtt végzik mozgásaikat: a hold *forog*, a holdi porontyok egy része *karikáz*, s a szemlélő úgy látja, minden *pörög*. A halál előtti effajta mozgás a költő még egy verséből bemutatható. Ebben magának a halálnak van az előbbiekhöz hasonló mozgása, s éppen ennek alapján kerül hasonlatba:

(22) . . akár a ferge halál, oly gyorsan s kecesen

Surrantak elő s *pörögtek* el az éjben [a banyák]? (88)

A gyorsan és kecsesen surranó banyák mozgásának megfelel a *pörög* 'gyorsan és könnyedén forog' értelme, ami szemantikailag a hasonlítás alapjához tartozik, amennyiben a halál mozgását is ilyennek tartja a költői én.

A *kereng* ige is a forog szinonimája. Bár Füst Milán elsődleges jelentésében — '〈Égitest〉 az általános tömegvonzástól meghatározott, rendszerint körhöz hasonló ellipszis alakú pályán halad' (ÉrtSz. 3: 877) — használja a következő némiképpen szabálytalan grammatikájú hasonlatban, mégis figyelemre érdemes.

- (23) . . S ahogy holdak és napok *kerengnek*,
Ne hidd, nem fáj az: közben ők merengnek,
S mosollyal múlnak el a századok . . . (133)

„Ne hidd, nem fáj az” — mondja a költő magáról a kerengésről, s ezzel rávilágít az eddig tárgyalt szinonimákkal kifejezett cselekvésekre, történésekre is: ámbár valamiképpen azok is az elmúlással, a halállal voltak kapcsolatban, a mintegy törvényszerű mozgás szépségét csak most és itt érzékelteti (megszemélyesítéssel): „. . . közben ők merengnek, | S mosollyal múlnak el a századok . . .” — Az efféle mozgással kifejezett kellemes állapot megrajzolásához tartozik a *kerengőz(ik)* határozói igeneve egy összetett képpen:

- (24) [Jó volt] lenni sajátmagam jégvirág,
S pattogva, *kerengőzve* kivirágzani egy sötét ablakon. (34)

A *kerengőzik* jelentése 'keringőt táncol' és 'hosszasan kering; forog' (vö. TESz. 2: 465; keringőzik: ÉrtSz. 3: 878), igenevének itt metaforikus szerepe abban van, hogy a jégvirág — ugyancsak metafora — rajzolatában megfigyelhető formákat mozgásállapottá változtatja. Ez a mozgás(állapot) a (23)-mal együtt a létezés örömére utal. Igaz: ez a létezés a költői térben és időben csaknem egy a nemléttel.

A *forog* ige és az eddig áttekintett szinonimái a költői világ dolgainak és a költői énnak a 'körben halad' szemantikai jegy alapján összefűzhető mozgásait jelenítették meg (némelykor képi szinten). A *forog* egyéb szinonimáinál a mondott szemantikai jegy mellé az 'ide-oda mozog' jegy kerül. Így lesz a hópelyhek mozgásához hasonló a messziről hallatszó kiáltás:

- (25) . . kiáltás fut erre mifelénk s olykor
Házunk ajtajánál olyképp *kavarog*, mint a hózivatar . . . (34)

A *pörög* igével együtt az éji világ mozgásait — vö. (21) — a *táncol* jeleníti meg:

- (26) Minden *táncol* s villódzva pörög . . . (43)

A '〈Tárgy, dolog〉 váltakozva erre-arra v. föl-le irányuló mozgást végez; hanyódik, ugrál' (ÉrtSz. 6: 476) jelentésű *táncol* másutt is megtalálható, s a versenyéből ott is kitűnik: a képbén egyedinek rajzolt munkavégzés a költői élménykör fontos része. „Az édesanyám vagy, — a másikat, a varrónőt, lásd, megtagadom . . .” — olvasható A holdhoz címzett versében, tehát a *táncol* következő előfordulása, ugyan exmetaforaként, a vizsgált mozgások körébe

tartozik:

(27) .. Szegény varrónők túje az éjben néked *táncol* .. (27)

A varrónők túje a verscímbe megnevezett holdnak táncol, aminek a *néked* személyragos határozószó a megszemélyesítője. A megszemélyesítés következtében a *táncol* 'személy' táncot jár' jelentésével is kelt stiláris hatást; voltaképpen megújított metaforának tartható.

A *forog* és a *táncol* rokonértelmű megfelelői között (l. SzinSz. 140 és 385) van a *hánykolódik* ige, amelynek jelentése ugyancsak tartalmazza az 'ide-oda mozog' szemantikai jellemzőt (l. ÉrtSz. 3: 104; SzinSz. 161), aminek alapján a szinonimaláncba a *hentereg* szó is bekapcsolható (SzinSz. 167; ÉrtSz. 3: 222). Ezekre az igékre nem adódott példa Füst Milán költői nyelvében, megemléstüket az indokolja, hogy az utóbbihoz tartozó rokon értelmű szavakból némelyik megvan, s így a szinonimalánc bővül. A (17)-ben a *forog* mellett használja a költő a *hempereg* igét, és 'Személy, főleg gyermek' henger módjára forogva ide-oda mozog v. halad' (ÉrtSz. 3: 220) jelentésével előkészíti a *ménkűvel barát-kozom* állandó határozós szerkezettel megvalósított megszemélyesítést:

(28) .. Mi *hempereg* és úgy *forog* .. (76)

A ménkű mozgásai mintegy leképezik az ugyane vers (Motetta) bevezető részét: „Se hitem, se nyugalom, | Nem szeretek itt lenni | S magamba' forgok.” A *magamba' forgok* metafora és a „[ménkű,] Mi *hempereg* és úgy *forog*” metaforák képisége egymásnak megfelel, s az előreutalás és a visszacsatolás alapján érvényesül a költeményben. A *hempereg* szó a bizalmas, közvetlen hangú nyelvhasználatra jellemző (ÉKsz. 537), ugyanilyenek mondja az ÉKsz. a *hengergőzik* igét is (i. h. 538). Az előbbi ige használatában meg is mutatkozik eme közvetlenség, az utóbbi pedig kimondottan a fesztelen, boldog élet mozgás-jelenségeit jeleníti meg:

(29) .. S ha jó a tél, —
Hogy hó porában *hengergőzik* ember, állat . . .

Mifelénk azonban minden szomorú. (37)

Ugyancsak a boldog életet jeleníti meg a következő képben is (jóllehet azzal a költemény alánya azonosulni nem tud):

(30) .. sok ezer munkásod lány alázata, egyszobás, tiszta lakások,
Vasárnapi orgonaszó a tiszta téren, — de mindenkfelett: önnön
szíved megtörhetetlen hidege, —
Kergetőznek vala, mint képek, sokszinű változatokban. (30)

Az *alázat*, a *lakások*, az *orgonaszó* és a **szív hidege* nyilván nem a *kergetőzik* 'Több tárgy, jelenség' rendsz. a meg-megújuló széltől hajtva könnyed lebegegssel v. kavargással ide-oda szálldos v. száguld' (ÉrtSz. 3: 877) jelentésével, de nem is a 'játékosan kerget' jelentéssel fűződtek össze. A gondolkodás során felvillanó tudati képek — *Kergetőznek vala, mint képek*, azaz mozognak ide-cda, amint a lírai én a felsorolt dolgok belső kapcsolata miatt — amit a versegész tár föl — hol egyikükre, hol másikukra gondol. Így saját tudata számára is

úgy tűnik: gyorsan, egymást váltva mozognak e képek és/vagy valóságselemek. Mindezért a *kergetőzik* igének bízvást tulajdonítható metaforikus szerep, amellyel az olvasó számára is ugyanaz a hatás.

Az 'ide-oda mozog' szemantikai jegyet tartalmazó szinonimák utolsó képviselője Füst Milán költői nyelvében a *hánytorog* ige, jelentése 'fel alá dobálódik, hanykolódik'. Mivel a szótárak nem tartalmazzák, a NSz. cédulaanyaga alapján az Arany János-i előfordulását mutatom be jelentésének hitelesítésére: „Harc ottan az elsők közt iszonyú támad, | S foly bele két részről mindig had után had, | Míg az egész síkság úgy hánytorog attól, | Mint a sötét árvíz rút iszapos habtól” (Arany: Összes művei. V. Budapest, 1953. 261). (A *hánytorog*-ból képzett *hánytorgat* ige az ÉrtSz.-ban is megvan — 3: 105 —, és szépirodalmi használatára szintén Arany János nyelvéből a — tárgyunktól nem is messze eső — példa: [. . .] *sebes örvény hánytorgasson engem.*) Arany János a síkságon egymásra támadó hadak mozgását látja hasonlónak az árvízéhez, ami *rút iszapos habtól* hánytorog. Nyilván a víz gyors mozgásokor keletkező habok, hullámok képe játszik közre ebben a hasonlatalakításban, aminthogy ennek áttételezése látszik a szó egyik Füst Milán-i versbe építésekor:

- (31) . . S akkorát kurjant odafenn a hegyi temetőnél [egy vadász], hogy
beledermed a lélek,
Ugy megkongatja véle, ami tátong, hogy az *hánytorogva* felindul . . .
S a kopárság szélei habzanak . . . (35)

Ebben a képsorban az *ami tátong* tárgyi mellékmondat mint körülírás (a képsor egésze miatt) metaforának is felfogható, hiszen minden körülírásban van metaforikus elem: az a feszültség, ami a metaforás azonosításban a két nyelvi összetevő között keletkezik, ebben is megfigyelhető (vö. MStilV. 118 kk.). Az *ami tátong* körülíró metafora jelenthet 'sír'-t, és így metonimikusan 'halál'-t vagy 'túlvilág'-ot, de jelenthet - hegyi temetőről lévén szó — 'völgy'-et is, ahol a vers hőse lakik, erre a költeményben egyéb utalások mellett az idézett rész *odafenn* határozószava is utal. A *tátong* jelentése: '⟨Üreg, szakadék, örvény⟩ széles nyílásával, ill. mélységével félelmesen közel van, s jelenlétével veszedelmet sejtet' (ÉrtSz. 6: 538). Voltaképpen a **sír tátong* és a **völgy tátong* metaforák keveredéséből születik a körülíró metafora, amely a *tátong* lehetséges vonzatának kiírásával és a Füst Milán-i líra egészének képvilágát is idevonva **örvényként tátong a sír/völgy* alapmetaforából eredeztethető. Ezek után érthetővé válik, hogy ami tátong, az hánytorogva mozog („felindul”), és a 'sír'-nak vagy a költői én élete helyének, a 'völgy'-nek, tehát a metonimikusan megnevezett 'kopárság'-nak a szélei habzanak. — A *hánytorog* másik előfordulása jellemző Füst Milán-i lírai helyzetben olvasható — vö. (5), (6) és (7) —:

- (32) De épp zenitjén állt az éj is s minden, ami benne *hánytorog*,
Ilyenkor, tudjuk, elpihen . . . (96)

A bemutatott szinonimalánc, amely a *forog*-tól a *hánytorog*-ig vezetett, a Füst Milán-i költői nyelv igehasználatainak és a költő gondolkodásmódjának egyik sajátosságát mutatta meg, miszerint a költő a mozgás bizonyos fajtáját látja a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás dolgaiban végbe menni. E mozgásból a 'körben halad' és az 'ide-oda mozog' szemantikai jegyek voltak kiemelhetők. Egyik versében Füst Milán megírta, hogyan is látja tulaj-

donképpen az élet mozgását: „Ó élet, örök tenger, mely szirtre csapod szenvedő cseppjeidet! . . . | Ó örök Mozgás te . . . amely körbe fut, helyben áll, semmire se mén . . . Átok!!” (Az elmúlás kórusa. Nyugat XIV [1921.]: 514.) Ez a hiábavaló mozgás azt az állandó Füst Milán-i szembenállást szemlélteti, amely a költő és világa között van, amely magánélete eseményeiben éppúgy megmutatkozik, mint lírájában. „Egyetlen és feltétlen tiltakozás minden ellen, ami van, mégpedig nem a fennálló rend jelenségeinek, hanem szerkezetének szintjén” – foglalta össze Somlyó György ezt a magatartásformát (Füst Milán: Válogatott versei. Budapest, 1979. 6). — Az élet örök tenger és örök Mozgás tehát a költő felfogásában és lírai ábrázolásában, mégpedig olyan mozgás, amelynek során a dolgok nagyjából körben haladnak, s ezt az irányt bizonyos hányattatás, hánykolódás állapotában képesek csak megtenni.

E mozgás hasonló a vízárvény kavargó mozgásához vagy az örvénybe került dolgok mozgásához. Az *örvény* (és a *tölcsér*) mindama mozgásokat jelképezi Füst Milán költői nyelvében, amelyek során a mozgó dolgok végül is elpusztul(hat)nak. A költői nyelv egészébe ágyazódva az *éjszaka örvényei* metaforának megoldódik értelmezési problémája. Az *éjszaka* szó használatának vizsgálatából nyilvánvalóvá vált, hogy azt a létezés metaforájának kell értelmezni; következőképp az *éjszaka örvényei* a 'lét mozgása', ami végső soron pusztuláshoz vezet. — A költői képalkotás lélektanához tartozik annak a tekintetbe vétele, hogy a költő képrendszerében az *éjszaka*-hoz, pontosabban a hasonló szerepű *éj*-hez kapcsolódhatik olyan szókép, amelyiknek a részei — az *örvény*-hez hasonlóan — a víz mozgását alapjelentésükben érzékeltetik. Füst Naplójában írta le ezt a magányos verssort: „Fodrozza hajjait az éj . . .” (i. m. Budapest, 1976. 1: 213), amelyben az *éj* afféle metafora, mint amilyen az *éjszaka örvényei*-ből ismert. Az *éj* ~ *éjszaka* és a mozgó víz képzetek összekapcsolása tehát a költőnek alkotáslélektani jellemzője.

Végezetül megállapítható: Füst Milán költői nyelvében a szóképek nemcsak mint olyanok keltenek (közvetlenül) stílushatást, hanem — ha a költői nyelv egészét, a tágabb szöveggörnyezetet is ismerjük — közvetetten is. A közvetlenül a szövegből feltárható stílusértékeket szervesen egészíti ki a csak a tágabb szöveggörnyezetnek és az életmű egészének hatásából adódó. Az előbbi a stíluselemek helyi értékéből, az utóbbi pedig nemcsak ezek pusztá összegződéséből jön létre, hanem új minőséget is eredményez. Ezáltal a költő olyan gondolatait, érzéseit fejezheti ki, amelyeneket expressis verbis nem kell vagy nem lehet megfogalmaznia.

Büky László

Anyanyelvi nevelésünk néhány kérdéséről*

Az alábbiakban anyanyelv-oktatásunk egészéhez kapcsolódó néhány általánosabb kérdést szeretnék fölvetni. Ezek a kérdések részben ugyan permanensen kísérik anyanyelvi használatunk és benne nevelésünk ügyének elemzését, sőt felelőlegességük néha már közhelyszerű tételek ismétléseként is hathat; mégis, mivel olyan tényezőkhez, körülményekhez kapcsolódnak, amelyek állandóan, sőt nemegyszer fokozódó mértékben vannak és hatnak, folytonosan szembe kell néznünk velük, jelenlétüket, befolyásukat bele kell kombinálnunk anyanyelvi nevelésünk menetébe, fürkészve a tanítás keretében való számbavételük mikéntjeit, az iskola velük kapcsolatos feladatait, a tanulók rájuk való felkészítésének útjait-módjait.

Az első, amit e kérdéskörben föl szeretnék vetni, az a közismert dolog, hogy az anyanyelvi oktatás, mint iskolai tantárgy, két egymással összefüggő vonatkozásban is meglehetősen nagy mértékben eltér az iskolában tanított egyéb tárgyaktól. Egyfelől abban, hogy e tantárgy közvetlen társadalmi tevékenységhez, a tanulók mindennapi gyakorlatához: az élőbeszédhez és az íráshoz kapcsolódik, életük állandó velejárójaként realizálódik. Másfelől abban, hogy a magyartanár nyelvi tanító munkája önmagában nem képes betölteni az anyanyelvi nevelés teljes feladatkörét, nem tudja átfogni annak minden aspektusát, hiszen az anyanyelv használata terén nemcsak a nyelvtanóra nevel, hanem a kapcsolódó tényezők, befolyások egész láncolatával kell számolni: már a magyarórán belül is az irodalomtanítás szoros nyelvi kapcsolataival; az iskola egészen belül is a többi tantárgy anyanyelvi gyakorlatával és színvonalával; az iskolán kívül pedig éppen a társadalom egészének nyelvi befolyásolásával, benne olyan nagyhatású tényezőkkel, mint a család meg a baráti kör nyelvi befolyása, a tömegkommunikációs intézmények nyelvi befolyása stb. Ez a kapcsolathalmaz ugyan egy jöttányit sem von le a magyartanár szorosabban vett anyanyelv-tanítási tevékenységének felelősségéből és az anyanyelvi használatot irányító szerepének központi jelentőségéből, de jelzi egyrészt azt, hogy ez irányú felelősség másokra is bőven hárul, másrészt azt, hogy ha e felelősséggel a közvetlen iskolai anyanyelvi nevelésen kívüli befolyásoló tényezők: intézmények és egyének nem jól sáfárkodnak, nyelvi közönyüknek vagy éppen negatív nyelvi hatásuknak az ellensúlyozása is az anyanyelvi nevelésre, illetőleg nevelőre vár. Reá vár még akkor is, ha küzdelme — mint erre még kitérek — csak minden tényező pozitív együtt hatásával lehet igazán eredményes.

Mindebből az következik, hogy a magyartanárnak anyanyelvi nevelő munkája során folytonosan számolni kell azokkal a tényezőkkel, amelyek a

* Megnyitó előadásaként elhangzott 1980. július 7-én Nyíregyházán, az anyanyelv-oktatási napokon.

tanulókra az anyanyelv ismerete és használata terén hatnak. Lényegében azokról a társadalmi-művelődési körülményekről van itt szó, amelyek közepette tanulónk élnek, illetőleg azokról a társadalmi magatartásokról, amelyek nyelvi magatartásba — a tanuló nyelvi magatartásába — is lecsapódnak. Ezek a társadalmi-művelődési körülmények igen gyakran a modern élet velejárói, s jórészt nem is csupán a mi életünk jellemzői, hanem világjelenségek. A társadalomra s annak legfogékonyabb rétegére: a tanulóifjúságra tett hatásukban lehetnek pozitívak, lehetnek semleges vonatkozásúak és lehetnek negatívak is. Sőt nem egy tényező, nem egy körülmény önmagán belül is magában hordja azt a lehetőséget, hogy pozitívan vagy negatívan hasson az anyanyelv használatára, attól függően, hogy a nyelvhasználók tudatos magatartása mit és hogyan vesz fel belőlük, hogy gondolkodásuk, nyelvszemléletük szűrője mit enged át és mit rekeszt ki belőlük. E válaszutak közepette az anyagi és szellemi életünk jelenségeire, különösen pedig új, erősödő jelenségeire annyira fogékony tanulóifjúság nyelvszemlélete irányításának, nyelvi magatartása befolyásolásának a magyartanár mindenképpen főszereplője, legfontosabb letéteményese, még ha nem is egyedül döntő tényezője.

Hogy rohamosan változó világunk, a gyorsuló idő, az emberi életnek szinte minden vonatkozásban tapasztalható átalakulása milyen — kedvező és kedvezőtlen nyelvi hatásokat egybefonódva magában rejtő — jelenségeket produkálhat, arra hadd hozzak föl csupán néhány egyszerű példát.

Itt van mindjárt rohanó világunk egyik legjellemzőbbje, az időtényező. Hogy gondolataink nyelvi formába öntésére ezernyi más dolgunk közepette nincs elegendő időnk, annak nyelvhasználatunkra kedvező befolyása is lehetne. Hiszen rászoktathat bennünket a rövid, szabatos kifejezőmódra, a racionális nyelvi jelek, szimbólumok keresésére, az esztétikai igényességet nem sértő, ésszerű, gazdaságos rövidítések, betűszók, szóösszevonások stb. alkalmazására. Ugyanakkor azonban az időhiány csábít a nyelvi pongyolaságra, az élőszóban és írásban való gondatlan, hevenyészett előadásmódra, továbbá arra, ami a mai nyelvhasználat egyik legnagyobb vétkének számítható: az önálló gondolkodástól elvezető klisékkel, sablonokkal, közhelyszerű szólalomokkal való élésre.

A tudományos-technikai forradalom a műszaki-természettudományi műveltség rohamos előretörésével jár, amely nemcsak az emberi élet jobbá tevője lehet, hanem a megjelenő új fogalmak visszaadására szolgáló megannyi új nyelvi elem keletkezését és így az anyanyelv szó- és kifejezőkészletének gyarapodását, változatossá tételét is eredményezheti. Ugyanakkor nyelvszemléleti és nyelvhasználati lecsapódása veszélyeket is rejt magában. Például a humán műveltségi elemek visszaszorulása e műveltségi rendszer egyik fontos felépítőjének, a nyelvnek az emberi értékrend perifériájára való szorulásával is járhat, amikor a nyelvi kifejezőmód igényessége lényegtelen tényezővé válik. Egészen más síkon elsősorban a műszaki-természettudományi, de gyakran a társadalomtudományi szaknyelv új elemekkel való óriási mértékű feltöltődése — amely önmagában természetes és szükséges folyamat — erős „nyomást” gyakorolhat a köznyelvre: a szaknyelvi elemeknek a mindennapi nyelvhasználatba való mértéktelen behozatala megemészthetlenné, felfoghatatlanná teszi a közlést, a közműveltség terjesztését sokkalta inkább gátolja, mint segíti.

A világ kitégűlása, a nemzetközi érintkezés gyarapodása, az iskolai és iskolán kívüli idegennyelv-tanulás intenzívebbé válása, a turizmus stb. az idegen nyelvek anyanyelvünkre tett hatásának rendkívüli fölerősödését eredmé-

nyezi. Ebben a folyamatban az anyanyelv számára pozitív lehetőségek is rejlenek, hiszen más nyelvek tudása az anyanyelvi jelenségek tudatosulását, az anyanyelvben mélyebben rejlő variációs kifejezési lehetőségek felszínre kerülését, valamint a szókincs gazdagodását is eredményezheti. De jól ismertek az ide társuló veszélyek is: a nyelvi arisztokratizmusból, sznobizmusból, lustaságból stb. táplálkozó és nyelvi arisztokratizmusba torkolló mértéktelen idegen-szó-használat, a nyelvünk és helyesírásunk formarendszerébe nem illő idegen szavak, nevek áradatszerű jelentkezése stb.

A mai kor információáradatának ugyancsak kettős lehet a nyelvi lecsapódása. A tömegközlés eszközei, intézményei az anyanyelvi használat nagyon különböző szintjeit képviselik, s nyelvünk továbbfejlődése szempontjából éppen nem mindegy, hogy tömeghatásuk milyen szinteken bontakozik ki, hogy társadalmunk milyen jellegű nyelvi befolyásra válik érzékenyvé és tanulékonyvá. Mert talán mondani sem kell, hogy micsoda különbség adódik mindennapi nyelvhasználatunk alakulására például abból, ha szépirodalmunk múlt és jelen századi klasszikusainak magas esztétikai igényességű alkotásait tekintjük nyelvi eszményünknek, vagy ha slágerszövegek, reklámszövegek és hasonlók lapossága, sablonjai irányítják tanulóinknak nemcsak a nyelvi ízlését, hanem a folytonos sulykolódás révén ezek is ivódnak be mindennapi nyelvhasználatukba.

A kifejezések újdonságára, fölfrissülésére való törekvés jelenkorunkban és különösen a fiatalabb nemzedékek körében jól megfigyelhető törekvés. De egyáltalán nem mindegy, hogy mi fakad belőle. Mert fakadhatnak és fakadnak is hasznos, érdekes, szép újítások is, amelyek sem anyanyelvünk törvényeivel, sem a nyelvi ízléssel nem ütköznek, s így nyelvünk fejlődésének határozott nyereségei. De sajnálkozó tanúi lehetünk annak is, hogyan ferdül, sőt fajul el az efféle törekvés, s torkollik nemcsak a kifejezett nyelvi vétségeknek valamilyen „progresszív újításként” való elfogadásába, hanem ami talán ennél is nagyobb baj, az alacsonyrendű gondolkodás és ízlés nyelvi kifejeződésébe, útszéli hangvételbe, trágárságba.

A mai élet felszínre hozta ilyesfajta, kedvező és kedvezőtlen nyelvi lecsapódásokat egyaránt magában rejtő tényezőik természetesen még további sorlásra adnának bő lehetőséget. Eltekintve azonban a példák folytatásától, hadd térjek még vissza néhány szóval a humán műveltségnek a kérdésére, amelybe a nyelvi műveltség beleágyazódik. Mi, egyetemi oktatók hallgatóink, magyar szakos tanárjelöltjeink anyanyelvi felkészítésében nagyon érezzük azt, ami nyilván más, alsóbb fokú iskolatípusokban is jelentkezik, hogy tudniillik meglehetősen hiányzik diákjaink általános humán műveltsége. Olyan elemi társadalmi, történelmi, irodalmi, földrajzi, szociológiai, etikai stb. műveltségi hiányokról van itt szó, amelyekkel a nyelvi műveltség korszerű tudásanyaga megannyi szállal érintkezik, s amelyeknek a hiányában korszerű nyelvi műveltséget felépíteni bajosan lehet. E tekintetben az egyetemes emberi műveltséggel kapcsolatos ismeretekről éppúgy szó van, mint a nemzeti műveltség elemeiről. Az utóbbiak hiánya csupán azért súlyosabb, mert anyanyelvi kultúránk elsősorban hozzájuk kapcsolódik.

Nem kétséges, hogy tanulóink általános műveltségi szintjének emelése mindenekelőtt az iskola egészének, főként a humán tantárgyak együttesének feladata. Sőt az iskolán kívül az egész társadalom műveltségi szintjének is függvénye. Mindebből nyilvánvaló, hogy egyfelől az iskola egésze, a nem magyartanárok oktatói tevékenysége, másfelől a társadalom egésze, a közműve-

lődés emelésére hivatott tényezők, intézmények összessége nemcsak közvetlenül, nyelvhasználatának minőségére ügyelve segítheti az anyanyelvi nevelés dolgát, hanem közvetve is, azzal, hogy olyan minőségű és mennyiségű műveltségi ismeretanyaggal, valamint műveltségi szemlélettel látja el, fogja mintegy körül a tanulóifjúságot, amelyre az anyanyelvi műveltség lényeges elemei épülnek. Ez a körülmény is oda mutat tehát, hogy az iskolai anyanyelvtanítás nem elszigetelt, önmagában is biztos sikerre vezető tevékenység, hanem egy olyan szélesebb társadalmi-művelődési keretbe tartozik, amelyben a magyartanár nyelvi oktatása, annak tartalma, szintje, korszerű szemlélete ugyan központi, meghatározó tényező, de amely az iskola egészén belül is érvényesülő, sőt az iskolán kívül, társadalmi méretekben is jelen levő művelődési összhatás igényét is magában foglalja.

A jelzett összefüggések: az iskolai anyanyelvi nevelés kapcsolatai iskolán belüli és iskolán kívüli társadalmi-művelődési tényezőkkel természetesen azt is jelzik, hogy az anyanyelvi nevelés tartalmát, ismeretanyagát szélesebben kell értelmeznünk, mint pusztán, egzakt nyelvi-nyelvészeti problematikát. Mert bármennyire ideális volna is az anyanyelv-oktatás számára egy olyan állapot, amelyben az iskola egésze és a tanulókat körülvevő társadalmi összhatás minden olyan műveltségi, szemléleti anyagot biztosítana, amely az anyanyelvi oktatás alapjául, altalajául szolgálhatna, amelyben tehát a magyartanárnak csak kifejezetten nyelvi dolgokkal, a grammatikában kiteljesülő problematikával kellene foglalkoznia, — a valóságban ilyen ideális helyzet nem realizálódhat. Sőt, ha e tekintetben megbízhatóbb, szilárdabb alapokról indulhatnánk is, a nyelvhasználattal összefüggő, azt befolyásoló, meghatározó társadalmi-művelődési probléma kifejtése, az anyanyelvi nevelés számára való szintézisbe hozása alól a magyartanár akkor sem térhetne ki. Következésképpen az iskolai anyanyelvi nevelés ismeretanyagába az anyanyelvi tudatot formáló és készséget megalapozó társadalmi-művelődési érdekű, szempontú tematika egész rendszerét, széles körét kell beépíteni. Olyan ismeretanyagot, amely jelentékenyen túlmegy a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtanon, amely részben alátámasztja, részben kiegészíti és fölé is emelkedik a klasszikus nyelvtanoktatásnak. Félreértés ne essék, semmiképpen nem arról beszélek, hogy a nyelvtanoktatást az iskolában vissza kell szorítani. Erről szó sincsen, a klasszikus értelemben vett nyelvtanoktatást nem akarom szembeállítani azzal az ismeretanyaggal, ami emellé: ez alá és e fölé rétegződik. Ez mindjárt ki is fog derülni.

Mik annak az ismeretanyagnak a legfontosabb elemei, amelyeket oda kell építeni a nyelvtanoktatás mellé? Nagyon lényeges tananyagrészek vannak itt, de nyilvánvaló, hogy a téma fontossága ellenére megint csak néhány tételnek a felvillantásával tudok a kérdéskörbe belemenni, részletes taglалásról nem lehet szó, hiszen mindegyikük külön előadást is megérdemelne.

Az anyanyelv-oktatási tananyagban helyet kell foglalnia — tételszerűen is: megfelelő elméleti alapon és gyakorlati példákkal is fűszerezve — például annak a kérdéskörnek, hogy az anyanyelv ismerete és használata az emberi tevékenységnek egyik legfontosabb, legmagasabbrendű megnyilvánulása. Az anyanyelvi tevékenység tehát nézetem szerint — most hazabeszélek egy kicsit — az ember szellemi tevékenységének, gondolati, szellemi habitusának a csúcsein áll. Tehát nem egy a sok közül az ember életvitelének egész rendszerében, hanem olyan magas rendű tevékenység, amely sok mindent, szinte mindent szolgál az ember életében. Amelynek a társadalmi jelentőségét a társadalom-

tudományok talán még nem is mérték föl a neki megfelelő súllyal. Az anyanyelvnek ezt a társadalmi szerepét tudatosítani kell a diákokban, mert a hozzáállásnak, a nyelvi tevékenységhez való hozzáállásnak ez az egyik alapkérdése, kiinduló pontja.

A tananyagban föltétlenül helyet kell foglalnia továbbá annak a kérdéskörnek, amely azt világítja meg, hogy a nyelv változó valami, hogy a társadalomnak, a társadalom életkörülményeinek átalakulásával együttjáróan változó eszköz. Meg kell láttatni a nyelv mozgásának, fejlődésének a problematikáját nagyobb távlatokban, a nemzeti múltra vonatkozóan is, meg — hogy úgy mondjam — kisebb távlatokban, a jelenre utalóan is. A jelennek a gyors nyelvi változásait ugyanis a tanulók nem érthetik meg történeti látásmód nélkül. Ennek a történeti látásmódnak a hiánya — sok egyéb szemléleti zavar okozása mellett — alapvetően veti vissza a társadalom egészének és benne az iskolai tanulóknak a nyelvvel kapcsolatos tudati felfogását is, és súlyosan üt vissza a jelenleg működő nyelvi erőknél, nyelvi változásoknak a helyes megítélésében. E kérdéskörnek a teljes nem-ismerete negatívan hat a tanulók nyelvszemléletében, mert nem tudják megérteni a különböző nyelvi változásoknak a lényegét, amelyek nap mint nap szemük előtt bontakoznak ki a gyorsuló időben, és nem tudnak ezekhez saját nyelvhasználatuk irányításában és a másoké mérlegelésében helyesen viszonyulni. A történeti látásmódnak a kialakítása tehát azért is alapvető fontosságú az anyanyelvi oktatásban, mert a nyelvművelés egész kérdésköre tulajdonképpen erre épül fel.

Az iskolai anyanyelvi anyagban nagy súllyal kell helyet foglalnia véleményem szerint annak a témakörnek, amelyet úgy jellemezhetnék, hogy a nyelv társadalmilag is változatos eszköz. Változatos eszköz, mert hiszen társadalmi, műveltségi, foglalkozási, területi stb. rétegei állandóan jelen vannak a beszélők tevékenységében. Ez a viszonylag nagyon élénken észlelhető nyelvi rétegződés természetes következménye annak, hogy átalakulásban, mozgásban vannak maguk azok a társadalmi rétegek is, amelyek e belső nyelvi típusokat hordozzák, használják. Nyelvünk belső rétegződésének problematikájában — szorosabb iskolai vonatkozásai miatt — külön is figyelmet érdemel az argónak, valamint a diáknyelvnek az ügye. De e kérdéskör tematikája ezen kívül is rendkívül széles keretű, hiszen a helyes vagy hamis nyelvi ideálok követésétől a különféle nyelvi típusoknak alkalmi szituációk szerinti használatán át a vidéki tanulóknak a saját nyelvjárási-regionális köznyelvi gyakorlatukhoz való helyes viszonyulásáig sokmindent felölel. A belső nyelvi rétegeknek a helyzete, egymáshoz való viszonya, a társadalom egészének vagy egyes csoportjainak hozzájuk való viszonyulása, a megfelelő helyzetben való megfelelő alkalmazásuk olyan fontos oktatási témakört alkot, amelyet nem győzők kellő nyomatékkal kiemelni.

Az anyanyelv iskolai oktatásában jelentős helyet kell elfoglalnia annak a kérdéskomplexumnak, hogy a nyelv esztétikum is. Nem minden szinten egyformán esztétikai jelenség természetesen, bizonyos magasabb rendű szinteken jobban, más szinteken kevésbé. De bizonyos esztétikai problematikája még a viszonylag alacsony közlési szinteknek is van. A nyelv tehát nemcsak pusztán közlés. Ezt azért szeretném erősen hangsúlyozni, mert nagyon sok megfogalmazásban lehet azt látni, olvasni, hallani, hogy a nyelv egyszerűen csak a közlés, illetőleg a megértetés eszköze. Úgynevezett „kommunikáció.” Ha a közlésbe és megértésbe, a kommunikációba beleértjük, belefoglaljuk azt, hogy a nyelv érzelmi hatásoknak is előidézője, bizonyos szinteken a gyönyörködte-

tésnek is az eszköze, magas szintű esztétikum, akkor rendben van, illetőleg rendben volna a dolog. De általában nem szokták ezt beleérteni, hanem a nyelvvel kapcsolatban egyszerűen csak a puszta közlés tényéről és funkciójáról szokott szó esni, legföljebb a közlés pontosságának, szabatosságának a kívánalma csatlakozik még ehhez. A közlésnek a pontossága természetesen alapvető követelmény, de nem merítheti ki az anyanyelv funkciójának teljességét. A társadalom, közelebbről pedig az iskolai tanulók nyelvi tudatában nem elegendő tehát annak a fölismeretése, hogy a nyelvvel pontosan lehet közölni valami gondolati tartalmat. A nyelv ennél sokkal több. E vonatkozásban utalhatnánk a nyelvnek az irodalommal, közelebbről a szépirodalommal való kapcsolatára. Ezt az alapvetően fontos kérdéskört azonban most azért sem taglálom, mert máskor megtettem ide vonatkozó észrevételeimet, s ezek több helyütt megfelelő publicitást is kaptak.

Nagyon lényegesnek tartom az anyanyelv iskolai anyagában annak a témakörnek a szerepeltetését, annak a tézisnek tanulmányi anyagként való kibontását, hogy a nyelvnek van etikai, etológiai problematikája is. És az idevágó nyelvi problematika a legszorosabban összefügg az ember társadalmi magatartásával. A nyelvi magatartás és a társadalmi magatartás nem választható el egymástól, nagyon sok vonatkozásban összefonódik. Aki a nyelvi közlésben pongyola, nemtörődöm, felületes, az valószínűleg nemcsak a nyelvi közlésben ilyen. Aki a nyelvi közlésben durva, trágár, útszélien alacsony szintű, az — megint csak igen valószínűen — nemcsak a nyelvi magatartásban ilyen. Úgyhogy a nyelvi közlés e tekintetben vett jellege bizonyos mértékben tükrözi együtt annak, hogy milyen a kérdéses közlést megtevő ember lelki-etikai habitusa általában. Ezt az összefüggést a tananyagban nagyon fontos tételesen és kellő példaanyaggal kibontani és tudatosítani, mert napjainknak egyik alapvető nyelvi kérdése és hozzá kapcsolódóan társadalmi kérdése kerül így a figyelem előterébe.

Az anyanyelv iskolai tananyagában arra is szükséges tekintettel lenni, hogy az anyanyelvhez érzelmi közünk is van. Nemcsak egyszerűen használjuk, hanem ehhez az eszközhöz bensőséges szálak is fűznek bennünket, minden más közlési rendszernél közelebbi közünk is van hozzá. Az anyanyelv összeköt bennünket korábbi nemzedékekkel, összeköt múltunkkal, összeköt a nemzeti történelemmel, a nemzeti művelődéssel, a nemzeti irodalommal. Őseink szellemi produktuma, tudásanyaga halmozódik föl benne és hagyományozódik ránk. Ezt tudni kell, mert az anyanyelvhez való érzelmi kötődésnek a nemzeti múlt nyelvünkben való tükröződésében, nyelvünk múltunkból való hagyományozódásában van egyik legjelentékenyebb forrása. De nemcsak nemzeti múltról van itt szó, hanem természetesen nemzeti jelenről és jövőről is. Arról is, hogy az anyanyelv szolgálja jelenünket, eszköze társadalmi céljaink megvalósításának, és a használatával elsajátított tudásanyag révén formálja jövőnket is. Ez is olyan kérdéskör, amelyet az iskolai oktatásban tételesen ki kell bontani, mert az anyanyelv társadalmi szerepének ilyen érzelmi problematikával is együttjáró ismerete — sajnos — szinte teljesen hiányzik még a tanárok tekintélyes hányadának a tudatából is, de méginkább hiányzik a tanulók tudatából. Nem ismerik eléggé vagy éppen egyáltalán nem ismerik, hogy mi a jelentősége a nyelvnek a nemzeti tudat, a nemzeti lét szempontjából, múlt, jelenre és jövőre vonatkoztatva egyaránt.

Mindezek a kérdések oda utalnak, hogy az anyanyelvet nem lehet az iskolában csak mint szabályrendszer összességét bemutatni, hanem elengedhe-

tetlen fontosságú azokat a kapcsolatait, vonatkozásait is tudatosítani, amelyeket én most csak felvillantásszerűen adtam elő, s amelyeknek az a lényege, hogy a tanár és rajta keresztül a tanuló tudatosan viszonyuljon anyanyelve használatához, ismerje azt a társadalmi-történeti-művelődési problematikát, amelytől az anyanyelv kérdésköre elválaszthatatlan. Az ilyesféle kérdések tudatosítását, tételes iskolai tananyagként való tekintését és realizálását lényegesen fontosabbnak tartom, mint például az anyanyelv egzakt grammatikai szabályainak az unalomig való sulykolását, a kisebb-nagyobb grammatikai vétségek ostromozását stb. Ezekhez a témakörökhöz kapcsolódnak ugyanis — véleményem szerint — a sokkal nagyobb nyelvi vétségek, illetőleg nyelvi kerüldőségek. Sokkal többet vét anyanyelve ellen az a tanuló, aki — mondjuk — szóban és írásban pongyolán, nemtörődömül fejezi ki magát, aki minduntalan klisékkel, sablonokkal él, aki az útszéli hangvételt szinte sportszerűen alkalmazza stb. stb., mint az, aki — *horribile dictu* — kissé lazábban képezi a spiránsokat, egyszer-egyszer elvétí az ikes ragozás használatát, „szabálytalan” szórendiséggel használja az *is-t* stb. stb.

Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a nyelvtani szabályoknak a tévesztése bocsánatos bűn. Nem az. De az anyanyelvvél való visszaélések elbírálásában is mindent fontossági, nagyságrendi helyére kell tenni, az iskolai anyanyelvi oktatásban a felmerülő problémák súlyára is tekintettel kell lenni.

Summa summarum: A tőlem itt dióhéjban fölvetett kérdéseknek az iskolai anyanyelvi oktatásba való tételes, anyagszerű belevitele, ezeknek a problémaköröknek a hatékony, mély megismertetése elengedhetetlen. Elengedhetetlen, de persze a nyelvtani problematikával együtt, abba beleágyazva, a mellett és a fölött.

Úgy érzem, hogy maga a magyar nyelvtudomány sem fordított ezekre a jórészt társadalmilag-művelődésileg meghatározott nyelvhasználati kérdésekre eddig elegendő gondot. Ezt kritikusan és önkritikusan egyaránt mondhatom. Tehát amikor arról beszélünk, hogy az iskolának, a közoktatásnak ilyen típusú anyanyelvi kérdéskörökre a tanulókat tételesen, anyagszerűen fel kell vértéznie, akkor a tudomány adósságáról is beszélek. A tudomány adósságáról, amelyet mindenképpen pótolni kell, következképpen a nyelvtudomány jelen és jövő feladatai e tekintetben igen nagyok.

Ide kapcsolódóan szólnom kell az anyanyelvi tanárképzés felelősségéről, a főiskolák és egyetemek felelősségéről. A főiskolákéról talán azért kevésbé, mert abban nem vagyok annyira illetékes, az egyetemek felelősségében már inkább. Meg kell mondani világosan és egyértelműen, hogy az egyetemi magyar nyelvészeti képzési anyag — nagyon különböző okok együtthatásaként — az itt vázolt anyanyelvi problematikának nem felelt meg eddig mindenben. E vonatkozásban már a jelenre nézve is próbálunk valamit, nem is keveset előre lendíteni, új tantervi koncepció kidolgozásán fáradozva. Ugyanakkor igyekszünk a kutatás vonalán is előre lépni, már a jövőt is építve.

Az eddigi képzési helyzetből is következő mondanivalómmal remélem, nem bántok meg senkit, legkevésbé a jelenlevőket, hiszen ilyen szempontból a jelenlevők — már ittlétük is bizonyosság lehet erre — valószínűleg jelentékeny mértékben kivételek. De szilárd meggyőződéseim, részben tapasztalatom, hogy a magyartanárok egésze, tömege országos viszonylatban nincs fölkészülve új típusú, az anyanyelvi problematika mélyebb, tágabb régióiba hatoló tananyagoknak az iskolai oktatásba való bevitelére. Nincsenek tanáraink fölkészülve

erre nemcsak azért, mert a régi felsőoktatási, tanárképzési tananyagokban ezeket a témaköröket nem kapták meg olyan jelleggel, ahogy meg kellett volna kapniuk, hanem azért sem, mert nincs még elegendő ismeretanyag, kézikönyvekben, útmutatókban lefektetett anyag a kezükben arra vonatkozóan, hogy öntevékenyen is képezzék magukat. Ám, ha nagyobb mennyiségben és jobban hozzáférhetően volnának is ilyenek, sajnos, nem vagyok benne biztos, hogy önképzésük, saját akaratukból való ismeretanyag-bővítésük útjából ezzel minden akadály elhárulna. Különböző okokból kifolyólag vélem ezt, amiket azonban most ne részletezzünk. A lényeges az, hogy a magyartanárok jelentékeny tömegei legalábbis részben elavult anyanyelvi ismeretanyagokat hurcolnak és terjesztenek, illetőleg hogy a korszerű anyanyelvi szemlélet számos ismeretével nincsenek megfelelően felvértezve. A tanári továbbképzésnek a jelenleginél jobb, intézményesebb, átfogóbb kiépítése tehát egyik alapja minden előre lépésnek most érintett témánkban. Nagyon jól átgondolt és megszervezett, általánossá, kötelezővé tett anyanyelvi továbbképzés nélkül magyartanáraink nem tudják, nem fogják tudni azt a felvértezettséget megkapni, amely anyanyelvi képzési feladataiknak a ma igényeinek megfelelő teljesítését lehetővé tenné. A tanári továbbképzésnek az eddiginél szélesebb alapokra helyezése természetesen nem nyelvészeti, illetőleg nyelvoktatási ügy kizárólag, hanem sokkal tágabb oktatáspolitikai kérdés, melynek a részleteibe most beleártani nem akarom magamat, csupán jelzem az anyanyelvi oktatás terén is felmerülő alapvető szükségességét. Enélkül tudniillik beszélhetünk itt is, másutt is reggeltől estig meg holnap és holnapután is anyanyelvi közoktatásunk továbbfejlesztésének útjairól-módjairól, nagyon sok minden mégsem fog megtörténni a gyakorlatban, a valóságban, amit kívánunk.

Ide kapcsolódóan szólnom kellene még a közvélemény anyanyelvi tematikájú tájékoztatásának, a nyelvi közismeretek terjesztésének a szükségességéről, valamint a nyelvművelés magasabb szintre emeléséről, hatékonyságának a fokozásáról, de ez már nem iskolai közoktatási kérdés, legfőlegbenn annyiban kapcsolódik a témakörhöz, amennyiben mondanivalóm első szakaszában utaltam az iskolát körülvevő társadalmi közeg anyanyelv-használati helyzetére. E tekintetben csak ismételhetem, hogy nem lehet magas szintű iskolai anyanyelvi képzést teremteni úgy, hogy az a kör, milió, amiben élünk, nyelvileg, anyanyelvileg műveletlen vagy legalábbis alacsony szintű. Ez a kontraszt csak akkor oldható föl, ha egyszerre, minden fronton próbálunk a nehézségeinken túljutni. A mi kötelességünk persze az, hogy azon a ponton lendítsünk, tegyünk meg mindent, ami a mi közelebbi tevékenységünk színtere: az egyetemi oktatásban, a főiskolai oktatásban, ami a felsőfokú oktatók munkájának megjobbítását, kiszélesítését illeti; és a közoktatásban, ami a gimnáziumokban, szakközépiskolákban, általános iskolákban működő tanárok képzettségi színvonalát illeti.

Benkő Loránd

A szaknyelv a szakközépiskolai anyanyelvi nevelésben

1. Napjaink középiskolájának jelentős része ma már szakközépiskola. Ez az oktatási forma lényegesen különbözik a gimnáziumtól. A szakközépiskola ugyanakkora tanulmányi idő alatt dolgozza fel az általános műveltséget

nyújtó tantárgyak anyagát, mint a gimnázium, ám ezen felül bizonyos szakmák gyakorlati és elméleti képzését is magára vállalja. Míg a gimnáziumi tananyag inkább az elméleti fejtegetésekre épül, addig a szakközépiskola gyakorlatiasabb ismeretek elsajátítását is eléri.

Bár mindkét középiskola-típus a felsőfokú oktatási intézményekbe is irányítja diákjait, a szakközépiskola a társadalmi-gazdasági életnek is ad szakmunkásokat. Az egészségügyi, közlekedési, közgazdasági, villamossági, kereskedelmi stb. szakközépiskolák tanulói iskolai tanulmányaik során szoros kapcsolatba kerülnek az üzemek, a laboratóriumok, a hivatalok, az egészségügyi intézmények, az üzletek stb. dolgozóival, a munkafolyamatokkal, a munkaeszközökkel, s ezáltal az iskolai nyelvi kommunikáción kívül a munkahelyi nyelvi érintkezések résztvevőivé válnak.

Az elmondottakból egyértelműen az következik, amit egyébként az oktatási irányító szervek is felismertek ma már, hogy tudniillik a szakközépiskolai anyanyelvi nevelésnek másnak kell lennie, mint a gimnáziuménak; más tantervet, más tankönyveket igényel. A szakközépiskolai végzettséggel rendelkező autószerelőknek, ápolónőknek, műszerészeknek stb. elsősorban nem arra van szükségük, hogy például kifogástalanul ismerjék a szintagmák típusait, a szófajok felosztását, hanem főleg arra, hogy világosan, szabatosan írják meg jelentéseiket, tudjanak tárgyalni a vevőkkel, az ügyfelekkel, a megrendelőkkel, ne kerüljenek nyelvi hátrányba a vezetőkkel, a magasabb képzettségű ügyfelekkel.

A gimnazisták homogén beszédhelyzeteivel szemben (tanár—diák, diák—diák, diák—család) a szakközépiskolások változatosabb kommunikációs helyzetekbe kerülnek (diák—üzemi dolgozó, diák—munkahelyi vezető, majd a későbbiekben: szakmunkás—szakmunkás, szakmunkás—vevő, ügyfél). Nyilvánvaló, hogy a szakközépiskolai anyanyelvi nevelés a vázolt nyelvhasználatbeli követelményeknek pusztán a szakszókincs bővebb tárgyalásával nem tehet eleget.

2. Rendszeres, monografikus nyelvleírásaink szinte kizárólag szókészlet-tani alapon mutatták be a szaknyelveket. Jóllehet a szakmák nyelvében nem láttak külön nyelvet, benne csupán terminológiai eltérést, sajátos szóhasználatot ismertek fel.

A szociolingvisztikai felmérések azonban egyértelművé tették a nyelvi rétegek eltérő keverési arányú mondatтанát, alakтанát. Az írás- és beszédhelyzetek megváltozása tehát nemcsak szóhasználati, hanem grammatikai, szerkesztéstani változással jár együtt. Ha valaki a beszédpartnerével személyes, családi témákról társalog, majd utána üzletkötési tárgyalásba kezd, nemcsak más nyelvrétegbeli szavakat, kifejezéseket használ fel, mondatainak típusa, keverési aránya is megváltozik.

Az angol szociolingvisztika (Berstein, Lawton) tanításai nyomán Magyarországon is végeztek kísérleteket a tekintetben, hogy a műveltségbeli hátrányos helyzet milyen nyelvhasználatban testesül meg. A tartalmilag, grammatikailag pontos közlést kidolgozott kódnak, a hiányos információt adó, tökéletlen nyelvtani szerelésű közlemény szabályrendszerét korlátozott kódnak nevezi a társadalmi nyelvészet (szociolingvisztika). Pap Mária, Pléh Csaba, Réger Zita és mások úttörő kutatásai rávilágítottak a magyarországi nyelvi hátrány jellegzetes vonásaira. Témánkkal szorosabb kapcsolatban Asztagos Klára vizsgálódásaira kell felfigyelnünk (A nyelvi hát-

rány kísérleti vizsgálata. Szakdolgozat. Kézirat. Bp., 1978.). Gimnazisták és szakmunkásképző intézetek diákjainak fogalmazványait, spontán beszélgetéseit elemezve, azokat összehasonlítva arra a megállapításra jutott a szerző, hogy bizonyos szófajok (igenevek, módosítószók, határozószók) megléte, illetőleg gyakorisági mértéke választóvonal a két tanulótábor nyelvi készsége között. A nyelvi hátrány, mint nyelvi betegség kórképéhez tartozik a szinonimitás kihasználásának alacsony foka, az ok—okozat viszonyt kifejező mondatípusok (magyarázó, következtető, következményes, okhatározói) elenyésző megjelenése, a gyenge kohézió a szövegmondatok, a szövegegységek között, bizonyos bonyolultabb szószerkezetcsoportok hiánya vagy igen ritka előfordulása és természetesen a grammatikai hibák gyakori elkövetése. A nyelvhelyességi vétségek sűrű előfordulásán kívül a bonyolultabb nyelvtani szerkezetek hiánya vagy alacsony gyakorisága nem csupán szövegsajátossága, stílusvonása az e réteghez tartozó fiataloknak, hanem egyúttal műveltségi (és benne nyelvi) kiszolgáltatottságának mutatója is. Aki úgyszólván csak kapcsolatos és ellentétes mondatokat képes létrehozni (aktív nyelvhasználat), az nehezen érti meg a többszörösen alárendelt mondatokat, a többszörös birtokos szerkezeteket, a közbeékelt mellékmondatokat (passzív nyelvhasználat).

A kriminalisztikai nyelvészet által vizsgált bűnjelszövegek készítői között leggyakrabban iskolázatlan, műveletlen embereket találunk. Fogalmazványaikban leginkább a következő kötőszók kapcsolják egymáshoz a szövegmondatokat: *és, de, hogy, ha*. Alig találunk példát a kötőszók rokonértelműségének kiaknázására (a *de* helyett *pedig, azonban, ellenben* stb.), „bonyolultabb” jelentést, logikai viszonyt hordozó mondatkapcsolás kifejező eszközeire (*jól-lehet, habár, tudniillik, tehát* stb.). Szabálysértési, bírósági, rendőrségi jegyzőkönyvek tanúskodnak arról, hogy a nyelvi képzetlenség és igénytelenség talaján álló emberek milyen nehezen fejezik ki gondolataikat, mekkora gondot okoz számukra a végzések, az idézések, a jegyzőkönyvek hibátlan szövegének megértése.

Egy kórházi osztály ápolónőinek jelentéseit elemezve érdekes nyelvi tapasztalatokra tettünk szert. Az általános iskolai végzettségű ápolónők sztereotip mondatokkal fejezték ki az ügyeletükre bízott betegek állapotát, közérzetét (*Kovács Jánosné jól van. Kiss Ferencné jól aludt. Kass Istvánné rosszul aludt.*) A középiskolát kijárt ápolónők fogalmazókészsége általában magasabb szintű kommunikációs képességről tanúskodott (pl. *Harlai József állapota kielégítő. Kiss Ferencné panaszmentes, kedélye javult.*), ámbar némelyikük belebojnyolódott a szenvedő szerkezetek gyártásába.

A hivatalos fogalmazványok tartalmának, üzenetének megértését — nem lehet eléggé hangsúlyozni — nemcsak a szakszavak, az idegen szavak jelentésének ismerete, hanem a strukturális viszonyok helyes értelmezése teszi lehetővé. Íme egy példa! A község szabálysértési előadója — lévén verselgető ember — cikornyás, nyakatekert mondatokkal adta tudtára egyik ügyfelének a helyszíni szemle elrendelését. Az értesítés tartalmát valójában alig lehetett kihámozni a mondatömbök szövevényéből. A címzett számára homályos maradt az értesítés tartalma, s ezt az illetékes előadóval egyszerű, hétköznapi nyelven közölte, mire a hivatalos embere ironikus hangnemben jegyzőkönyvileg rögzítette az ügyfél hiányos anyanyelvi tudását.

Mindannyian tudnánk példákat említeni olyan kínos esetekről, amikor az ügyfél leforrázva távozott a hivatalos helyiségből, mert a hosszas vitatkozás után sem értette meg ügyes-bajos dolgának hivatali állását.

A kommunikációs lánc másik végén levő személy (a végzés készítője, a szolgáltatás munkafelvévője stb.) is gondokkal küszködhet, hiszen az ügyféllel nem sikerült tökéletesen megértetnie magát.

A hétköznapi szövegek textológiai elemzése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a hozzá olykor közelálló szaknyelvi közlések fogyatékoságait megállapíthassuk. A magyarországi nyelvművelés egyik „irányzata” nem annyira a grammatikai, helyesírási, stilisztikai hibákat ostorozza, mint inkább a pontos, árnyalt, kifejező nyelvhasználatot, a nyelvi eszményt állítja példaképpül (nyelvi tervezés). A „pozitív” nyelvművelés azonban nem teszi feleslegessé a hibás nyelvhasználat bemutatását. (Franciaországban Henri Frei nevéhez fűződik a „hibák nyelvtanának” összeállítás). Még alaposabb munkával kell elkészítenünk a nyelvi zavarok, betegségek láttelejét, hogy a nyelvi gyógyításunk sikeres legyen.

A szakközépiskolai anyanyelvi nevelésben tehát a nyelvi ismeretek megteremtésén kívül el kell érünk azt, hogy a fiatal nemzedék szabatosan, magyarsan, kifejezően használja és értse a szakma gyakorlásával kapcsolatos nyelvet.

3. A gimnáziumok természettudományi tagozatainak 1962. évi tanterve szinte figyelemre se méltatta a szaknyelvi kommunikációt. Az I. osztályban legfeljebb 2–3 óra jutott a szókészleteti rétegek tárgyalására. A társadalmi tagozatú gimnáziumi osztályokban valamivel több órát fordíthattak a magyartanárok a csoport- és rétegnyelvek lexikológiai és stilisztikai feldolgozására.

A szakközépiskolák 1978. évi tanterve — a gimnáziuméhoz hasonlóan — alapvető szemléletváltozást hozott, amikor nyelvhasználat központú, szöveg-tani elvű tananyagot tett kötelezővé. Az új tankönyvek nem ismétlik meg az általános iskolai nyelvtani anyagot; magasabb szinten tárgyalják a grammatikai, stilisztikai eszközök közlésbeli felhasználhatóságát. Tekintettel arra, hogy a nyelvkönyvek egymástól nagyon eltérő szakmák leendő művelőihez szólnak, a tankönyvírók (Gráf Rezső, Szende Aladár, illetőleg Hangay Zoltán, Viskovits Erzsébet) több szakma (vagy inkább: tudomány) szövegét választják példanyagul. Többek között orvosi, biológiai, fizikai, matematikai, kereskedelmi szavak, kifejezések, fogalmazványrészletek szerepelnek a feladatok, gyakorlatok között. A szerzők arra is ügyeltek, hogy a tanulókat érintő szakmák nyelvhasználatára feltétlenül bekerüljön a tananyagba. Pl. „egy szakmai tankönyv fejezetének erre alkalmas részletéből gyűjtsük ki a szakszavakat!” (I, 48), vagy „Keressünk valamelyik szakmai tantárgy tankönyvében szakszerű leírást, és alakítsuk át a szöveget úgy, hogy azt a szakmában tájékozatlan is megértse!” (I, 59).

Az új szakközépiskolai tankönyvek szerzői olykor-olykor megfélemlenek arról, hogy leendő szakmunkásoknak, középkadereknek készítenek tankönyvet. Nagyon sok gyakorlatban, feladatban az általános iskolából is ismert köznyelvi szavak, kifejezések, mondatok térnek vissza, több szakmai jellegű feladat kérdése pedig eléggé általános megfogalmazásban jut kifejezésre, s az arra alkalmas útmutató híján kizárólag tanári irányítással lehet sikeres a tanuló feladatmegoldása. Pl. „írjunk szöveget egy matematikai levezetés megmagyarázásához! Vizsgáljuk meg a szöveg mondatmathasználatát a közlés és a mondatfajta közötti összefüggés szempontjából!” (II, 5.), „Egy 1976-ban megjelent műszaki könyvnek ez a címe: *Homogén reakciók kinetikája*. Magyarázzuk meg,

miről olvashatunk benne . . . !” (I, 82.), továbbá „Megtaláljuk-e a *díszít* szót valamely szakmai szótárban?” (III, 6.).

A szakközépiskola III. és IV. osztálya számára készült nyelvtankönyv (Szende Aladár munkája) szövegismélete jelzi, hogy milyen irányban kell haladnunk. Néhány feladata a szakmák sajátos szövegigényét tárgyalja, ilyen rendeltetésű például a közúti balesetek hivatalos helyzetelemzéséről (III, 29.), a hivatalos stílus mondattípusairól (III, 36 kk.), de főleg a szakszövegek sajátosságairól (III, 55 kk.) szóló feladat, illetőleg fejezet. A két tankönyv szerzője úttörő munkát végzett, és igazán sajnálhatjuk, hogy a szövegtani anyag kiválasztásában és elrendezésében csak résztanulmányokra támaszkodhatott.

Természetesen nem tankönyvbírálatunk a célunk, s hogy az úttörő szerepet betöltő szakközépiskolai tankönyvek gyakorlatával itt-ott vitatkozunk, annak az a magyarázata, hogy a szaknyelvi nevelés módszereire, tudományos hátterének hézagaira, kidolgozatlanságára kívántuk terelni a figyelmet.

4. A szakközépiskolai anyanyelvi nevelés elsősorban a magyar nyelvtanórákon kap teret céljai megvalósításához. Fel kell mérnünk, hogy a 4. osztály tankönyvei életszerű példákat, gyakorlatokat állítanak-e a tanulók elé. A megjelent és érvényben levő két tankönyv több szakmai szöveget, szövegelemzést, szövegalkotási útmutatót (receptet) közölhetett volna.

Részletesebb vizsgálódást igényelne a szakmai nyelvhasználat szövegtípusainak (élő és írott nyelvi műfajainak) leltározása (például termelési értekezet, a vevővel való tárgyalás, jelentés készítése). A szövegfajták stilisztikai normáinak felállítása egyben nemes nyelvművelő feladat is lenne. A szaknyelvi kommunikációs helyzetek tipizálása biztos tudományos alapot adna a jövő szakközépiskolai tankönyvek íróinak arra, hogy e szövegtípusok fontosságuknak megfelelő helyet kapjanak a tananyagban.

A magyarórán kívüli anyanyelvi nevelés el nem hanyagolható területe a többi tantárgy keretében zajló oktatás. Akkor érhetünk el jobb eredményt, ha az iskolai nevelés egészét áthatja a tudatos, célszerű nyelvi nevelés. A hatékonyabb anyanyelvi tervezés érdekében folytatni kellene a tankönyvek nyelvhasználatának kritikai elemzését. Sokféle szempont vezérelhetné efféle vizsgálódásainkat, például összegyűjthetnénk 20–30 szakmai tankönyv tipikus nyelvtani, szóhasználati, stilisztikai botlásait okulás végett. Adatokat gyűjthetnénk a tekintetben, hogy egy-egy órán átlagosan hány új fogalommal kell megismerkedniük a tanulóknak, s az új ismeretek közlése egyenletes-e. Tanulmányos lehet annak tisztázása, hogy az új ismeretek (tudományos fogalom, gép, szerszám, munkaművelet stb.) átadása a tanulók elvárható nyelvismereti szintjén történik-e, vagyis a tankönyv definíciói, leírásai, rajzai, képei önmagukban, tanári magyarázat nélkül érthetők-e. Az órán történő tanári előadások, magyarázatok ugyanis nem enyhíthetik a tankönyvek ismeretközléseinek hibáit. Különös figyelmet érdemelnek az elburjánzó szakszavak, az áthatolhatatlanná váló mondat szerkezetek (pl. az alany és az állítmány messze kerülése egymástól, terpeszkedő kifejezések, hibás szórend). A nyelvtudomány nemes missziót teljesítene, ha a szakmai tankönyvek zsargonjának megszüntetésében továbbra is szerepet vállalna, ha e könyvek szövegszerkesztésében hasznos tanácsokkal tudna szolgálni. A hivatalos nyelvről, a szaknyelvről több nyelvészeti munka is megjelent, ennél fogva a felmérő tanulmány készítője biztos tudományos előzményekkel foghatna hozzá az értékelő, bíráló, tanácsokat adó elemzéséhez.

Témánk szorosan kapcsolódik a nyelvi rétegek (szociolingvisztika), a stilisztika és a szövegtan iskolai oktatásával foglalkozó tanulmányokhoz, de azért különbözik is tőlük, hiszen a réteg- és csoportnyelvek egyikének, a szaknyelvnek sajátos oktatását választotta tárgyául.

Fejtegetéseink végső tanulsága a következő: a jövő szakközépiskolájának az anyanyelvi nevelést illetően is az életre kell nevelnie, szakítania kell azzal a hagyománnyal, hogy a remekművek stílusának megismerése, az irodalmi eszménnyel való példálózás önmagában felkészíti a tanulókat a munkahelyi és hétköznapi kommunikációban való aktív és sikeres részvételre. A közéletiség demokratizmusa gyakorlatiasabb tennivalókat vár el a középiskolától és a mögöttes tudományos világtól is.

Nagy Ferenc

Magyar nyelvtudósok az Ormánysági Szótár születésénél

Egy mű születésének körülményeit akkor érdekes feltárni, ha az alkotó egyéniségén túl jellemezni tudják az alkotói atmoszférát, s elvezetnek más alkotókhoz: a mű létrejöttének inspirálóihoz vagy legalább szemlélőihez. Kiss Géza életművét kutató tanulmányaim¹ juttattak el Móricz, Kodolányi, Járventaus, Illyés, Bajesy-Zsilinszky mélyebb megismeréséhez, hiszen életük lényeges pontjain tudtak Kiss Gézával kölcsönösen adni egymásnak: témát, szemléletet, a folytatáshoz vagy újrakezdéshez erőt, bátorítást.

Kevésbé látványos egy-egy tudósi életmű; ritkán vállalkozunk arra, hogy tudósi mivoltukon túl emberileg is megközelítsük nyelvészeinket, pedig cselekvésünk lehetőségeit kutatva a bátorító példát köztük is megtalálhatjuk. Bárcai Géza Csűry Bálintra emlékezve írja: „Az ideális tudós egész ember, nemcsak mint céltudatos, cselekvő szellemiség, hanem mint etikai lény is.”²

Kiss Géza Ormányság című, 1937-i, akkor széles körű érdeklődést fölkeltő néprajzi monográfiája Baranya megye Tanácsa VB Művelődésügyi Osztályának kiadásában 1980 elején újra kezünkbe kerülhetett. Kiss Géza életművét vázlatosan bemutató bevezetőm s kiadásra váró nagyobb tanulmányom máris újabb kérdéseket támasztott a korra vonatkozólag. S többek között azt az igényt is, hogy a tanulmányaimban említett, a tudósi-emberi arcvonásokat markánsan láttató leveleket (Csűry Bálintéit, Mészöly Gedeonét) adjuk át a nyilvánosságnak.

A megszabott keretek miatt teljes terjedelmükben nem közölhetem őket. De legjellemzőbb és legterjedelmesebb részleteik úgyis a nyelvészi munkára vonatkoznak, s míg jól jellemzik szerzőjüket, az Ormánysági Szótár születését is érzékeltetik. Csűrynek négy levelét és 5t lapját (egyet rongált állapotban), Mészölynek egy levelét őrzöm. A témának igen jó kiegészítője Kiss Gézának Beke Ödönhöz írt 11 levelezőlapja és egy levele, ezek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában találhatóak. Magam csak a legszükségesebbeket igyekszem hozzáfűzni a dokumentumokhoz.

Bár közülük Mészölyé a legkésőbbi, a fejlődéstörténet a három tudós közül Mészölyt teszi első helyre. Ő tanára volt Kiss Gézának a kunszentmiklósi gimnáziumban. Későbbi kapcsolatuknak csak Mészöly tudományos cikkeinek utalásai a dokumentumai. Mészölyt ugyanaz a nyelvi probléma éveken, néha évtizedeken át foglalkoztatta, mindig újabb nyelvi adatokkal egészítette ki a kérdéskört. Így már 1929-ben Magyar orr ~ vogul ur címen kis cikke jelent meg (MNy. 25 [1929.]: 328–331). Nyelvtörténeti adatokkal s finnugor megfelelők felsorakoztatásával foglalkozik az 'acies montis'; 'monticulus' jelentésű *orozat*, *orom*, *or* szavakkal. Ennek mintegy folytatásában — Az Ormányság szó finnugor eredete (MNy. 27 [1931.]: 276) — Kiss Géza 1927-es néprajzi tanulmányára is hivatkozik (Protestáns Szemle 1927. 432 és 483), sőt egy ormánysági szócsoportot is csatol a

¹ Jelenkor 5: 224; 20: 1050; Magyar Nyelvőr 101: 457; Irodalomtörténet 60: 362; Kiss Géza: Ormányság, a 2. kiadás bevezetője.

² Bárcai Géza: Csűry Bálint emlékezete. Különlenyomat a M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1941–42. tanévi Évkönyvéből. Debrecen, 1943.

tanulmányhoz, melyet cikke „megírta után” kapott Kiss Gézától. A téma tehát már ekkor levelezésük tárgya volt.

Tudományos kapcsolatuk legfontosabb eredménye, hogy Mészöly 1934-ben megjelenteti Kiss Géza tájsszógyűjteményét (Szegei Füzetek 1: 98; 176; 275). E gyűjtemény hatása nemcsak Kodolányinak A vas fiai című regényében érzékelhető, hanem — természetesen — a tudományos világ is felfigyel rá: éppen Csűry és Beke is.

Kiss Géza nyelvi-néprajzi gyűjtőmunkája folyamatos. 1936-ban Ormányság című néprajzi monográfiáját fejezi be. Munkálatai közben kér segítséget a szaktekintély Csűrytól, szakmai levelezésükből mély barátság fejlődik ki. Mind a Csűry halála évében (1941.) született, az éppen elment tudós emberi közelétől ihletett megemlékezések,³ mind a Csűry-levelek hangja megértetik ezt a barátságot: a nagy tudós és a tudományos munkáját a falu szinte kilátástalan világában végző református lelkész szakmai és emberi szempontból is saját törekvéseik tükörképét látják egymásban. Hadd idézzek mindkét vonatkozásra Bakó Elemértől egy-egy gondolatot. Szakmailag: „Csűry felfogása szerint a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvesztetikai stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér . . .” (Bakó i. m. 20). Ez az alapelv jellemzi Kiss Gézát is évekkal ismeretségük előtt. Emberileg: „Mennél nagyobb volt a külső nyomás, annál szívósabban, annál lobogóbb hittel dolgozott . . .” (Bakó i. m. 5). Jellemezte „ . . . a népi élet egészének ismerete, a népi lélek összes megnyilvánulásai iránt való érdeklődés s bizonyos magával ragadó, lelkes tárgyszeretet . . .” (Bakó i. m. 6). A Kiss Gézára emlékezőket is elsősorban ez a — fizikai gyöngeségeket is legyőző — emberi tartás fogta meg.

Csűry munkásságának csak témánkkal kapcsolatos legfőbb állomásait említem. A Magyar Nyelvtudományi Társaság „Gombocz Zoltán buzgólkodására határozta el . . . a népnyelvkutatásban mindmáig legeredményesebbnek bizonyult módszernek: az egyes nyelvjárások monografikus szótári feldolgozásának alkalmazását” (Bakó i. m. 8). Csűry kolozsvári középiskolai tanárként kapja a megbízatást a Társaságtól anyanyelvjárása szótárának megírására 1914-ben, húsz évig dolgozik rajta. Nyelvjárás-kutató munkája elvezeti a nyelvtudomány sok lényeges területére (I. Csűry Bálint irodalmi munkássága, MNy. 37 [1941.]: 74), s a magyar népnyelv legkiválóbb kutatójaként tartják számon, amikor 1927-ben akadémiai levelező tagsággal tisztelik meg, 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen lesz a magyar népnyelv magántanára, s 1932-ben meghívják a debreceni egyetem finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszékére. Szamos-háti Szótára 1935—36-ban lát napvilágot, s 1936-ban A népnyelvi bűvárlat módszere címmel⁴ ad ki tanítványai gyűjtéséhez elvi segítséget. „Népnyelvünk rendszeres bűvárlatának megszervezésére ütött a tizenkettedik óra, és félt, hogy ez a tizenkettedik óra hamarosan elmúlik” — írja benne (Csűry i. m. 20).

Kiss Géza ismeretlen lapjára (a Csűry-hagyaték a háborúban elpusztult, ezért is lényeges a meglévő kevés dokumentumot átadni az utóknak) válasz Csűrynek Debrecenben, 1936. március 13-án kelt első levele:

Kedves Tiszteletes Úr!

Hozzám intézett kedves lapját azzal kezdi, hogy „ismerelemlenül” fordul hozzám kérésével. Ha személy szerint így van is a dolog, de egyéniségéből, a lelkéből sokat láttatnak azok a dolgozatai, melyeket szerencsém van ismerni különösen a Református Életről meg a Szegei

³ Bakó Elemér: Csűry Bálint élete és munkássága. Debrecen, 1941. Különnyomat a Magyar Népnyelv III. kötetéből. Magyar Népnyelvkutató Intézet kiadása. — Bárcki i. m.

⁴ A Turul-szövetség népkutatási füzetei 1. sz. A Turul-szövetség kiadása, Bp. 1936.

Füzetekből. Adjon Isten nekünk, saját magunktól is elhagyatott, szegény magyarságnak sok ilyen lelket!

Az Ormányságról készülő dolgozatát nagy örömmel és lelkesedéssel várom. Ilyen munkákra égető szükségünk van. Ha bármind kis segítséggel lehetek e munkában, a legnagyobb örömmel teszem.

Hogy a Székelység és Ormányság nyelvi kapcsolataival külön foglalkozott volna valaki, arról nem tudok. Azok a dolgozatok, amelyek a telepedéstörténeti kérdéssel nyelvi szempontból foglalkoznak, általánosságban mozognak s az egész Székelységet s az egész Dunántúlt (sőt a palócságot is) felölelik s közben ki-kitérnek egy-egy adat erejéig az Ormányságra is. Az ide vonatkozó irodalmat a következőkben ismertetem[. . .]

Itt szakszerű bibliográfiát ad. Majd:

Legfőbb nehézség az, hogy nyelvjárásainkat csak vázlatosan, vagy úgy sem ismerjük s így összehasonlításunk nem lehet alapos. Erdélyi és mások az egész Dunántúlon s az egész Székelyföldön keresnek analógiákat, holott a Székelység nem egységes, nem egy nyelvjárásból áll, a Dunántúlon is több nyelvjárás van. Nézetem szerint olyan analógiákra lenne szükség, vagy olyanokra is szükség lenne, melyek sehol másutt nincsenek meg csak a Székelységben és pl. csak az Ormányságban. A székelységnek ilyen jellemzője pl. a székely párbeszédes hanglejtés, meg pl. a kicsinyítő képzők nagyarányú alkalmazása. E két speciális sajátosság tudásom szerint csak a Székelységben és a moldvai csángóságban van meg. Igen örülök, hogy olyan összehasonlító vizsgálatok készülnek kedves Tiszteletes Úr részéről, melyek csak az Ormányságra vonatkoznak s már előre is kíváncsi vagyok a nyelvi és néprajzi analógiákra.

Mély tisztelettel és együttérzéssel üdvözlí, munkájára Isten áldását kívánja igaz

tisztelője

Csúry Bálint

Debr. 1936. márc. 13.

Csúry elküldi Kiss Gézának A népnyelvi bűvárlat módszerét is. Sajnos, a következő megmaradt levél csak 1937 decemberéből való, de hangja mutatja, hogy közben meleg személyes kapcsolat alakult ki közöttük.

Kiss Gézának nagyon feszült időszakot okoznak az Ormányság megjelenése körüli huzavona s a vele kapcsolatos anyagi nehézségek. De a könyv lezárása közben és után is folytatja nyelvi gyűjtését. Erről Beke Ödönhöz írt lapjai tájékoztatnak. Beke Ödön kezdi a kapcsolatot: a Szegedi Füzetekből ismeri Kiss Géza munkáját, s 1937 elején a növénynevek kérdése viszi Kiss Gézához. Kiss Géza 1937. március 12-én válaszol Bekének, köszönve „kedves és meg nem érdemelt sorait”. Ez s a következő lapok is érdekesen tájékoztatnak a monográfia megjelenéséről s a falusi kutató nehézségeiről. Itt a szótárral kapcsolatos gondolatokat közlöm. A március 12-i lapról:

A növényneveknél, tudom, hogy sok a hiánya a könyvemnek s csakugyan meg kellene próbálnom ebben az évben a rendszeres növény- és névgyűjtést. Én végeztem eddig is, de monográfiát írni oly óriási munkamezőt jelent, hogy annak minden pontján tökéleteset adni egy emberből s egy életből aligha telik ki. 25 szakember nincs egy emberben se . . . A tavalyi gyűjtésemet Dr. Horváth Adolf pécsi kegyesrendi tanár nézte át, állapította meg a tudományos neveket s vitt föl örömmel belőlük jó néhányat a botanikusok múltévi közgyűlésére, mint olyan népi neveket, amik eddig a szakemberek előtt ismeretlenek voltak.”

Március 22-i lapján fölhatalmazza Beke Ödönt, hogy átnézze és fölhasználja munkájához a kiadónál levő monográfia nyelvi anyagát. Majd:

Sajnos, van néhány növénynév nagyon értékes, aminek a gyűjtésével tavaly megkértem, vagy mások ígérték, hogy hoznak belőle s nem tartották meg ígéretüket. Pl. érnýtogató-fí (ezt tudom, hogy melyik virág), szőmigéző-fí (ebből nem hozott, aki ígérte) stb. Ebben az évben pótolom majd, amit csak lehet s a legnagyobb készséggel bocsátom Doktor Úr rendelkezésére majd, amit csak tudok. Meglepődve olvastam, amit Finnországról méltóztatott írni. Hol vagyunk, mi, törökök, attól? Itt semmi ilyenről álmodni se lehet. Szomorúan írom. Az egész monográfiám anyagát pl. parasztjaimon túl minden segítség nélkül voltam kénytelen összeállítani. Legtöbbször még leveleimre se kaptam választ.

1937. április 19-i lapja egy jugoszláviai gyűjtéshez ad tájékoztatást Bekének s szófejtéshez nyelvi anyagot.

Az 1937. május 25-i, május 27-i lapok elsősorban a könyv kiadásával kapcsolatos problémákról beszélnek. 1937. október 6-án négy növénynévről számol be Bekének.

Ezen az őszön jelenik meg Kiss Géza néprajzi monográfiája,⁵ a karácsonyi ajándékkul küldött példányra válasz Csúry 1937. december 29-i levele:

Kedves Géza!

Nagyon szépen köszönöm, hogy a várva várt Ormányságot megküldted, mint nagyon kedves ajándékot és emléket. Adja Isten, hogy mielőbb megérjük azt a jótékony hatást, amit mindnyájan várnak ettől a szíveddel írt könyvtől.

Az a benyomásom, hogy a könyvből maradtak ki olyan részek, melyek kéziratodban megvoltak (pl. halottsíratók). Szeretném, ha gyűjtésednek minden sora napvilágot láthatna valahol, pl. tervezett népnyelv-kutató évkönyvben. Arra kérek, ha időd lesz, értesíts róla, hogy mik maradtak kéziratban.

Már a Sylvestertől is megkaptam a példányokat s az árukat is elküldtem. Igyekezni fogok körömben tovább terjeszteni és népszerűsíteni a könyvedet.

Boldog újévet mindnyájatoknak!

Szeretettel ölel
Csúry Bálint

Debrecen, 1937. dec. 29.

Csúry következő, keltezés nélküli levele 1938. január végéről való, ahogy tartalmából meg lehet állapítani. (A Református Élet említett „új száma” 1938. január 22-i.) Máshol részletesen foglalkoztam Móricz kákicsi útjával. E levél legfontosabb részletei Móricz és Kiss Géza Pesti Napló-beli levélváltására vonatkoznak (Pesti Napló 1938. január 9., január 19.), de közben éreztetik Csúry szándékát: kiemelni az elkeseredettségéből Kiss Gézát, meggyőzni tudományos munkálkodása szükségességéről:

Kedves Géza!

Nagy sajnálattal olvasom kedves lapodból, hogy Móricz Zsigmond cikke mennyire felkavarta nyugalmodat. A Móricz jan. 9-iki cikkét nem olvastam, csupán a Te feleletedet s vele kapcsolatban Móricz megjegyzését. Teljesen egyetértek Veled, hogy ezt a kérdést a legnagyobb tapintattal és a legnagyobb szeretettel kell kezelni és tárgyalni, nehogy balul sikerüljön. A hatósági, törvényhozási intézkedéseknek viszont erélyeseknek kellene lenni.

⁵ Kiss Géza: Ormányság. Budapest, 1937. Sylvester R. T. kiadása, 425 oldal.

⁶ Nyr. 101: 457; Irodalomtörténet 60: 362.

Kétségtelen azonban, hogy Neked semmi okod nincs rá, hogy emészd magad és nyugalmadat elveszítsed. A tudománynak felbecsülhetetlen haszna van a könyvedből és meg vagyok róla győződve, hogy végre történni is fog már valami a te néped ügyében és ez a te könyvednek lesz köszönhető.

Úgy látom, könyved terjesztésének ügyét a kultuszminiszter is pártfogásába vette. Ma onnan is kaptunk egy példányt az egyetemi javadalom terhére.

Egyik régebbi levelemben arra kértelek, hogy írd össze irodalmi munkásságod jegyzékét. Most ezt megismétlem s arra is kérlek, írd meg rövid életrajzodat is és küldd el nekem.

Mint látom, a „Református Élet” új száma is ír Móricz kákicsi kirándulásáról. Csodálatos egy felületes műfaj az a „riport”! Mint Pesti Napló-beli leveledből látom, Móricz még könyvedet sem olvasta végig. Nem csudálom, hogy sokat bosszankodtál miatta. Mindazáltal, ha az ő cikkei nyomán is kelne a társadalomban s a vezetőkben valami indítás, nem volna haszontalan az ő riport sorozata sem.

A levél utolsó negyede újra bőséges bibliográfia a finn nyelvvel, finnugor rokonsággal kapcsolatos irodalomról.

1938. február elejéről is származik egy keltezés nélküli levél. Első fele a finn és magyar nyelv rokonságának bizonyítékaiból hoz gazdag anyagot. Majd áttér Järventaus magyarországi útjára, jellemzi mint embert és író-t. Csűrynek Kiss Géza iránti barátságát mutatják a következő sorok:

Most egy nagy magyar művészi útirajzon dolgozik Järventaus s e célból a Dunántúlra is ellátogat. Rólad sokat beszélünk neki, megmutattam neki a könyvedet. Nagyon szeretne Veled megismerkedni s e célból Pécsről, ahová e hó 15-ike körül utazik, Kákicsra is ellátogatna Hozzád.

A baráti biztatásra igen nagy szüksége volt Kiss Gézának, hiszen — ahogy Csűry is húsz éves munka eredményének tekinthette a Szamosháti Szótárt — a több mint húsz éves figyelés-kutatás-gyűjtés eredményét összegző monográfiát a falu ellenségesen fogadta, s a légkört Móricz sötét hangú kákicsi riportja még komorabbá tette.

De még Järventaus kákicsi látogatása (1938. február 19—21.) előtt Beke Ödöntől is bátorító s Beke szófejtéséhez segítséget kérő sorok jöttek. Kiss Géza 1938. február 17-i válaszából:

Kedves Tanár Úr! — Köszönöm k. sorait. Nagyon kérem, küldesse el nekem azokat a számokat, amikben szómagyarázatok vannak vagy lesznek az én tájszótárammal kapcsolatban. Van egy-két olyan szó, aminek a titkához én is szólni tudnék esetleg. Tanulok most finnül is s szeretnék a vogul-osztják közelebbi rokonyelvekkel is megismerkedni, ha kitélik még az életemből, azért is, hogy a különleges ormánysági szóanyag finn-ugor vonatkozásait átnézhessem. Már is rábukkantam néhány nagyon érdekes találkozásra. Most felelek a kérdésekre[. . .]

A válaszok Beke szófejtéséhez (pl. *szivárvány*) adnak helyi adatokat. Majd így folytatja:

Ugy-e, szép a Krisztusfürdő-fé neve? Bizony ezt is most kell még majd meghatározatni. Természetes, hogy utánanézek, aminek csak tudok. Nagyon szeretném én is, ha összeülhetnék beszélgetni a szótáramról. Néhány érdekeset a könyv megjelenése óta is lejegyeztem . . .

A tudósok személyes bátorításán túl erőt adhatott Kiss Gézának, s továbbvihette az Ormánysági Szótár ügyét az is, hogy ugyancsak Csűry Bálint fáradhatatlanságának

eredményeképpen 1938-ban a debreceni egyetemen Magyar Népnyelvkutató Intézet létesült. Az intézet három fontos feladatköréből első helyen áll a „ . . . magyar nyelvjárások kutatása, szókincsanyagának összegyűjtése, hangtani, alaktani, mondattani, jelentés-tani stb. tanulmányok keretében az illető nyelvjárások különböző sajátságainak pontos felderítése. Ezekből a munkálatokból idáig kibontakozott egy-egy *békési*, *sárréti*, *hajdusági*, *rétközi*, *palóc*, továbbá Csúry életének szinte utolsó hónapjaiban egy *szigetközi* és *ormánysági* szótár terve” (Bakó i. m. 30).

Az intézet alapot teremtett a magyar népnyelvkutatás országos megszervezése számára, s 1939-ben a Magyar Népnyelv is megindult. Bakó szerint Csúry „ . . . minden betegségen, testi gyöngöseségen erőt véve a maga szerény módján állandóan tárgyalt, kért levelezett, vitázott és küzdött . . . Számos népszerű előadásban, hivatalos feltejtésben, magánlevélben ismételte meg makacsul felhívásait. Nem kímélt semmi fáradságot, hogy a magyar népnyelvkutatás ügye iránt megnyilvánuló közönyt és merevséget feloldja” (Bakó i. m. 32–3).

Csúry veszi rá a címekre nem adó Kiss Gézát, hogy bölcsészeti doktori vizsgát tegyen a debreceni egyetemen 1938 tavaszán. Nemcsak Kiss Gézában tartja a hitet, hogy van értelme munkájának, hanem a tudományos világgal is el akarja fogadtatni a falusi magányban élő Kiss Gézát.

Még egy egyszerű finnországi üdvözlőlapjának is ez a témája:

Saarijärvi, 938. VIII. 4.

Kedves Géza!

Szeretettel üdvözöllek erről a szép messze tújról a finn testvérek köréből. Pesten Zsiraival, Paizsszal sokat beszélgettünk Rólad, a könyvedről. A Magyar Nyelvben részletesen fogok róla írni. Nem volna-e kedved rendes tagnak belépni a M. Nyelvtud. Társaságba? Ez esetben ajánlandlak a titkárnál. Szeretnének ott választmányi tagsággal megtisztelni[. . .]

Sajnos, több mint egy év levelei hiányoznak. Kiss Géza Bekének írt válaszai tájékoztatnak a munka akadályairól, de haladásáról is.

1939. január 11-i levelezőlapja beszél a nehéz körülményekről, sokszor reménytelen egészségi állapotról és túlterhelésről, a munka pszichés akadályairól: Móricz látogatásának hatásáról s Kodolányinak Kiss Géza monográfiájáról írt, Mészölyt is érintő kritikájáról, a kritikára adott válaszában sorsáról. Ezt a választ kérhette — újabb szóhasználati tájékoztatásokkal együtt — Beke Ödön. Kiss Géza levelezőlapjának a gyűjtés folytatásáról szóló részlete:

Gyűjtésről, amíg változás nem lesz életemben, szó se lehet. Elvéve jegyzek csak föl egy és mást, ami megüti a fületem: egy-egy tömör fordulat, érdekes szófűzés, ősinék tetsző stereotíp szólás, valami, aminek a nyelv lelkéhez van köze s néha egy-egy szó is, amit nem ismertem. Elég szép anyag kezd így is összejönni. Mihélt szabadulok, két helyen jegyeztem még föl s jegyeztek is föl Kelet-Ormányságból jó csomó szavat, amit ottani öreg bácsik-nénik ajakáról is meg akarok hallani. Egész bizonyosan lesz hát még gyűjtés. Sajnos, a föltett kérdésekről most újat nem tudok mondani. A denevérről szóló vers benne van könyvemben a Gyermekjátékok között. A Hetevény szó is a szótáromban. A habos selyem, szalag stb. szó annyira közhasználatú ma már a modern divatba öltözött falusi lányok között, hogy itt már kibogozni az ősit nem tudom. Gyermekkoromban csak pántlikát mondtak még. Ellenben nagyon érdekes gyűjtésem van újabban túl a szótári anyagomon az ősi ruha részéről, varrás-

módjairól, nem egy olyan ősi szép szó, aminek a birtokában nem kellene erőlködni Pintéréknek, hogyan magyarosítsák meg a női ruha sok francia—sváb szavát. A Vasi Szemlét megkaptam. Köszönöm az ismertetést[. . .]

Az 1939. január 17-i lap újra az életkörülményekre utal, majd Beke nyelvészeti kérdéseire válaszol:

Nem hallottam, hogy a Tejútnak vagy Göncölszekérnek valami más nevet adott volna népünk. Van itt egy egészen vén bácsi Ormányság legbelsejéből, majd egyszer kikérdezem, ha hozzájutok. Habos pántlikát sohse hallottam, se fát, bútort. A habos jára, bútorra itt azt mondják: rózsás. Pl. a simára gyalult csomoros-nyárfa rózsái. Ugy-e, erről volna szó? Kaszára, acélra sohse hallottam se így, se úgy. Észben tartom s majd utánakérdezek. A Kodolányinak írt válaszomat elküldtem Csűry Bálintnak s kértem, hogy elolvasás után dobja papírkosárba. Még egyszer időm sincs megírni. Az Ormányság szó eredetét egyesegyedül az dönti el, megvan-e, vagy megvolt-e a magyar szóhasználatban az ormágy, ormány szó mocsárból kiálló domb, dombhát jelentésben? Ha bebizonyítható, hogy megvolt vagy megvan, semmiféle nyelvészeti okoskodásnak nincs helye többet. Újra megtaláltam Győrffy István A szilaj pásztorok c. könyve 20-ik lapján. Mészöly tévedhetett akármiben, de — ha ez a szó megvolt az élő nyelvhaznájában — ez olyan súlyos és egyetlen argumentum, hogy ezen csak fölbukni lehet, de megkerülni, hallatlanná tenni nem lehet annak, aki minden argumentum súlyát méri le előbb. Ha Mészöly fényes okfejtése elmarad, akkor is áll, mint a sziklafal: — a tény. Ha Tanár úr eselleg más felfogást vall, nagyon szeretném, ha egyszer valahol írásba foglalná s megküldetné nekem is. Ezt a kérdést végre szakembereknek kell megtárgyalni és végérvényesen tisztázni. Teljesen Mészöly felfogását vallja X egyetemi professzor úr is, akinek nevét most nem közlöm. A legkiválóbb néhány magyar nyelvészprofesszoraink közül való. Kérem, írja meg válaszáat Mészölynek s tisztázzák végre ezt a kérdést[. . .]

Ezt a részletet a most nyilvánosságnak szánt Mészöly-levél kedvéért is idéztem. Csűrytól még négy lapot őrzök. A következőt kihagyás nélkül közlöm:

Kedves Géza!

Debrecen, 1939. XI. 1.

Nagyon köszönöm kedves lapodat. Egészségem elég türehető, de októberben 3 hétig a klinikán voltam. Feleségem is gyöngécske. A fő baj az volt, hogy évtizedek óta nem pihentem a nyári szünidőkben sem. Megkaptad-e a múlt nyáron megjelent Magyar Népnyelv I. című évkönyvünket? Ormányságod-ból intézetünk most készül egy betűrendes szómutatót készíteni, mert tájszójegyzékben nincs meg ám minden szó, ami könyvedben másutt előfordul (pl. a néprajzi fejezetekben, népdalgyűjtésedben). Nagy örömmel olvasom, hogy tovább gyűjtesz. Gyűjtésél prózát is (párbeszédék, mesék, anekdóták stb.) Jó volna egy szép kötet tájszótár az Ormányságból, aztán meg mesék, mondák, anekdóták stb. egy kötetben. Szegény Järventaus halála előtt megküldte utolsó szép művét: Itkevien pajujen maa. Rólád, családodról és Kákicsról egy egész fejezetet írt benne; nagyon szép. Több fényképet is közöl Kákicsról, a templomról, a parochiáról, a népről. Egyik fénykép Téged ábrázol Järventaus társaságában. — A finn-német szótárak között legjobb: Katara, Finnisch-deutsches Wbuch. Színnyei nagy finn-magyar szótára ugyanis inkább a népköltési gyűjteményekhez, a Kalevalához készült. — Csikesz S. most elég jól van. Folyóiratában megemlékeztem Järventausról. — A finnekért sokat aggodom. Kedves gyermekeidet csókolom. Kedves feleséged kezét csókolom. Szeretettel ílel

Bálint

Az 1938. november 9-i lap sérült. Első oldalán Järventaus magyarországi úti-könyvéről ír. A lap másik oldala:

A kákcisi gyűjtést [hiányzik] folytasd, hogy létrejöhessen a kákcisi népnyelvi szótár. A Szamosháti Szótár II. kötetét annak idején elvittem Hozzád ajándékkul. Azt vedd mintául. Gyűjtsél minél többet s a főneveknek írd fel az acc.-át, tb. számát, birt. szr. alakját, pl. fészök (föszköt, föszke) eszik (eszek, ettem, ennék egyem)

Ölel: Bálint

Az 1939. december 9-i lap még mindig Järventaus könyvéről s a finnekről beszél. Majd:

Egészségem most elég türethető, de a régi munkabírásom nekem sincs meg. Sajnálom, hogy Te sem vagy rendes jó egészségben. Örülök, hogy az ormánysági szókinccset tovább gyűjtöd. Meg kell teremtenünk a nagy ormánysági szótárt már csak a szlavóniaiért is! [. . .]

Utolsó megmaradt lapja 1940. január 27-i keltezésű:

Kedves Géza!

Dr. Bakó Elemérnek átadtam köszönetedet a küldött disszertációért. Itt mindnyájan nagyon örülnénk, ha Veled kapcsolatban lehetnénk, s ha évkönyvünket valamivel gazdagítanád. Nagyon örülök, hogy folytatod a gyűjtést. Ormányságod-nak már eddig is rengeteg hasznát veszi a tudomány. Lépten-nyomon hivatkoznak rá a nyelvészek. Bartha Katalin dr. tanítványom igen sok hasznát veszi a szlavóniai magyarok nyelvének feldolgozása közben. A múlt héten tartott Bartha Katalin nagyon szép előadást a rádióban a szlavóniai magyarokról[. . .]

Még néhány meleg érdeklődő szó, tájékoztatás a közös barát: Csikesz Sándor állapotáról s a búcsú: „[. . .]mindnyájatokat ölel Bálint.”

Egy év múlva, 1941. február 13-án Csűry Bálint eltávozott az élők sorából. Hivatástudatát, munkaszeretetét, az „ügy” iránti kifogyhatatlan lelkesedését leveleiből is látva mi is fájdalmasan átéljük a halálos ágyon mondott szavainak igazát: „Nagyon hirtelen jött . . . nagyon korán jött . . .” (Bakó i. m. 3). És igaznak látjuk Bárczi Géza emlékbeszédének értékelését: „Ennek a férfiúnak, aki az intézményes népnyelvkutatást Magyarországon megújította, sőt mai formájában, bátran állíthatjuk, megindította, neve örökre össze van fűzve a nyelvtudomány e téren elért és elérendő eredményeivel” (Bárczi i. m. 6). Az Ormánysági Szótár születésével mindenképpen össze van fűzve a neve. Kiss Gézától, aki ekkor már szintén nagyon közeledett a korai halálhoz, s fogyó fizikai ereje nem volt összhangban a végzett munka nagyságával, nem egyszer hallottam: „A halott barátoknak tett ígéret kötelez.” Az ügy szeretetén kívül talán ez az erkölcsi elkötelezettség is ott volt utolsó erőgyűjtésében, amikor már halálos ágyáról diktálta feleségének a szótár bevezetőjét.

Csűry halála után Kiss Géza még 6 évet kapott az élettől. Csűryhez kötődését Bekével való levelezése is bizonyítja. 1941-ben valószínűleg újra Beke Ödön indított levelezést Kiss Gézával. Kiss Géza válaszlapja 1941. május 9-én:

Kedves Tanár Úr!

Nem tudom, kitől méltóztatott értesülni munkámról, mert boldogult Csűry halálával csak egy ember tudott még róla. Valóban dolgozom, de ma már inkább a nyelv lelke érdekel, bár nagyon érdekes ősi szavak tömegét is sikerült közben találnom s persze — nagyon boldog

vagyok. Van egy vak koldusom, aki könyvből sohse tanult magyar nyelvet, csak az öregjeitől s
 öregektől. Valami 5 füzetet telejegyeztem a beszélgetéseiből s dolgoztam bele a munkámba.
 Mennyivel más, tömörebb, hajlékonyabb, szebb hangzású ez az igazi magyar nyelv, mint a mi
 magyar nyelvünk, amiről csak hisszük, hogy magyar nyelv.

Itt Beke szakmai kérdéseire válaszol, aztán:

*Egészség dolgában egészen jól talán sohse leszek már, sokat voltam a múlt hónapokban
 is bérnyegős, vajányos, de éppen azért dolgozom, mert lappog a gyertya s egyszer ki talál
 gyappanni. Amít a magyar nyelv lelkéből megláttam, próbáltam azt is egy összefoglalóban
 megírni, de még nem készült el egészen. Munka közben újabb meg újabb meglátás. Az ilyen
 munkának talán soha sincs vége[. . .]*

1941. szeptember 2-i levelének néhány szubjektív részletét kihagyva jellemző sorokat közlök Csúryhoz, Mészölyhöz fűződő barátságáról, szótárkészítési elveiről:

[. . .] *Dolgoztam egész nyáron s hiszem, hogy sok értéket sikerült összeszednem. Bár sok-
 szor a kishitáség is elfog: hátha az egész életem munkája nem ér egy lyukas fabatkát, amiből az
 utolsó csöpp is kifolyik, mire számig ér? Nagyon sok keserű csalódás ért már egy életen át.
 Amíg a munkám el nem készült, mindig azt mondták barátaim: ott a helyed! Amióta elké-
 szült, lassan azt se igen veszik tudomásul, vagyok-e még, vagy se. Csúry volt az utolsó, meleg
 szívű, igaz barátom, aki törődött még velem. Közben elszalad az élet fölöttem s itt kell elpusztul-
 nom. Mészöly Gedeon írt a tavasszal, hogy szeretne maga mellé talán a Magyarságotató
 Intézethez Kolozsvárra, hogy vele kapcsolatban végezzem be a munkámat[. . .] Próbálok
 hasznosítani a száműzetés éveit-hónapjait[. . .]*

*Kb. 3500 címlapom van eddig benne a népem egész világa kívül-belül. Halott szavaknál
 többre igyekeztem. Nem szótári teljességre törekszem, aminek Csúry szótára után már semmi
 értéke: valamire, ami lelke a magyar nyelvnek. Mennyi rejtett ősi finn-ugor szavunk van
 ebben a részben már el is temetett népi nyelvkincsben! S mennyire nem is tudhat magyarul az,
 aki a népnyelven keresztül nem dolgozta bele magát a magyar nyelvbe. Sok szónak eredetét és
 világos értelmét csak azóta látom, mióta a nép tanított meg rá. S az az érzésem, hogy az or-
 mánysági tájnyelv a leggazdagabb tájnyelveink közé tartozik. A szamoshatáinál sokkal-sokkal
 gazdagabb. Most szeretném újra átnézni a könyvemben felsorolt régi ormánysági szójegyzékeket
 ennek a tájnyelvnek sokkal alaposabb ismeretében, amiket munkám letelején bönngésztem még
 át valamikor[. . .]*

Utolsó megőrzött lapja 1942. március 4-i. Beke szóelemzéseket küldött neki, s nyilván bírálatot kért Kiss Gézától. Kiss Géza futó, nagyon tömör megjegyzéseket fűz több szóhoz a szójelentés, szóhasználat szempontjából. A szótárkészítés nehezülő körülményeit is érzékelteti a lap néhány mondata:

*Nagyon-nagyon hálásan köszönöm a kedves figyelmet. Sajnos, nem tudtam alaposan
 átvenni, csak nyargalva, a füzetet. Azt hiszem, nagyon sokat fogok belőle tanulni. Egyelőre
 semmire se érek rá hivatalos kötelességeim miatt. Egyik gyülekezetemben még tanító sincs most,
 a másikban nőtanító. Seholy semmi segítségem. Így is két nyeret üölök, a nyelvészet már a
 harmadik lenne. Minden három-négy hétben ha egy órácskára le tudok ülni mellé. Ha így
 megy, előbb meghalok, mint óriási anyagomat csak rendezni is tudnám. Hát még mennyit
 kellett volna tanulnom hozzá, amiről álmodni se merek most már[. . .]*

Még öt évig dolgozhatott — egyre romló körülmények között — a szótáron, pontosan öt év múlva, 1947. március 1-én írta alá bevezetőjét. (Április 28-án halt meg.) Míg Csúryval való kapcsolatában inkább Csúry volt az „adományozó”, tőle indult újabb

és újabb biztatás, tudományos és emberi segítség, Beke Ödön fordítva járult hozzá az Ormánysági Szótár születéséhez: azzal, hogy sorozatosan adatokat, segítséget kért Kiss Gézától, a munka szükségességéről és értelméről győzte meg nehéz időszakaiban. Kapcsolatuk megszakadása (vagy a kapcsolat dokumentumainak eltűnése) nem rajtuk múlott, hiszen Kiss Géza utolsó lapjának hangja is a legnagyobb tiszteletről és megbecsülésről tanúskodik, s Beke is többször hivatkozik tudományos műveiben Kiss Gézára.⁷

Az időrend követelményei miatt most kell visszatérnem Mészöly szerepéhez. Mészölynek az Ormányság szóról adott 1931-i elemzését 1937-i monográfiájában Kiss Géza továbbfejleszti, adatokkal egészíti ki (az *ormány* két jelentésével: a régi *talpas*-ház homlokára előreugró zsupptetőrészt s a szán orra). (Kiss Géza: Ormányság 11.) „Talán lappang valahol még abban a jelentésben is, ami az *ormányság* szó eredetének eldöntéséhez szükséges volna itt, de én eddig nem találtam” — írja az *ormány* szóról.

1938-ban, a monográfia terjedelmes ismertetésében és bírálatában Kodolányi János kifogásolja mindkettőjük elemzését (Magyar Élet 1938. február 12.), majd a Nyelvőrben is foglalkozik a kérdéssel (Nyr. 1938. szept.—okt.). Mészöly Gedeon 1941-ben, a Nép és Nyelv első évfolyamának 8. számában bírálja Kodolányi történelmi regényeinek népies archaizálását, s válaszol a Magyar Élet újabb vitacikkeire (Magyar Élet 1941. ápr.; máj.; júl.). A szeptemberi számban (Nép és Nyelv 1 : 257—62.) visszatér az *Ormányság* szó eredetére is. (Itt már Ormányság!) S míg 1931-ben még csak feltételezi, hogy az *ormagy* szó mellett lehetett *ormán*, *ormány* szó is, itt a feltételezés helyét adat foglalja el: az Okány határában talált Pásztor-*Ormány* földrajzi név.

Mészöly tudósi becsületességét jellemzi, hogy még újabb adatok megszerzésére törekedett. Úgy látszik, mielőtt argumentumként fölhasználta volna az *ormány* 'szánkó

orra' szót, látni, szinte tapintani szerette volna magát a tárgyat. 1944. január 16-i levele is dokumentuma ennek, s egyúttal az Ormánysági Szótár születésének folyamatába is bevilágít. Mivel Mészöly egyéniségét is híven tükrözi, a teljes levelet közlöm:

Bp. I. Naphegy u. 21.

1944. jan. 16.

Édes Gézám!

Bizony, szomorúan olvasok bajaidról. Adja Isten, hogy minél előbb újra egészségben legyetek, Te is, kedves családod is.

Én szerdán mentem le Kolozsvárra, szombaton tértem haza. Most — vasárnap délután — megint ágyban fekszem, hogy kipihenjem magam. (Hatvannegyedikben járok!)

Valóban „nagybecsű” leveledet köszönettel megkaptam. De bocsáss meg, részletezett leírását, nem tömör meghatározását kérem az ormány-nak. Majdnem azt a tanácsot adnám, hogy ne szótárstylusban írd a szótáradat!

Nem értem ormány-leírásodban azt, hogy: „olyan — fát, ami egyenes vonalból — fölfelé — hajlott.” Ez a kifejezés ezt jelenti:

[rajz]? Vagy talán fa helyett ágról van szó? És hogy tud a fa egyszerre fölfelé is, oldalt is hajlani?

[rajz] Így?

„Két ellenkező oldalra hajló fából úgy faragnak két talpat —”

[rajz]

Nem értem.

⁷ Pl. Szókinca és néphagyomány. Értekezések a nyelv- és néptudományi osztály köréből. Felolvasta az 1945. dec. 3-i osztályülésen. MTA kiad. Bp., 1948.

Kedves Géza!

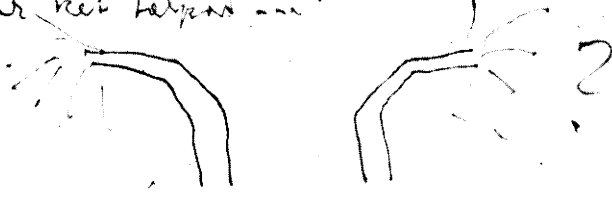
Nagyon híven köszönöm, hogy a vá-
ra részt Örményiségot megküldted, mint
nagyon kedves ajándékot és emléket. Adja
Isten, hogy mielőbb megérjük azt a
jókedvű hatást, amit mindnyoján
várunk ettől a híveddel írt könyve-
ről.

Csűry Bálint 1937. december 29-én kelt levelének első sorai

Kétségtelen azonban, hogy Neked
semmi okod nincs rá, hogy emínd magad
és nyugalmadat elveszítsd. A tudomány-
nal felbecsülhetetlen haszna van a könyved-
ről és meg vagyok róla győződve, hogy
rövidre történni is fog már valami a te né-
ped ügyében és ez a te könyvednek lesz
köszönetű.

Csűry Bálint 1938. januárjában kelt leveléből

"Két elkerülő, oldalra hajló fűtő" úgy
fogynak két helyen -"

az összeállal.

Ami kértél, két újonc ágra, továbbra
ami arról az országos szelvényről, az /

Két részlet Mészöly Gedeon 1944. január 16-án kelt leveléből

Természetesen összeér az orruk, „mert összeállalják.” Ez utóbbi szónak nagyon megörültem, mert eddig is azt tanítottam, hogy a szánkó ugor neve áll volt — az osztálykban ma is. De nem értem, mi az az összeállal.

Arra kérlek, légy szíves újra, bővebben írni erről az ormányos szánkóról, úgy, hogy az is megértse, aki nem ért hozzá, mint én. S kísérd magyarázatodat rajzzal, csak efféle tökéletlennel, aminővel én kísértem itt kérdéseimet.

Sok az aratni-való ott az ormánysági nyelvjárásban. Isten tartsa sokáig az aratóját! Sokat tudnék tanulni Tőled, ha melletted lehetnék. Nem Te énmellettem, hanem én Temelleted!

11-én tartottam a Nytud. Társ.-ban azt az előadásomat, melyben a Te köszönettel vett adatidat fölhasználtam. Irni még nem írtam le előadásomat. Én mindig olvasatlan olvasok föl. Élőszóval, fejből.

Szív-adataid is nagyon alkalmasak! Arról már kész a cikkem, hogy a szék ~ szik szó a szív < szí szó -k diminutív származéka. Szó és jelentései finnugor korbéliek. Jelentései: 'Herz', 'Inneres', 'szív' és 'belseje', 'legmélye vminek'. Nem 'mocsár', mint Szabó T. Attíla véli.

Meg vagyok arról győződve, hogy szép kis bokkrétát tudnál összeszedni csak abból is, ha megfigyelnéd, hogy mik a testrészneveknél és alaktani származékainak (pl. állalni) jelentései.

Sok esztendővel ezelőtt azt a tanácsot adtam, hogy kövesd Csűry szótárát. Most már azt mondom — müld fölül! Több szempontot vigy művedbe! Az eddigi is jó már, de azt még jobbra, gazdagabbá tehetni!

Tudnál-e hirtelenében valami balladaszerű, tömör, drámai előadást, elbeszélést küldeni? Mint az őz-lövést.

Van-e annak emlékezete, hogy használtak szánkót sárban is? Tocsogókban is? Pl. fű-vontatásra?

Erőt, egészséget és ami nekem sincs, szebb írást kíván s ölel szerető bátyád

Gedeon

A „szúcsba” szavad után zárójelben van betoldva egy szó. Jól olvasom így, hogy: »hëgyzökbë«? Ez az alakja ennek a szónak? S mik a jelentései — valamennyi?

24-ig Pesten maradok.

Mi a neve (keresztneve), teljes címe (egyet. mtanár?), lakóhelye Filep collegádnak? Mondattani cikk a NNyv. számára?

Mészöly később többször hivatkozik még Kiss Gézára. (Pl. a Halotti Beszéd magyarázatában a *falu*, *hamva*, *levn*—*léün*, *lén* szavakkal kapcsolatban.⁸) Anonymus (P. Mester) krónikájából elemezve részletet, az *orom*, *orr*, Ormánység ~ Ormányság sorozatban teljes összefoglalását adja az öt évtizedeken át foglalkoztató kérdésnek. Itt már megtaláljuk a Kiss Géza Ormánységából ismert s a levélben pontos leírásával követelt szót: „Volt, aki azért védelmezte az Ormánység nevének török eredetét, mert az ormány szót a múlt századelei nyelvújítás mesterséges és a magyar szótan legelemibb törvényé”-vel ellenkező csinálmányának tartotta. Ez azonban tévedés, mert hiszen éppen az ormánysági népnyelvben mondják a szán orrát a szánkó *ormány*-ának és ott rakták az *ormányos* házakat (Mészöly i. m. 102).

Melléktémaként fontosnak tartottam erre az elemzéssorozatra is kitérni, hiszen ez a vitakérdés is befolyásolta Kiss Géza tájszókutatását, s visszatérő témája volt kapcsol-

⁸ Mészöly: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Bp. 1956.

latuknak. (A Földrajzi nevek etimológiai szótára szerint „talán nagyobb valószínűséggel” a mészőlyi elemzésnek van igaza.⁹)

Érdekesek a levélnek a szótárkészítésre vonatkozó részletei. Az „őz-lövés” elbeszélése (Kiss: Ormányság 72) Móriczot is nagyon megfogta, ahogy e folyóiratban ígereztem ezt bizonyítani (Nyr. 101 : 457).

Sajnos, ez a levél az utolsó dokumentumom arról, hogy az Ormánysági Szótár születésénél ott voltak nagy magyar tudósaink. Amikor három év múlva Kiss Géza — az élettől is búcsúzva — leírja bevezetője utolsó sorait, többször említi ezt a segítséget. Hangjelölését a „Csúry Bálinttal történt megbeszélés” értelmében végezte. A tudományosnál is hangsúlyosabb szerepet kap az emberi szerep: „Talán hozzá sem fogtam volna, ha első könyvem megjelenése után Csúry Bálint rá nem kényszerít megírására s Mészöly Gedeon állandó, meleg szeretete nincs mögöttem. Amikor néha-néha elcsüggedtem vagy belefáradtam, mindig megszólalt bennem egy hang: a halott barátoknak tett ígéret kötelező. S írtam tovább.” (Ormánysági Szótár: XLII.) (Ezt — fültanúként — előbb is említettem.)

Hogy a végső formát — Kiss Géza halála után — miként kapta meg a szótár, arról Keresztes Kálmán előszava alaposan beszél. Ő nemcsak a Kiss Géza iránti tisztelet jegyében végezte munkáját, hanem — ahogy Kiss Géza is áthárítja az érdem egy részét Csúryre, Mészölyre — hangsúlyozza a szerkesztésben segítséget nyújtó tudósok — Beke Ödön, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos — szerepét. Hadd emeljem ki: e m b e r i szerepét is, hiszen Bárczi „a szótár készülése közben is állandó” segítséget jelentett, Lőrincze Lajos „mindvégig fáradhatatlanul gondozta a szótár ügyeit” (Ormánysági Szótár XXIV). S ahogy már cikkem elején említettem, fontos volna, hogy néha ellentmondjunk a „tudósi szemérem”-nek, s ne féljünk attól, hogy a szigorúan tudományos tényezőkön kívül az emberiekre is odafigyeljünk. Hiszen sokszor létkérdés — nemcsak az alkotó, hanem az alkotás létkérdése is — a barátoktól, odafigyelő társaktól emberibbé tett tudományos atmoszféra. Mindenesetre az Ormánysági Szótár létrejötte ezt bizonyítja.

Még egyet: Keresztes előszava szerint a szótári hagyaték ügye most sincs egészen lezárva. Kiss Géza bizonyos nyelvtörténeti adatait, finnugor összevetéseit, nyelvsztétikai méltatásait, szószármaztatásait Keresztes kihagyta „azzal az elgondolással, hogy az ilyen anyagnak bizonyos részeit később összegyűjtve más módot keresünk azoknak a közlésére” (Ormánysági Szótár: XVII). Talán az Ormánysági Szótár születését elősegítő tudósi együttesbe egy újabb tudós fog belépni, s érdemesnek tartja ennek a munkának elvégzését.

Achs Károlyné

⁹ Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 486.

Nosztalgia

1. Ezt a jó hangzású, előkelő hangulatú idegen szót tudósítók, nyilatkozók, tereferélők és tanácskozók szájából naponta, olykor már unásig hallhatjuk. Újságcikkekben, riportokban, szépirodalmi és ismeretterjesztő írásokban is fel-felbukkan, és Nosztalgia címmel is olvashatjuk közírók gondolatait. A nosztalgia vonzza az embereket az ócskapiacra. A nosztalgia támasztja fel a régi idők divatját. Sopron és Ebenfurt között nosztalgiavonatot közlekedik. Budapesten a Topáz étteremben Nosztalgia Diszkó várja a nosztalgikusokat.

Azok az idősebbek, akik diákéveikben nemcsak tanultak, hanem meg is tanulták a görögöt, és máig sem felejtették el az Odüsszeia bevezető sorait, minden különösebb magyarázat nélkül értik a *nosztalgia* jelentését. Minthogy azonban ők vannak kevesebben, talán nem lesz haszontalan megvizsgálni e szó eredetét és értelmének alakulását.

2. A svájci férfiak a XVI—XVIII. sz. folyamán nagy számban szolgáltak európai uralkodók, főként pedig a francia királyok hadseregében. Körükben figyelte meg és írta le Harder János* Jakab bázeli orvos az általa nosztalgiának nevezett betegséget.

(Harder 1656. novemberében Bázelen született. 1621-ben már magiszter, 1676-ban pedig doktor. 1678-ban a retorika, 1686-ban a fizika, 1687-ben a botanika professzora Bázeli egyetemén. 1687-ben az Academia Naturae Curiosorum tagjává választja. Tudományos érdemeiért és gyógyító munkájáért Lipót császár comes palatinusszá nevezi ki. Számos egyházi és világi fejedelem udvari orvosa. Jelentősebb művei: Prodrum physiologicum . . ., Apiarium . . . Tárgyunk szempontjából Dissertatio de nostalgia Basilea 22. juni. 1678. c. műve érdekes, mely az OSZK-ban Med.g.123. jelzettel megtalálható. 1711. márciusában halt meg. (Jöcher: Gelehrten Lexicon Leipzig 1750. II. 1358.)

Midőn arról elmélkedett, írja Dissertációjában, hogy a sokféle és eddig még megmagyarázatlan betegségek közül melyiket válassza értekezése tárgyául, eszébe jutott azoknak a helvéciai fiataloknak a kóresete, akik „nisi in patriam reverti essent, sive febris, sive tabe consumpti supremum in exteris oris diem obivissent” (ha nem vitettek volna vissza hazájukba, vagy láztól, vagy sorvadástól elemészttve utolsó napjukat idegen földeken érték volna meg).

Mielőtt azonban e betegség ismertetéséhez kezdett volna, nevet kellett neki adni. Abból indult ki, hogy a helvétiusok édes hazájuk elvesztésén érzett fájalmukat „vernacula lingua” (népi nyelvükön) *Heimweh*-nek mondják. Legtöbbjüket Galliában támadta meg ez a baj, s ott a la Maladie du Pays elnevezést érdemelte (appellare meruit).

Eddig ennek a nyavalyának nem volt neve a medicinában, „quod a nullo medico hactenus vel probe observatus, vel studiose expositus sit” mert eddig egyetlen orvos sem figyelte meg körültekintően, sem le nem írta tudományosan.

* Harder Jánosra, a nosztalgia szó alkotójára dr. Kiss Lajos kandidátus, tud. kutató hívta fel figyelmemet.

Az elnevezést fontolgatva úgy tetszett neki, hogy nincs „convenientius . . . remque explicandam praecisius designans, quam Nostalgia vocabulum, origine Graecum, et quidem duabus ex vocibus compositum, quorum alterum nosztosz (νόστος), reditum in patriam, alterum algosz (άλγος) dolorem aut tristitiam significat: ut adeo ex vi vocis Nostalgia (Νοσταλία) designare possit tristem animum ex reditus in patriam ardentí desiderio oriundum” (illőbb, és a kifejtendő dolgot pontosabban jelölő nevezet, mint a görög eredetű *nosztalgia* szó, amely két elemből van összetéve. Egyike a *nosztosz* ’visszatérés a hazába’, másika az *algosz* ’fájdalom, szomorúság’: így e szó erejével teljesen jellemezni lehet azt a szomorú lelki állapotot, amely a hazáért való égő vágyakozásból ered. Ha azonban valakinek jobban tetszik a *nosztománia* [νοστομανία] vagy a *filopatridománia* [φιλοπατριδομανία], használhatja, mert mind a kettő kifejezi azt a lelki zavart, amely a hazába való visszatérés akadályoztatása miatt keletkezik.) A két utóbbi elnevezést nem fogadta el a gyakorlat.

Hosszú fejezeteken át foglalkozik Harder e betegség eseteivel, részletesen szól róluk, nem feledkeztél meg a gyógyítás módozatairól sem. Ez már szorosán véve nem tárgya ismertetésünknek. Kivonatossan mégis megemlítem, hogy tudjuk, mi is volt hát eredetileg a nosztalgia. Szólni kell róla azért is, mert Dissertatiója közvetlen vagy közvetett forrása a nagy lexikonok Nosztalgia c. szócikkének.

3. A baj úgy kezdődik, hogy a nosztalgikus (a beteg) nyugtalanává válik, búskomor lesz, keresi a magányt, hogy zavartalanul átadhassa magát a hazára, az otthonra való emlékezéseinek. Majd értelmi képességei tompulnak, ingerlékenyvé válik. Étvágya is romlik, soványodik, testileg is gyengül. Fejfájás kínozza, lélegzete, pulzusa egyenetlen lesz. Alvása nyugtalan, álmatlanság is gyötéri, olykor hallucinációi vannak. Végül is a tünetek súlyosbodnak, láz lép fel, a nosztalgikus teljesen elgyengül és meghal.

Balzac olyan melankóliának nevezi ezt a kórt, amelyet a hazába való visszatérés vágya kelt. A francia király szolgálatában álló svájciak bele is haltak. Hasonlóképpen szól róla George Sand is.

Bernardino Ramazzini (1633–1714.), a híres olasz orvostudós jegyezte fel, hogy ez a kór egy táborban több mint száz bretont támadott meg (P. Larousse: Grand dictionnaire universel du XIX-e siècle).

E betegség esetenként és csoportosan, járványszerűen is jelentkezik. Férfiaknál és nőknél egyaránt előfordul. Serdülőknél, fiataloknál gyakoribb, mint a meglelt korúaknál. Inkább az egyszerű, egyhangú életet élő, elzárt környezetben lakó népekre jellemző. A bretonoknál, skótoknál, szavojaiaknál és leggyakrabban a svájciaknál, közöttük is főként a berni republika polgárainál figyelték meg.

Franciaországban — így beszélük ’so erzählt man’ — egészen a XVIII. sz. derekáig halállal büntették azt, aki a svájci katonák előtt pásztordalt, *Kuhreigen*-t énekelt vagy füttyült. Ezt hallván a svájciak tömegesen estek nosztalgiába, s emiatt egyesek dezertáltak, mások pedig ebbe bele is haltak (Meyers Grosses Konversations-Lexicon Leipzig-Wien 1909.).

Az Encyclopedia Americana (1953.) írja, az amerikai katonák — az önkéntesek is — az I. és II. világháború idején az otthonról való kényszerű távollét miatt a nosztalgiától mint depressziós nyugtalanástól igen sokan szenvedtek. Tünetei szinte ugyanazok, mint amelyeket Harder 150–200 évvel korábban leírt: álmatlanság, étvágytalanság, fogyás és velük együtt más betegségek is.

A szabadságharc kezdetén a magyar kormány proklamációkkal hívta a veszélyben levő haza segedelmére a külföldön állomásozó magyar huszárezredeket. „Egy ilyen proklamáció a legregényesebb utakon jutott el az illetők kezébe, a küldött majd öltönye

gombjaiba rejtve, majd csizmája talpába vitte be azokat, elment a csapházakba, ahová a huszárok jártak, egy-egy szivar takarójában átadta nekik, azután eltűnt.

A huszárok közül sokan nem tudtak olvasni, a vett iratot elvitték őrmesterüknek, az felolvasta nekik. És azután mindig összejártak az őrmester szobájába, nagy figyelmesen hallgatva, ismét és ismét elolvastatták maguknak az iratot, megtanulták könyv nélkül. Senki sem tudott róla semmit.

És azután elkezdtek betegeskedni, senki sem tudta, mi bajuk? Sokan lefeküdtek, szívfájásról panaszkodott valamennyi, sok el is halt bele.

A haldokló csak azt mondta még akkor is: »haza, haza, eresszenek haza« — s ha akkor megígérték neki, hogy elbocsátják, másnap már felkelt, semmi baja sem volt.

A kapitány kérdé a tábori orvostól, hogy mi lelte katonáit.

»Sie haben Heimweh« (honzvágyuk van) — felelé szárazon.

A kapitány kinevette.” (Jókai Mór: Emléksorok, Napló 1848—49-ből. Magvető 1980. 60—1. Tények és Tanúk.)

Ugyanaz a Heimweh ez, amelyet Harder *nosztalgiá*-nak nevezett.

Harder részletesen szól a „methodus curandi”-ról ’a gyógyítás módjáról’. Beletartozott ebbe a megnyugtató beszéd, a különféle hashajtók és hánytatók, a beöntés, az érvágás, a nyugtató, altató, fájdalom- és lázcsillapító mixturák, pilulák és emulziók.

A katonaoorvosok a gyógyszeres kezelést a mai kor tudományos színvonalán szintén alkalmazzák. Gondot fordítanak a megelőzésre. A nosztalgiától való megóvást is szolgálják a hadseregben; a táborokban, laktanyákban, kórházakban, hajókon az olyan elfoglaltságok, amelyek kedvet, vidámságot, jó közérzetet ébreszteni és fenntartani képesek. A henyélés, a tétlenség elkerülésére végeznek a katonák megerőltető gyakorlatokat, sportolnak, zenélnek, s mindezekon kívül hasznos oktatásban is részesülnek. Ezt a célt szolgálja a játék és ugratás is. Ebben a megvilágításban a „kitolásnak” tetsző foglalkozások is értelmet kaphatnak. Szélsőséges esetekben ez a kór csak leszereléssel, a hazába, a családi otthonba való visszatéréssel gyógyítható.

4. A nosztalgia — mint fentebb láttuk — a Heimweh görög elemekből alkotott és latinositott tükörszava.

Harder a *nosztosz* (νόστος) szót Homérosztól vette. A Odüsszeia 1/5. sorában ezt olvassuk: „arnümenosz hén te pszüchén kai noszton hetairón” (ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐτάραον) ’menteni vágyva saját lelkét s társak hazatértét’ (Devecseri G. ford.). *Nosztói* (Νόστοι) ’hazatérések’: így nevezték azokat a régi, elveszett epikus dalokat, amelyek az egyes görög hősök: Menelaosz, Agamemnón, Nesztór, Neoptolémosz (Achilleusz fia) Trójából való hazatértét tárgyalják. Valójában nosztosz ’hazatérés’ az Odüsszeia is. Odüsszeusz tíz éven át küzdött e vágytól hajtva, amely ugyan Kirké és Kalüpszó ölen el-elesztült, végül mégis erősebbnek bizonyult Kalüpszó bájainál. Az Odüsszeiából kölesőnzött költői képpel ábrázolja Kölcsey is a hont, „Mely nevével hév szerelmet gyújt; S messze képét bujdosó magzatja, Még Kalypso keblén is siratja, S kert feléje búsan vágyva nyújt?” (Zrínyi dala, Szobránc, 1830.)

A hazájától, szeretett városától, kedveseitől erőszakkal elválasztott költő fájdalma a latin poézisban is hangot kapott, s ez Harder előtt sem lehetett ismeretlen. Rómából Tomiba, a Pontus mellé száműzött Ovidius így sóvárog a Város (Róma) után:

O quater, o quoties non est numerare beatum

Non interdicta, cui licet urbe frui. (Ov. Trist. III. 12. 25.)

’Óh négySZerte, óh, nem lehet megszámlálni hánySZorta boldog az, aki szabadon élvezheti a nem tiltott Várost’.

Nescio qua natale solum dulcedine captos

Ducit et immemores non sinit esse sui. (Ov. Ep. ex Ponto I. 3. 35.)

'Nem tudom, minő édesség az, amellyel a szülőföld rabul ejti fiait, és nem engedi, hogy elfelejtsék.'

Minosz, krétai király fogságában szenvedő Daedalus is *tactus lici natalis amore* (Ov. Met. VIII. 183 kk.) 'a szülőföld szerelmétől érintve' készített szárnyakat magának és fiának, Icarusnak, hogy így szabadulván hazájukba visszatérhessenek.

A Heimweh eredetileg a svájci nyelvjárás tájszava (nur der schweizer Mundart angehörig). Csak a XIX. sz. elején hatol be a német irodalmi nyelvbe (in die hochdeutsche Schriftsprache). Még sem Schiller, sem Goethe nem használta. Grimm Jakab göttingai székfoglalóját 1830. nov. 13-án *De desiderio patriae* címmel tartotta. Nem ismervén a Harder-féle szóalkotást, latinul nevezte meg a fogalmat. (Meyers Lex.)

A *nosztalgia* név mint orvosi terminus technicus került át az európai nyelvekbe.

Mozin's vollständiges Wörterbuch der deutschen und französischen Sprache Stuttgart—Tübingen (1846.) már szótározza: *Nostalgie* f. *Med.* (Heimweh) id. f. malm. du pays. Hasonlóképpen Flügel: *Vollständiges Englisch—Deutsches und Deutsch—Englisches Wörterbuch* Leipzig 1847: *Nostalgia* (lat. *nostalgia*, franz. *Mal du pays*) *Med.* die unwiderstehliche Sehnsucht nach der Heimat, das Heimweh. 'Ellenállhatatlan vágyakozás a haza után, honvágy'. Ekkor még kevésbé ismert neologizmus lehetett, mert a Meissner *Vollständiges Deutsch—Englisch Wörterbuch* 1847. nem említi.

E. Littre *Dictionnaire de la Langue Francaise* (1866.): *Nostalgie* s. f. Terme de medicine. *Mal du pays*, deperissement cause par un desir violent de retourner dans sa patrie 'honvágy, amelyet a hazába való visszatérés heves vágya okoz'.

New-english Dictionary on historical principlless Oxford (1903.): *Nostalgia*. Path. A form of melancholia caused by prolonged absence from one's home country; severe home sickness. 'A melankólia egy formája, amelyet az otthonnak vagy a hazának tartós hiánya okoz; erős honvágy'.

Kőrösi: OIMSz 1910: *nostalgia* (*Med.*) honvágy, hazasóvárgás.

A *nosztalgia* a nyugat-európai nyelvekben egészen századunk elejéig orvosi-pathológiai szakszó.

És mit mutatnak újabb szótáraink?

Sauvageot FrMSz (1932.): *Nostalgie* honvágy, átvitt értelemben sóvárgás. Halász Előd NÉMSz (1952.): e *Nostalgie* honvágy, *nosztalgia*. Ország László AngMSz (1976.): *nostalgia* 1. honvágy, 2. érzelgős visszavágyódás. Herczegh Gyula OIMSz (1952.): *nostalgia* 1. honvágy, 2. vágyakozás vmi után. (A *nostalgico* a mai olaszban olyan személyt jelent, aki a fasizmust visszakívánja.)

A *nosztalgia* a XIX. sz. második felében az orvosi szaknyelvből áterjed a köznyelvbe, s mint ilyen, nemzetközi szóvá lesz: ném. e *Nostalgie*, fr. *nostalgie*, ang. *nostalgia*, *nostalg*, ol., sp., port., rum.: *nostalgia*, or. ностальгія.

A mai szótárakból és lexikonokból elmarad mellőle az orvosi szakszó: *med.*, *path.* jelzete. Kizárólag közszóként értelmezik: 1. vágyódás visszatérni távoli, elhagyott otthunkba, szülőföldünkre, hazánkba: honvágy. 2. vágyódás valami távoli vagy régmúlt dolog, vagy korábbi boldog állapot iránt. (Le petit Robert Paris 1967.; The Advanced Learner's Dictionary of Current English 'A mai angol szótára haladó tanuló számára' A. S. Hornly, E. V. Gatefield, H. Wakefield London—Oxford 1963.; Webster's New World Dictionary of the American Language 'Az amerikai nyelv Webster-féle Új Világ szótára 1972.) Ожегов: Словарь русского языка 'Az orosz nyelv szótára'¹² 1978. a ностальгія szót книжное irodalmi jelzővel, а БСЭ viszont minden minősítés nélkül értelmezi: тоска по родине 'honvágy'.

5. Mielőtt a *nosztalgia* magyar nyelvi pályafutását vizsgálnánk, nézzünk szét a *hon*, a *vágy*, és a *honvágy* körül!

A *hon* 'domus, patria' jelentésben a régi magyar nyelvben megvolt. Messze foeldé el budostanak ő honnukból. Honnyábul költ az fecske (NytSz.). A *hon* fn. azonban kivesszett nyelvünkől. Mint ilyen a PPB-ban már nincs benne. A nyelvújítás életre keltette. Szokatlan lehetett, ezért tette indexre a Mondolat (NyUSz.).

A *vágy* szavunkat szintén a nyelvújítók alkották elvonással a *vágyik* igéből. Versegly 1805. (Tiszt. Magy. R. 1.). Kazinczy is magáénak vallja (Pandekt 5 : 14). A Mondolat rosszalotta, hogy főnévvé tették (NyUSz.).

Helmezy a *honvágy* összetételt Sándor Istvánnak tulajdonította, jóllehet a SI-ben nincs benne. (Berzsenyi versei. 1846 : XI.) [NyUSz.].

A szót hamarosan befogadta nyelvünk. Kisfaludy Károly 820-ban írja *Honvágy* c. költeményét. Volt tehát már szavunk a *nosztalgia* értelmezésére. Maga a *nosztalgia* szó azonban csak később kap helyet a magyar szókincsben, jóllehet latinogörögös műveltségű értelmiségünk körében nem is hangozhatott idegenül.

A hazai szótárirodalomban először mint francia szó fordul elő, Babos Kálmán Új francia—magyar és magyar—francia szótárában 1865-ben. A MFr részben: *nostalgie* f. 'honvágy, honvágykór' (271), a FrM részben: *honvágy* fn mal du pays, nostalgie, nostomanie.

A nosztalgiára mint a magyar szókincs tagjára a Pallas Lexikonban (1905.) találtam a legkorábbi adatot: „*Honvágy* (nosztalgia), visszakívánczolás a szülőföldre, mely oly heves alakot ölthet, hogy valóságos lelki bajjá (melankólia) fajul, a testet is megtámadja, s egyes esetekben halállal is végződik

A *nosztalgia*-ról sokáig nem vesznek tudomást idegen szavakat magyarázó és magyarító szótáraink. Sem Tolnai Vilmos Magy. szót. (1900.), sem Kelemen Béla IdSz. (1910.) nem említi. Kelemen Béla Magyar és német nagy kézisztótárából (1929.) — bizonyára a szerző purista nézetei miatt — is kimaradt.) Simonyi Zs. Helyes magyarsága (1914.) sem veszi be szójegyzékébe. A Magy. szót.²-ben (1928.) már megtaláljuk: *nosztalgia* 1. *honvágy*, 2. nagy sóvárgó érzés, esengés. Tolnai V. már tágabb értelmében is magyarázza a szót, viszont Pintér Jenő Nyelvvédő könyvének IV. kiadásában (a harmincas években) csak egyetlen jelentése van: *honvágy*. Bakos Ferenc: IdSzKéz¹ (1958.) a Magy. szót²-nél pontosabban magyarázza. *Nosztalgia* : 1. *honvágy*, 2. sóvárgás, vágyakozás (távolli, elveszett, elmúlt dolgok iránt).

A *nosztalgia* jelentése nálunk is ugyanúgy bővült, mint más európai nyelvekben. Az orvosi szakszóból közszó, választékos, előkelő hangulatú irodalmi szó lett. „Beteges” jellegét és hangulatát elvesztvén a haza, a szülőföld, az otthon után való természetes vágyakozáson túl mindenféle sóvárgó vágyakozást jelent, illetve jelentett még az ötvenes-hatvanas években is.

És mit mond róla az ÉrtSz. (1961.)? „*Nosztalgia* : 1. Erős, szinte fájó, sóvárgó vágy(akozás), áhítozás vmi után, rendszerint olyasm után, amit már ismerünk, amit már átéltünk. S míg elfog a derű nosztalgiája, Zizegni hallod halk eső dalát. (Juhász Gy.) 2. Honvágy. Nosztalgiáját érezte egyszerű otthonának, a szenvedések nászútja volt ez. Babits M.)”

Tolnai V. és Bakos F. még a szó eredeti jelentését teszik első helyre, és második helyen magyarázzák tágabb, általánosabb értelmét. Pintér Jenő pedig, mintha ez utóbbiról nem is tudna, csak etimologikus jelentését közli.

Az ÉrtSz. viszont az élő nyelvhasználatból indul ki. Minthogy ma már mellékjelentése vált fő jelentéssé, ezt teszi első helyre, alapjelentését pedig, mert ma már honvágy értelemben alig-alig emlegetik, második helyen értelmezi.

Az ÉrtSz. megjelenése óta annyiban változott a *nosztalgia* főnév „curriculum vitae”-ja, hogy divatos szó lett belőle. Megszaporodtak a nosztalgiák, és ennek megfelelően *nosztalgiáznak* a *nosztalgikusok*. Lássuk, mit mutatnak a mai élőbeszédből és a sajtóból idézett példák!

Egyik részükben a *nosztalgia* még őrzi érzelmi gazdagságát, valóban fájó, sóvárgó vágyakozás, áhítozás vmi után.

„A Kner család nyomdaművészetének eleganciája és tisztasága, Lukács Klára címkéinek és dobozainak ékszerfinomsága a minőség *nosztalgiáját* ébreszti” (Nsz. 1980. I. 27.); „Nagy híró gyógyszergyárunk igazgatója hosszú időn át *nosztalgiát* érzett a kutatás iránt. Többször is megkísértette a kutatás iránt való *nosztalgia*” (Nsz. 1980. II. 3.); „Az angol közhangulat az infláció okozta rémületében *nosztalgiával* gondol azokra az időkre, amikor még a penny a font nagy értékét tükrözte” (Mo. 1980. 6/18.). „Ezzel a *nosztalgiával* gondolnak a magukra maradt öregek a régi karácsonyokra, amikor még együtt volt a család. Ezzel a *nosztalgiával* gondol a nyugdíjba menő a pályakezdés éveire.”

A puszta emlékezés, a lelkesedés, a gyönyörködés a kedv vmihez is, mind kezd *nosztalgiává* finomodni. Aki gyönyörködik a szecesszió művészetében, annak szecessziós *nosztalgiája* van, aki nem lelkesedik az operettért, annak nincs operett iránti *nosztalgiája*. A veterán emlékezéseiből a tudósító megérzi a magános harcoss *nosztalgiáját*. Amikor egykori olimpiai bajnokunk hosszú szünet után ismét pástra lépett, a tudósító ezt a *nosztalgiának* tulajdonította, bár a bajnok csak kedvet érzett hozzá. A gyengécske osztrák – magyar válogatott mérkőzés vége felé Knézy Jenő *nosztalgiával* gondolt az első 15 percre, amikor még elfogadhatóan rúgta a labdát csapatunk.

Mainapság már oly mértékben zúdulnak ránk a különféle *nosztalgiák*, hogy joggal beszélhetnénk *nosztalgia-járványról*, amelyet elegánsan *nosztalgiahullám*-má korszerűsítették. A tévé tudósítónője s a nyilatkozó fodrászkisasszony nem alaptalanul állapította meg: a *nosztalgiahullám* hozzánk is elérkezett, és felidézi nagyanyáink divatját. Egy pesti családban a szegények egykori vacsorája, a hajában sült krumpli valóságos *nosztalgiahullámot* idézett fel (Nsz. 1980. I. 25.). A régi filmek műsorra tűzése csak részben fogható fel a *nosztalgiahullám* kiszolgálásának (RTV-Újság 1980. 2/4).

Amit a Ludas Matyi 1980. II. 21-i számában láttunk és olvastunk, az már nem is hullám, hanem áradat. A Zárai–Vámosi táncdalénekes házaspár azt kérdezi a humoristáktól, káros-e vagy hasznos a *nosztalgiahullám*. A válaszokból kitűnik, milyen hálás téma a *nosztalgia* és hulláma a humoristáknak is. Ontják a szellemes, viccelődő, tréfálkozó válaszokat a *nosztalgiadivat* nem nagyobb dicsőségére. Novobáczky szerint hasznos, mert felveheti a régi lódenkabátot. Sajdik úgy látja, káros a tábornokoknak, hasznos a táncdalnak. Mikes nem tudja, hasznos-e vagy káros, mert még nincs hivatalos állásfoglalás. Stb, stb.

A *nosztalgiahullám* a Karády-lemez megjelenésével tetőzött. Ennek kapcsán jegyezte meg egyik megyei lapunk glosszaírója, hogy ez a fajta *nosztalgia* szentimentális mázzal vonja be a múlt nehéz, embertelen világát, s nem fulladhatunk bele a múltba néző *nosztalgiák* mocsarába. A Karády-lemez keltette hatásról elmélkedve nem minden malícia nélkül jegyzi meg a Nsz. jeles munkatársa: még messzebb mehetünk a *nosztalgia* csónakján a századelő csöndes folyójára, s kiadhatjuk: „Bözsike, drága, feledjen el . . .”

Hálás témája a *nosztalgia* a karikatúra művészeinek is. Megjelentek a *Nosztalgia* nevet viselő tréfás-gúnyos rajzok is. Az egyik a drága benzin miatt lóról ábrándozik az autós, a másikon a MÁV *nosztalgiajára*tnak hagyja meg a kivénhedt gőzöst, a harmadikon a lábát áztató hölgy egy lavorra való könnyet ont „Ez lett a veszünk, mind a kettőnk veszte”. . . hallatán.

A Parabola c. tévéműsor szerkesztője is lépést tart a korrallal. Egyik adását a *nosztalgiának* és hullámának szentelte mondván: „A *nosztalgia* elől futni úgy se tudsz.” E *nosztalgikus* műsorból többek között azt is megtudhattuk, minő *nosztalgiával* gondol az angol polgár arra a régi időre, amikor a kalózból lett admirális, Francis Drake legyőzte a spanyol armadát, s arra a nem régi időre, amikor Thatcher asszony az apja boltjában

mérte a liztet. Még a melltartó is tárgya volt a nosztalgiák eme parabolájának, amelynek végeztével a szerkesztő, Árkus József nosztalgikusan búcsúzott.

A Nsz. június 13-i számában P. Szűcs Julianna Nosztalgia-odaát c. írásában számol be az Egyesült Államok mai festőművészetét bemutató budapesti kiállításról. Ebből az ismertetésből tudtam meg, hogy korunk többek között a „nosztalgizmus” kora (ebben a cikkben találkoztam először a *nosztalgizmus* szóval, s tudtam meg hogy *nosztalgizálni* Európából könnyebb . . .).

6. Hát így lennének ma a nosztalgiával. Változik jelentése, változik hangulata. Ugyan ki gondol ma a *nosztalgia* hallatán honvágyra? Az utóbbi esztendő tömentelen példája között egyetlen egyet sem tudtam olyat megfigyelni, amely a haza, az otthon után való fájdalmas vágyakozást jelentette volna. Választékos, emelkedett hangulata még sok-sok példában fellelhető. Azt is tanúsítja azonban számos megnyilatkozás, hogy a nosztalgia fogalmába a fájó, sóvárgó vágyakozáson túl már sok minden egyéb is belefér. A túlzott használat miatt kezdi elveszteni amelioratív hangulatát. Humoristák, tréfacsinálók, karikaturisták is szívesen veszik toll-, illetve ceruzahegyre. Nemcsak arra jó, hogy feltámassza a régi idők divatját, de arra is, hogy nevetségessé tegye őket, sőt még arra is, hogy tisztára mossa a régi idők szennyését.

É. Kiss Sándor

A deákné vásznáról. Nemrég Ő se jobb a Deakné vásznánál címmel egy szólás-magyarázatot közöltem (Nyr. 104: 100–6). Ebben rámutattam, hogy ez a kifejezésünk egy ismeretlen szerzőtől származó és Varjas Béla által újra kiadott XVI. századi versre mehet vissza, annak néhány kezdő sorából szakadt ki. A költemény egy Máté nevű deákról és lusta feleségéről szól. Az asszony nem tudott fonni, szőni, s amikor a férje végül halott-nak tette magát, hogy a felesége legalább egy szemfedőt szőjön, Ilkó asszony akkor is csak ügyetlenkedett: lánykorából maradt kis orsó fonalát a férje testére tekergette. „Ritka fogaiban fonalt matolála, | Lába ujjaira a fogára hálolá.” Máté deáknak aztán elfogyott a türelme, „Ilkó asszony hátát megdobogató”, de a fonásra mégsem tudta megtanítani. Cikkemben a versezet népköltészeti kapcsolataira szintén kitértem, megemlítettem, hogy egyes népballadákban és siratóparódiákban is előfordulnak hasonló motívumok. Később jöttem rá azonban arra, hogy a költemény a lusta feleségről szóló népmesékkal, azoknak különösen az Aarne—Thompson-féle rendszerezés (l. FFC. 184. sz.) szerinti 1370 B* számú típusával tart szoros rokonságot, illetve oda be is sorolható (de vö. még pl. AaTh 902). A Motif-index of Folk-literature (ed. by Stith Thompson, Copenhagen, 1957.) ezeket a történeteket meg a W. 111.3.5. szám alatt tartja nyilván. A meséket az illető kézikönyvek így jellemzik: „Asszony, aki lusta arra, hogy fonjon. A halott-nak vélt férj életre kel, és megveri a feleségét, mert még a halotti inget sem készítette el”. A szakirodalom ennek a típusnak eddig csak újabb följegyzésű szerb-horvát, litván és orosz változatait ismerte. A készülömben levő magyar népmesekatalógus anyagában egy román kapcsolatokra is utaló nemrég megjelent erdélyi magyar variánst szintén találtam (A lusta asszony. In: Vöő Gabriella: Többet ésszel, mint erővel. Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből. Bukarest, 1969. 233). És például a Dégh Linda kiadta Kakasdi népmesékben (I. köt. Bp., 1955. 360–3) is vannak hasonló motívumok: a lusta menyecskének a hozományból, ugyanúgy mint a deáknénak, már csak egy inge marad, a férj ruhátlan feleségét zsupba takarva viszi vissza az anyósához stb. A fentiek tudatában még könnyebben érthető, hogyan keletkezhetett a versezetről közhasználatú szólás. Mivel a költemény a kelet-európai folklórban eléggé elterjedt motívumokat variál, a történet pedig népmeseként élt és él, mindez azt jelenti, hogy a vers, annak

motívumai, az abban előadott történet meglehetősen ismert lehetett A hajdani szélesebb körű ismertség pedig nyilván segítette a szólás születését és megmaradását. Megjegyzem, hogy a költemény — bár némileg nyilván alakítva és verses formában — az egyik legelső magyar népmesefeljegyzés is.

A mesék, a vers, valamint a szólás kapcsolatáról a Hajdú-Bihari Napló 1980. augusztus 19-i számában röviden szintén írtam. E témáról Kovács Ágnes, aki a mesekatalógus anyagát segítőkészen szíves volt rendelkezésemre bocsátani — hivatkozással a Nyr.-beli cikkemre is —, a Kis Magyar Néprajz sorozatba egy rövid rádióelőadást készített, amelynek az akkor már beolvasott, de a rádióban még el nem hangzott szövegét elküldte nekem (levele 1980. aug. 28-ról). Azt írja, hogy az előadás aligha fog nyomtatásban megjelenni, és bármikor fölhasználhatom. Kovács Ágnes a mesekatalógusban a középkori költeményhez egy közel álló, 1958-ban Gégényben följegyzett népmesét ugyancsak talált. Ezenkívül van még egy olyan megjegyzése, amellyel az én szólásmagyarázatomat ki lehet egészíteni. Annak idején azt írtam, hogy mint a korabeli énekből kiderül, a deáknának tulajdonképpen nem volt vászna. A szólásban végbement jelentésfejlődés, és „már a versben meglevő jelentéskapcsolódás tehát azon az alapon képzelhető el, hogy a rossz, hitvány személy ugyanolyan 'jó' vagy nem jobb, mint a deákné meg sem szótt vászna, ugyanannyi haszon van belőle, mint amennyi Máté deáknak a felesége 'szánt' és 'gondolt' vásznából volt” (i. h. 103). Ez a magyarázat — amely a szólás kialakulásának csak egy mozzanatát érinti — bizonyára lehetséges, a kifejezés születése így szintén végbemehetett, vagy ez az asszociáció is nyilván segítette. Feltétlenül figyelemre méltó és talán találóbbr azonban Kovács Ágnesnek az a meglátása, hogy a deákné vásznán eredetileg azt a kenderfonalat értették, amellyel a lusta asszony a halottnak hitt férje testét tekeri be.

Végül magam még annyit teszek hozzá korábbi cikkemhez, hogy mivel a MA² fölhasználta Decsi Adagiáját (l. pl. O. Nagy, NyttudÉrt. 95. sz. 18), szótárába a szólást Szenci Molnár nyilván Decsitől vette át. Decsi idejében azonban a szólás már legalábbis meglehetősen közismert lehetett, különben tanítványainak és olvasóinak nem magyaráztotta, magyarázta volna ezzel a megfelelő latin kifejezéseket. Az általam idézett példák-ból az szintén megállapítható, hogy a deákné 'latinus műveltségű személy felesége; tanítóné' jelentése a szólásban (is) a XIX. század végére homályosulhatott el teljesen, Ady — Petőfivel ellentétben — a *Deákné*-t nagybetűvel írja, határozottan személynevet ért rajta.

A középkori magyar vers és az említett népmesék igen tanulságos kapcsolatáról és az MTA renezsánszkutató osztályán egy e tárgyról tartott előadás kapcsán fölmerült kérdésekről részletesebben majd néprajzi vagy irodalmi folyóiratban kívánok beszámolni. Mivel azonban annak idején a Nyr.-ben teljességre törekvően igyekeztem írni a szólásról és — Pais Dezső szavaival — arról, ami körülötte lehetett és van, azt hiszem nem haszontalan ez az utólagos kiegészítés.

A. Molnár Ferenc

Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Budapest, 1980. Magvető Kiadó, 251 oldal

1. Lőrincze Lajos legújabb kötete egymással szorosan összefüggő cikkeinek, tanulmányainak gyűjteménye. Ha a lehető legszigorúbb logikai szempont szerint vizsgáljuk is, fűzerbe kötésük sikeres és eredményes: önálló közleménynek, külön „üzenetnek” tekinthető. És erre legfőbb érvünk az, hogy megvan benne a cél, tárgy és módszer egysége, hogy az elmélet és a gyakorlat egymást föltételező kölcsönössége, kiegészítése a kívánt összhangot biztosítja.

A kötet belső, logikai szerkezete mellett külső, történeti összefüggései szintén egységet alkotnak. Arra gondolunk, hogy a szerző korábbi kötetei (egyben egész nyelvművelő tevékenysége) végső fokon ugyanannak a szemléletnek, felfogásnak a megnyilatkozása. Persze „végső fokon”, hisz amikor azt állítjuk, hogy a logikai mellett megvan a történeti összefüggés is, a változás, a továbbfejlesztés ténye nemcsak hogy nem hagyható figyelmen kívül, hanem ellenkezőleg: ismertetésemet ennek számbavételével akarom kezdeni.

2. Ha Lőrincze könyvének elvi, szemléletbeli sajátosságát, újdonságát akarjuk megragadni, akkor nyilván régebbi köteteivel kell egybevetnünk, és ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az új kiadvány szemlélete korábbi elgondolásainak továbbfejlesztése: finomabb árnyalása, időszerűsítése, új nyelvelméleti megvilágítása.

A szerzőnek az első — és akkor döntő fordulatot jelző — megfogalmazása szerint „a nyelvművelés . . . nem a nyelvért van, hanem, mint a nyelv maga is, az emberért, a társadalomért”, azaz a nyelv ápolásának fő célja az, hogy „minél megfelelőbb eszköze legyen az emberek érintkezésének, a gondolatközlésnek, minél használhatóbb fegyvere a társadalom harcának, minél alkalmasabb hordozója és terjesztője a nemzeti műveltségnek” (Nyelv és élet 1953. 156). A korábbi elsődlegesen vagy kizárólagosan hibavadászó eljárásokkal szemben joggal nevezhette az így értelmezett tevékenységet „pozitív nyelvművelésnek” (uo. 15). Ezzel az addigi nyelvközpontú (a nyelvre korlátozódó) nyelvművelésről a hangsúly áttevődött a társadalmi igényre és érdekre, hasznosságra, a beszélők nyelvi kultúrájának emelésére, a Németh G. Béla szerinti „nyelvi népművelésre” (14).

Mindez Lőrincze legújabb kötetében is így van, pontosabban: alapjában véve ugyanígy van, de az alapelvek kifejtése sokkal árnyaltabb, a szerző érvelései szempontokban gazdagabbak, szemlélete elméletileg, az új kommunikációelmélet megvilágításában megalapozottabb. Kiindulópontja most is a nyelv alapvető funkciója, amelynek mint az emberek között való kapcsolatteremtésnek, gondolatközlésnek a kommunikációelmélet idevágó elvei szerint több tényezője van, közülük Lőrincze hármát emel ki: a beszélőt (író), a hallgatót (olvasót) és a nyelvet (mint állományt, rendszert).

Ebből következően a szerző szerint „a nyelvművelés feladata az, hogy elősegítse, biztosítsa a kapcsolatteremtés, a kommunikáció zavartalanságát, pontosságát, felfedje a zavar okát, s gondoskodik a hiba kiküszöböléséről, megszüntetéséről” (8). A hiba egyaránt lehet a nyelvben és a nyelvet használó emberben (a beszélőben és hallgatóban). Tehát „a nyelvművelő tevékenység is kétarcú, egyrészt magára a nyelvre, másrészt az emberre irányul” (8).

A nyelvművelésnek ezt a felfogását, ezt a nyelvművelő szemléletet nevezi Lőrincze „emberközpontúnak”, hisz legfőbb érve szerint „a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő

ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük” (13). Továbbá: „a nyelvművelés tárgya nemcsak, sőt manapság főként nem a nyelv, hanem az ember”. És ehhez mint nyilvánvaló kívánalmat hozzáteszi: „Legalábbis így kellene lenni” (13).

3. Ebből a felfogásból következik valamennyi efve, amelyek közül néhányat mint fontosabbat, mint sajátosabbat emelünk ki.

Kezdjük talán azzal, hogy nyelvművelő szemléletére, magatartására higgadság, mértékletesség jellemző. Nincs nála semmilyen bántó vagy zavaró, a nyelvművelés ügyének értő végtelenség: túlzó liberalizmus, engedékenység vagy „vaskalapos” szigor, szűklátókörűség. Számol a nyelvhasználat, a nyelvi jelenségek változásával, a nyelvhasználati szabályok megváltoztathatóságával, a kifejezőmód sokszínűségével, a stilisztikai szemponttal.

Ezért tiltakozik (a *tudnók, néznök* vitájában) „a régi forma erőszakos megkövetelése és általános, kötelező használatának visszaállítása” ellen (24). Ezért száll szembe azokkal, akik a nyelvi változásokat romlásnak tartják, és véleményük cáfolataként állítja, hogy „a változásokat a nyelvet használó ember szempontjából” kell megítélni (23). És érthető, hogy lényegesnek tartja a stilisztikai szempontot: a szövegösszefüggést, a célszerűséget, az ízlést és a kifejezőmód szépségét, hatását, ahogy tömören megfogalmazza: „a nyelvnek nemcsak nyelvtana, hanem stilisztikája is van, s ez utóbbi a nyelvhasználat kérdésében igen lényeges” (21).

Így ez is azt igazolja, hogy a régebbi nyelvművelés egyoldalúságától (pl. attól, hogy a nyelvtani szabályszerűség az egyedüli érv) eltérően Lőrincze nyelvművelő felfogására a szempontokban való gazdagság a jellemző, ami szemléletének „emberközpon-túságával” függ össze, hisz a nyelvet használó ember kifejezésbeli igényeinek széles skáláját tartja szem előtt, mert — mint állítja — „a nyelv van az emberért, nem megfordítva” (84).

4. Minderre jó példa az idegen szavak és kifejezések, elsősorban a germanizmusok megítélése. Kiindulópontjával mindenféleképpen egyetérthetünk: „nem szabad az idegen szavak használatát a nyelvművelés alapkérdésévé, egyetlen gondjává tenni, hisz nemcsak ezekkel van baj mai nyelvhasználatunkban” (20). Fontos eligazító szempont az is, hogy különbséget kell tennünk az idegen szók szükséges és fölösleges használata között (20), meg kell vizsgálnunk, hogy „szükségünk van-e rá, hoz-e valami újat, többletet az eddigiekhez” (138).

A nyelvművelés múltja és — sajnos — olykor a jelene is azt igazolja, hogy egy-egy szó, kifejezés sorsa a germanizmus ráolvasásával megpecsételődik. Pedig sok esetben a vitatott szó téves eredeztetése, nemritkán csak véletlen egyezése miatt került a kiirtandók listájára. És ami ennél is fontosabb, jó néhány német tükörszó és kifejezés — ugyanúgy, mint bármelyik szükséges kölcsönzó — hiánypótló átvétel.

Sőt ezen túlmenően — és ezt mint nyelvtörténeti tény, eseményt az eddigi agyonhallgatás után népszerűsíteni, tudatosítani kellene — Kazinczyék nemcsak azzal gazdagították a nyelvet, hogy több ezer mesterséges szót alkottak, hanem azzal is, hogy száz meg száz német kifejezést lefordítottak, és ezek egy része el is terjedt (pl. Kazinczy nyelvében ilyenek fordulnak elő: *katalmában áll, árnyékot vet, félóránnyira fekszik, jól néz ki, szalonképes* stb.)¹ Közülük az elterjedtek, meghonosodottak helytelenítése éppolyan hiba és

¹ Újabb számbavételük és első tüzetes szemantikai és stilisztikai leírásuk Eva Martinsnak Magyarországon alig ismert könyvében olvasható: *Studien zur Frage der linguistischen Interferenz — Lehnprägungen in der Sprache von Franz Kazinczy (1759 — 1831)*. Almqvist and Wiksells. Uppsala, 1970. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Hungarica Stockholmiensia.

túlzás volna, mint a nyelvújítás széles körökben használt mesterséges szavainak (pl. *könyvtár, szobor*) kiirtására buzdító felszólítás, a századvégi új ortológia támadása. S hogy az említett kifejezések megítélésében mi lehet a szempont, azt jól megokoltan és részletesen is kifejtte Lőrincze kötetében az *úgy tűnik* jelentését tárgyaló fejezetben olvashatjuk.

5. Persze a szerző elveinek helyességét nemcsak könyve konkrét, nyelvhelyességi kérdéseket vitató fejezeteivel (különbben jól megválasztott példáival) igazolhatjuk, hanem azzal is, hogy a jövőre, a távlatra utalva más, az eddigiektől eltérő jellegű témák vizsgálata is alkalmasnak tartjuk.

Ugyanilyen elvek alapján írni lehetne a magyar nyelv művelés sok kérdéséről, többek között néhány mostohagyerekéről (pl. ritkábban tárgyalt ejtési hibákról: a hosszú magánhangzók rövid ejtéséről, a pesti fülsértő éneklő hanglejtésről vagy a feleségnevek merész, az „emberközpontú” szemléletnek megfelelő módosításáról, korszerűsítéséről) és még valamiről, ami eredete szerint tulajdonképpen nem is magyar, hanem német nyelvhelyességi kérdés: magyar beszédben a német tulajdonnevek bántó, tájnyelvi ejtése (pl. Einstein: ajnstájn h. ejnstejn), ami már magyar szónak számító földrajzi nevekben (pl. Svájc: svájc h. svejc), sőt angol eredetű szavakban (pl. nájlón h. nejlon) is elterjedt. Hogy Lőrincze elvei mennyire jók és eredményesek, azt a fentebb említett és az azokhoz hasonló jelenségek megítélésében is bizonyítani lehetne.

6. A kötet a szerző eddigi tevékenységének, a magyar nyelv művelés fejlődésének fontos állomása. Világosan állnak előttünk az eddigi eredmények, és biztató a távlat. És jól látszanak a nehézségek, a megoldásra váró feladatok, annak az igényei, hogy a nyelv művelés hatóköre még jobban szélesedjen, hogy bizonyos rétegek számára a nyelv művelés ne legyen szélmalomharc.

Lőrincze könyvének e nyilvánvaló eredményei mellett kiemelném még azt is — amire a szakirodalomban ritkábban utalnak —, hogy nagy érdemei vannak az irodalmi nyelv eddig elhanyagolt normáinak a kikristályosításában, a hozzájuk társuló bizonytalanság megszüntetésében és — ami ezzel szorosan összefügg — jó néhány álszabály, nyelvhelyességi babona felszámolásában.

Az eddigiek során könyvének szaktudományi jelentőségét méltattuk. Óhatatlanul szót kell ejtenünk azonban arról is, hogy gyakorlati nyelv művelő, tudomány népszerűsítő szerepe szintén jelentős, hisz egy viszonylag nagy olvasóközönség számára szintén elérhető és könnyen meg is érthető, ennél fogva sokan tanulhatnak belőle és gondolkodásra, érzelmi állásfoglalásra késztető hatása várhatóan szintén nagy lesz. És ehhez a tartalmi vonatkozásokon kívül még valami hozzájárul. Az ami Lőrincze rádióelőadásáiban az élőszós megnyilatkozás hangnemében rokonszenves és vonzó, abból a kötet tárgyalási és kifejezési módjában, a közönséghez, az emberekhez szólás stílusában sok mindennek megvan az ugyancsak pozitív értékű megfelelője.

Szabó Zoltán

Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Szerkesztette Imre Samu. Bp., 1979. 146 lap. (Nyelvtudományi Értekezések 100. sz.)

Aki rádión vagy televízión hallgatta Kádár Jánosnak a legutóbbi pártkongresszuson mondott záróbeszédét, megfigyelhette, hogy a szabadon, rögtönözve beszélő előadó két ízben is ilyen alakot használt: *fűzetni, fűzetés* ('fizetni', 'fizetés'). A szülőföld nyelve, íme, az élete javát a fővárosban és a legmagasabb közeleti tisztségekben töltő személyiség ösztöneiben is milyen makacsul és milyen hosszú időn át megőrzi jellegzetességeit. Föl-

tételezem, hogy ez az ejtés mód nem tudatos Kádár Jánosban; amikor ugyanezeket a szavakat leírja, nyilván köznyelvi, irodalmi nyelvi változatokat veti papírra.

A köznyelvben megőrzött tájnyelvi jelenségekkel, erősségük fokával, gyöngülésük, fogyásuk törvényszerűségeivel foglalkozik nyelvtudományunk új, alig évtizedes ága, a regionális köznyelviség kutatása. A nyelvjáráskutatásból, elsősorban a nyelvatlaszmunkálatokból sarjadt ki; különösen a korábbi anyaggyűjtésnek (1950–1964.) a helyszíni ellenőrzése (1961–1964.) irányította rá a figyelmet a közben bekövetkezett változásokra. Deme László 1967-ben tett javaslatot kutatásukra; 1968-ban a nyelvészeti és néprajzi gyűjtőmozgalom pályázatát is hirdetett rá „Városunk köznyelvi kiejtése” címmel, és készült is pályamunka Debrecen, Eger, Gyöngyös, Kalocsa, Kaposvár, Kisvárd, Miskolc, Mosonmagyaróvár, Pápa, Sátoraljaújhegy, Szeged, Székesfehérvár nyelvről (MNy. 66: 151, 69: 262). Az akadémiai Nyelvtudományi Intézet 1972-ben új témaként fölvetve tervébe az ez irányú kutatásokat. A pesti egyetemen 1973 ősze óta diákköri kutatócsoport végez gyűjtőmunkát. Bekapcsolódott a kutatásba a szegedi egyetem és a szombathelyi tanárképző főiskola nyelvészeti tanszéke is. Ezeknek a kutatásoknak első eredményeit gyűjtötte össze a szerkesztő a nagy múltú sorozat jubileumi, századik füzetében.

Hat dolgozat hatféleképpen közelíti meg a kérdést. G. Varga Györgyi (A regionális köznyelvek kutatásáról) inkább az általános, elméleti és módszertani kérdéseket boncolgatja, közli a ceglédi és hatvani kutatásaikban használt kérdőívet, leszúri az eddigi tapasztalatokat. De mindegyik szerző szükségét érzi, hogy valamiképpen foglalkozzék a kérdés elméleti és módszerbeli vonatkozásaival, és ezekben a részekben szükségképpen sok az ismétlődés, az azonosan fölhasznált korábbi tanulmányokra (elsősorban a szerkesztő Imre Samu, továbbá Deme László és Szathmári István alapvető dolgozataira) való hivatkozás, a belőlük való idézés. Ezeket az átfüggéseket talán a szerkesztői ceruza eltüntethette volna. Mindenesetre valamennyi szerző egyetért abban, hogy a kutatásnak a nyelvjáráskutatás tapasztalataiból kell kiindulnia, de több ponton másként kell eljárnia. A szembetűnő mindjárt az, hogy míg a nyelvjáráskutatás, így a nyelvatlasz anyaggyűjtése messze elkerülte a városokat, és kutatópontjait csak falukban jelölte ki, a mostani gyűjtés egyenesen a városok nyelvének vizsgálatát tűzi ki célul. Míg a nyelvjárásgyűjtő egy-egy falu lényegében egynemű nyelvszokását figyelte meg és jegyezte le, e dolgozatok szerzői a kiszemelt városoknak bizonyos szempontok szerint kiválasztott egységeit vizsgálják.

Szerénytelenül eszembe jut a harminckét évvel ezelőtt ezeken a lapokon Népi beszédkutatás címmel írt, kissé elméletieskedő cikkem. Ebben a langue és a parole megkülönböztetéséből meg az Ortutay-féle egyéniségvizsgálat elméletéből kiindulva ilyeneket írtam: „két korszerű főadatok is lesz a modern nyelvjáráskutatásnak: egyik a társadalmi és művelődési fölszabaddalással együtemű köznyelvi hatásnak: a nemzedéki változásnak szemmel kísérése, a másik az egyéniségkutatás” (Nyr. 72: 63). Azután még így folytattam: „Mindkettőnél nélkülözhetetlen a történeti, szociológiai, földrajzi, néprajzi és lélektani háttér megrajzolása: egy-egy népi közösség vagy egyéniség sorsán át láthatjuk meg azokat a tényezőket, amelyek a népnyelv jelen állapotára és jövő sorsára döntően hatnak.”

Ebben a tanulmánykötetben többen is hangoztatják, hogy a „változásvizsgálat” módszere, „a megfigyelés tárgya ezért csak az egyéni nyelvhasználat lehet” (79); a köznyelvnek a nyelvjárásra tett hatása „nagyon is az egyénre jellemző” (145). Így az egyetlen nem városi nyelvet vizsgáló dolgozat szerzője, Szabó József is kiemelt Nagykovácsi népből egyetlen adatközlőt, a 72 éves Berki Istvánt, és őt mint sajátos — nem az átlagot, hanem az ebből olvasottságával, közéleti szerepével kiemelkedő — típust vizsgálja. De valamennyi szerző egyéni nyelvhasználatok mozaikjából próbálja

összeállítani, összegezni a város nyelvállapotát. Szombathelyet húsz, Pápát tizenhét, Győrt nyolc, Orosházát mindössze hat adatközlő képviseli.

A nyelvjárásgyűjtő hagyományosan parasztokat, pásztorokat, minél kevésbé iskolázott és minél idősebb adatközlőket keresett. A regionális köznyelv kutatója minél több nemzedékből, de zömmel a közbülső évfázatokból (20 és 50 közt) és a közép-, sőt fölsőfokú végzettségűek közül választja ki adatszolgáltatóját. Még Demének azt az intelmét, hogy se pedagógust, se színészt ne válasszanak (74), még ezt sem fogadták meg, hiszen nem egy tanár, tanító, sőt a színészettel élete folyamán kapcsolatba kerülő is szerepel e kötet lapjain. Ez sem baj persze, mert ebből is vonhatók le tanulságok (47, 69).

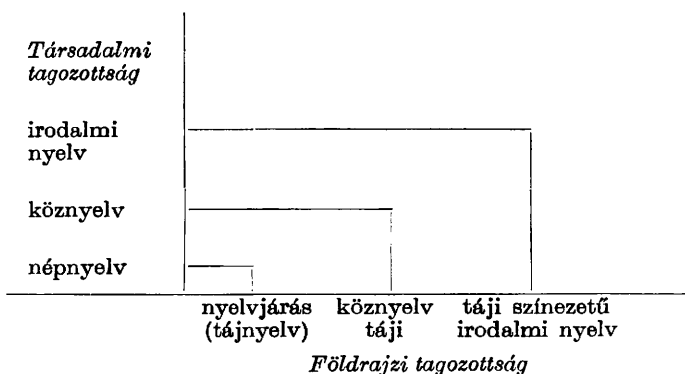
A nyelvjárásgyűjtő adatközlője többnyire ösztönösen közölte nyelvi anyagát: n e m t u d o t t másként beszélni, mint ahogyan a szó kikíváncozott belőle. Az itteni adatközlők ebben is különböznek a régiektől. Igaz, van néhány jelenség, amelyet a beszélők „nem éreznek tájnyelvinek” (40), tehát ösztönösen használják őket (pl. az *ő-zés*, a *í, ú, ű* rövid ejtése, az *-ít* képző rövid *i*-je és megkettőződő *t*-je). Sokan bizonyára még görcsös figyellel is nehezen tudnák a szavakat nyílt *e*-vel, hosszú *i*-vel, *ú*-val, *ű*-vel, rövid *t*-vel ejteni, de általában már a legtöbb adatközlő „kétnyelvű”: a környezettől (a helytől, a hallgatóságtól) függően tud köznyelven is beszélni: „megvan az a képessége, hogy másodlagos beszédformát válasszon” (16). Ezt a sajátos beszédhelyzetet Szabó József így határozza meg: „az iskolázottság, az olvasottság, a foglalkozás, a beosztás, a nyelvi-nyelvjárási tudat fejlettségi foka stb. egyénekenként határozzák meg a nyelv minden részlegében (kiejtésben, szóhasználatban, mondatszerkesztésben stb.) a köznyelvhez való közeledés mértékét” (145). G. Varga Györgyi H. J. Schädlichet idézi; szerinte három tényező határozza meg, hogy valaki milyen nyelvet használ: a földrajzi tényező, a beszélő szociális helyzete és a szituáció (15). Ezzel nagyjában egyet lehet érteni, bár a beszélő szociális helyzete helyett én inkább *m ű v e l t s é g i* helyzetet mondanék (iskolázottság, olvasottság, foglalkozás, beosztás — Szabó József részletezése szerint), hiszen azonos szociális helyzetűek között eltérő műveltségűek is lehetnek. A műveltségi szintben ugyanakkor hat természetesen a szociális helyzet ereje is.

A szituáció („mikroszituáció”) meghatározása egy-egy nyelvi jelenség értékelésekor nagyon fontos. A magam gyakorlatából is pontosan tudom, mikor használom az *ő-zést*, mikor nem. Itthon, munkahelyemen, baráti körben ösztönösen *ő-zök*, de ha — akár három egyetemi hallgatónak — előadok, nyilván nem, vagy csak az irodalmi nyelv engedte határokon belül (*föl, pőr, söpör* stb.). Éppen ezért kétkem, hogy azt kell-e regionális köznyelvnek tekintenünk, „ahogy beszélnek az ügyféllel a hivatalban, ahogy a tanár órát tart a diákoknak, ahogy felszólalnak egy-egy értekezleten stb.” (36). Főként a középső beszédhelyzetet (a tanítási órát) tartom kevésbé ideillőnek. De érdemes lesz majd olyan összehasonlító vizsgálatot végezni, hogyan beszél a tanár négy szemközti és a katedrán; a pap a gyűjtővel és a szószéken!

Ámde éppen a kétnyelvűség képessége miatt a nyelvjárásgyűjtéshez képest is fontosabb követelmény a regionális köznyelv *h i t e l e s* lerögzítéséhez, hogy az anyaggyűjtés csak észrevétlen megfigyeléssel történhet (13). Ebben a tanulmánygyűjteményben sajnos ez többnyire nincs így, és ez — a gyűjtők számos megjegyzése is tanúsítja — befolyásolja, eltorzítja a végeredményt. „Az adatközlők többsége a felvétel folyamán már kevésbé természetesen és kevésbé regionálisan beszélt” (66). Egyáltalán: a gyűjtőknek és az adatközlőknek a *b e s z é l g e t é s e* (39, 96), *p á r b e s z é d e* (54) már megmásként az adatközlő nyelvét, hiszen egy föltett kérdésben szereplő szó formája szinte *k i h í v j a* a felelő azonos alakú válaszát. De maga a tudat, hogy a beszélgetésnek az a célja, hogy az *ő* kiejtését lessék meg, minősítsék, változtat a beszéden. Ezért olvassuk sokszor a gyűjtő megjegyzését: „A beszélgetés elején még nagyon »vigyázott«” (83). Az adatközlők egy része — erről is tudósítanak a gyűjtők — *s z é g y e l l e* nyelv-

járásiasságát. Ám fordítva is lehet: a szombathelyi tanár („a helyi regionális köznyelv egyik tipikus képviselője”) vagy pap („tudatosan vállalt lokálpatriotizmus”); pápai népművelési felügyelő („már stilisztikai okokból használ nyelvjárási alakokat”) a gyűjtőnek szinte kérkedve mutogathatta — tehát eltűlohatta — beszédének tájnyelvi fordulatait (47, 49, 72).

Majd minden szerző visszhangozza Imre Samunak azt a megállapítását, hogy a regionális köznyelvet „átmeneti jelleg” jellemzi (3, 8, 66, 79, 127). Imre Samu másutt azt mondja — és ezt is sokan ismétlik itt —, hogy a regionális köznyelvek a nyelvjárások és a köznyelv között elhelyezkedő átmeneti alakulatok (MNY. 69: 257). Nem akarok a kötet némely szerzőjének mintájára elemi egyszerűségű dolgokból fontoskodó elméletieskedést csinálni, mégis megjegyzem, hogy voltaképpen minden nyelv minden pillanatban átmenet, hiszen ez a nyelvfejlődésből, a nyelvtörténetből magától következik. Magam nem értek egyet azzal sem, hogy a tárgyalt jelenséget *r e g i o n á l i s k ö z n y e l v* nek kereszteljük el az egyszerűbb és közérthetőbb *t á j i k ö z n y e l v* helyett.

Szerintem a nyelv kétféleképpen tagozódik: társadalmi és földrajzi alapon. Társadalmi alapon van *népnyelv*, *köznyelv* és *irodalmi nyelv*; földrajzi alapon *nyelvjárás (tájnyelv)*, *táji köznyelv* és *táji színezetű irodalmi nyelv*. Ez utóbbi nem szorul bővebb magyarázatra, ha Móricz, Tamási és Tömörkény nevét idéírom. A népnyelv voltaképpen a tájnyelvek, nyelvjárások összessége. Vannak ugyanis nyelvi jelenségek, amelyek nem földrajzi tagozottság eredményei, hanem valamennyi nyelvjárásban megvannak, tehát általában jellemzik a népnyelvet. Szabó József talán öntudatlanul is ilyenre gondolhatott, amikor „általában a népnyelvet” jellemző mondattani jelenségekre utalt (126), sőt így fogalmazta meg: „nemcsak egy helyi nyelvjárást jellemeznek, hanem bizonyos vonatkozásban a népnyelvnek és általában a beszélt nyelvnek is jellemzői” (127). Ugyanazon a lapon „népnyelvi mondattant” emleget, majd idézi Demét: nyelvjárásaink mondattani tekintetben földrajzilag nem eléggé tagoltak (130). Az inessivusi értelemben használt *-ba*, *-be*; a szóvégi *t*, *r* elhagyása (*mér?*, *má*); a szótagzáró *l* kiesése és a vele járó pótlónyújtás pl. nem nyelvjárási, hanem népnyelvi jelenség. Ha változataik vannak (pl. *-ba* helyett *-bo*; a szótagzáró *l* kiesése ellenére a pótlónyújtás elmaradása s hasonló), akkor azok már nyelvjárási jelenségek.

Balogh Lajos Szombathely, Posgay Ildikó Pápa, Zilahi Lajos Orosháza, Horváthné Bernáth Rózsa Győr nyelvét vizsgálja; Szabó József — mint már említettem — kicsit

eltérően a többitől a nagykovácsi nyelvjárásnak a köznyelv felé fejlődését jellemzi. Nem annyira mondattaniak a szempontjai: inkább a mondatnál nagyobb szerkezetekre, a másik új nyelvészeti ágazat, a *s z ö v e g t a n* vizsgálati módszereivel végzett elemzések ezek. Számszerű mutatókkal jellemzi a mondatosságban, a mondatok szinterződésében (alárendelésében), a mondatterjedelemben megmutatkozó változások törvényszerűségeit. A nyelvjárás ugyan elsősorban a hangtanban tükröződik, kevésbé az alaktanban, legkevésbé a mondattanban (39, 79, 126, 129), a szövegelemzés azonban kiegészíti a maga mutatóival a köznyelv felé mutató fejlődés képét.

A szombathelyi adatközlőket a szerző nevük említése nélkül jellemzi, majd a nyelvi jelenségeket (a *fel* igekötőt és a határozóragokat) azonos sorrendben tárgyalja, a köznyelvet szintén adatközlőként ismerjük meg, de nem ilyen tüzetesen, jelenségenként, hanem csak beszédük leíró jellemzésével. Az orosháziakat már nevük betűjegyeivel azonosíthatjuk, és egyenként, majd kiválasztott fontosabb nyelvi jelenségenként ismerhetjük meg beszélt nyelvüket. Megjegyzem, hogy a 6.A.b. pont alatt tárgyalt jelenség (az *í* rövid ejtése az *-ít* képzőben) lényegében azonos a 8.A. pontban tárgyalttal (az *-ít* képzőben a *í* megkettőzésével); ez ugyanakkor a jelenségnek két oldala (86, 87).

Végül a nyolc győri adatközlőt egy kivétellel név szerint is megismerhetjük; nyelvük jellemzése pedig nem egyenként, hanem összefoglalóan szerepel, olykor-olykor utalással egy-egy adatközlőre. A különféle módszerű tárgyalásmód nem zavaró, annál kevésbé, mert minden szerző ad összefoglalást, és ez kiegyenlíti a különbségeket. Mégis azt hiszem, hogy Balogh Lajos és Zilahi Lajos módszere az áttekinthetőbb, részletesebb, hasznosabb.

A dolgozatok fő tanulsága talán nem meglepő, hiszen csupán mindennapi tapasztalatunkat erősíti meg: a dunántúli városok értelmiségében nyelvjárásuk legfőbb jellegzetességei (az *ē*, a magánhangzók általános rövidsége) föltűnő erősséggel él ma is. Ami meglepő: az orosházi nyelvsziget táji köznyelve. Kétszáz év után is élnek a békési nyelvjárások közé zárt dunántúli sajátosságok. Többek közt pl. a *fűzetni* is (85; v6. még 66, 114).

A televízióban a spanyol–magyar válogatott labdarúgó mérkőzést közvetítő Vitray Tamás azt mondta: „Ez már nagyon *köllött* elöl . . .” Divat lett néhány szóban a pesti köznyelvben is *ö-t* mondani (*köll, öleg, böcsület* s talán nincs is több; v6. 61).

Ahogy az elméleti ismétléseket ki lehetett volna hagyni, a szerkesztő egyesíthette volna a dolgozatok külön-külön irodalomjegyzékét is, hiszen ezek jórészt ugyanazt a tucatnyi tanulmányt ismételték meg. Szigorúbb nyelvhelyességi szerkesztés is elkelt volna. A nyelvtudomány munkásainak példát kellene mutatniuk a szép és helyes értekezés nyelv alkalmazásában. A tanulmánygyűjtemény hemzseg a fölsleges idegen szavaktól (*konkrét, direkt, konfrontáció, koncepció, szituáció, téma, bázis* stb.). Járványként terjed a *kötődés* (4, 13, 41, 83) a megszokottól (*évdik valaki valakivel*) eltérő, divatos jelentéssel: Ma már minden *kötődik* valamihez, nem *kapcsolódik, társul, tapad, tartozik* hozzá. Ugyanilyen divatszó a *jelentkezik* (39, 71, 74 [kétszer], 122), sőt a *jelentkezik nála* (67, 73 [háromszor!], 74). A *nála* (ahelyett, hogy *nyelvében, beszédében, kiejtésében* stb.) külön is gyakori (69, 71 [kétszer], 72, 73). A *-nál* rag kiszorít helyénvalóbbakat: *kiválasztásánál* (73; *kiválasztásakor, kiválasztásában*); *adatközlőknél* (75, 122), *akiknél* (76); *adatközlők nyelvében; beszédjükben*.

Ilyen mondatokat nyelvészeti szakmunkában nem szívesen olvasunk: „Szombathely mégis vandorlári nyereséget realizált” (35). (Szombathely mégis bevándoroltakkal gyarapodott.) „Vita tárgyat képezi” (67). Vita tárgya. „A *fel* igekötő fonetikai realizációja” (80); egyszerűen csak: kiejtése, képzése. „A hangtan területén” (49); „a nyelvtudomány területén” (79); „mondattani téren” (130, 146); a névutóvá tett határozó helyett a *-ban* szebb is, jobb is. Nélkülözhetők a kötőhangzók: *jellemzőek* (76, 146), *megfigyelhetőek, érzékelhetőek, fölismerhetőek* (egyetlen lapon: 145), *előzőek* (146). Horváth

Jánossal értek egyet, amikor helytelenítem az **1973-as** típusú alakokat az **1973-i** vagy **1973. évi** helyett (105).

„Beszédüket magnetofonszalagra rögzítettem, amit a feldolgozás során többször újrhallgattam” (82). Nem világos, hogy az *amit* (helyesebben: *amelyet*) a beszédre vagy a szalagra vonatkozik-e, ezért jobb lett volna helyette az *és* kötőszót használni.

Több esetben a *volna* helyett *lenne* áll (34, 38, 129).

E szeplők ellenére a tanulmánygyűjtemény nyeresége a nyelvtudománynak, és bizonyára termékenyítő kiindulópontja lesz a táji köznyelv további kutatásának.

Péter László

Lakó György: Budenz József. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 229 oldal

„Azért mondom, hogy a históriát mindennap tanulni s tanítani kell, hogy a késő nemzedékek a régiek sorsán okuljanak és kikerüljék a próbálgatás veszedelmeit” — e szavakat a nagy fejedelem, Bethlen Gábor intézi udvari történetírójához Móricz Zsigmond regényében, az Erdélyben. Gondolatai a történelemre vonatkoznak, de minden történeti jellegű tudomány magáévá teheti őket, így a tudománytörténet is. A múlt ismerete a jelen munkásságát támogatja, ezért kell törekednünk értékeink megbecsülésére és arra, hogy ezeket az értékeket minél többen megismerjék. Ezt a célt szolgálja „A múlt magyar tudósai” c. sorozat.

Lakó György mint egyetemi tanár mindig kötelességének tartotta a hagyományok ápolását, az utóbbi évtizedben pedig érdeklődése a tudománytörténet felé fordult, számos dolgozata született ezen a területen. „A múlt magyar tudósai” sorozatban már megjelent egy kötete Sajnovics Jánosról, a finnugrisztika egyik úttörőjéről. Most ismertetendő művében pedig Budenz József munkásságát méltatja; arról a tudósról ír, aki tudományos alapokra helyezte a finnugrisztikát, és ezáltal elévülhetetlen érdemeket szerzett mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos életben.

Budenz József — mint ismeretes — német származású volt, egyetemistaként tanult meg magyarul; 22 éves korában, 1858-ban érkezett hazánkba. Ez a dátum a mi számunkra közömbös, de a kortársak másképp éreztek. Ezt bizonyítják Gyulai Pál ünnepi szavai, melyeket Budenz tudományos munkásságának 25 éves jubileumán mondott 1885-ben: „Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mikor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hittek jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék, érzések és törekvések közössége!” (144—5).

Budenz nagy művei, a Magyar—Ugor Összehasonlító Szótár (MUSz.) és az Ugor-Alaktan (UA.) tudományos pályájának csúcspontját jelentik. Lakó György nyomon követi azt az utat, melyet Budenz a török rokonság elfogadásától annak tagadásáig megtett. Állásfoglalása ugyanis fokozatosan alakult ki turkológiai és finnugrisztikai előtanulmányai során, Reguly csuvas, cseremiszi és mordvini anyagának közzététele közben. „Úgy látom — írja Lakó György —: a cseremiszi meg a votják nyelv csuvas és tatár elemeinek a vizsgálata döntően befolyásolta Budenz állásfoglalásának alakulását a magyar nyelv rokonai kapcsolatainak kérdéséről” (38—9). Budenz valószínűleg arra gondolhatott, hogy a magyar szókészlet török (csuvasos) elemei is magyarázhatók olyan alapon, mint a cseremiszi nyelv jövevényszavai, tehát nem kell ősi magyar—török nyelvrokonságot feltételezni. Ily módon érdeklődése a török vonatkozások vizsgálatától a finnugor rokonság

kérdései felé fordult. Megírta a „Magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések” c. művét, melyet szótárának előtanulmányaként tartunk számon, majd pedig a nevezetes „Török—ugor háború” vitáiban véglegesen a maga oldalára állította a tudományos közvéleményt a magyar nyelv finnugor rokonságát illetően. Lakó György könyvének külön fejezetei foglalkoznak a MUSz. és az UA. értékelésével, valamint Budenznek a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyáról és távolabbi kapcsolatairól alkotott nézeteivel, majd nyelvtudományi munkásságának céljával és módszerével.

Budenz finnugrisztikai munkásságát ismerjük, de kevésbé tartjuk őt számon magyar nyelvészként, pedig mint ilyen is maradandót alkotott. Közvetlenül Magyarországra érkezése után a székelyföldön gyűjtött nyelvi anyagot. „Adalékok a székely beszéd ismertetéséhez” c. művében meghirdette a rendszeres népnyelv kutatás fontosságát. Mivel szakterülete a történeti-összehasonlító nyelvészet volt, érdekelte a magyar szótörténet, török és szláv jövevényszavaink problematikája, a magyar történeti hangtan és ige-kötőrendszerünk kialakulása. Számos tanulmányt tett közzé, de történeti jelentéstani és alakítási eredményei főleg az említett két nagy művében, a MUSz.-ban és az UA.-ban található meg.

A Nyelvőr olvasói részéről különös figyelmet érdemel Budenznek a korabeli köz- és irodalmi nyelv iránti érdeklődése: „Bármily meglepő, mégis tény, hogy a német származású Budenzet érdekelték a magyar nyelv művelés kérdései, s velük kapcsolatban a nyelvújítás is. Hunfalvy Pállal és Gyulai Pállal együtt vetette fel az Akadémián egy nyelv művelő folyóirat megindításának a gondolatát. Az eredmény a Magyar Nyelvőr megszületése lett” (134). „Nem épen általa indult meg a Magyar Nyelvőr, de bizonyos, hogy ő tőle s tanításából merített fontos alapvető, vezérlő eszméket, amelyek irányát s tartalmát megszabták . . .” — idézi a szerző Szilasi Móric értékelését (136).

Még meglepőbb — tudományunk mai célkitűzéseire gondolva — az a tény, hogy Budenz figyelme az iskolai nyelvtanokra, sőt: az alsó tagozatos nyelvtanokra is kiterjedt! „Szó-taglalások és valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról” (NyK. 1967.) c. dolgozatában ezt írja: „úgy hiszem, a m[agyar] akadémiai akár osztály, akár bizottság . . . bírálólág örökdíthetnék a magyar nyelvtanítás felett, hogy az ne szentesítsen olyan hibákat és ferdeségeket, amelyeket sajnálva látunk az irodalomban elterjedni, s hogy másrészt a nyelvtudományunk haladásából is már valami kevés az iskolai tanításba átszivárogon” (137). Elsősorban a zűrzavaros terminológia és az önkényes „szó-taglalás”, azaz morfé- mákra bontás ellen emeli fel szavát. Budenz bírálata nyomán kitűnő iskolai nyelvtanok születtek Halász Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József tollából, és ezáltal korabeli nyelvészeink — Lakó György megállapítása szerint — nemcsak a tudományos elméletet, hanem a gyakorlati életet is szolgálták. Véleményéhez még azt is hozzátehetjük, hogy ezek a kitűnő nyelvtanok hatottak az alsó tagozatos nyelvtanokra, ezáltal emelve azok színvonalát.

Budenz maga is foglalkozott finnugor nyelvek leírásával, s hallgatói számára össze- állított finn nyelvtana hosszú ideig jelentős szerepet játszott az egyetemi oktatásban. Ezen a területen nem volt újtó, de a nyelvtanírás alapelveit, a szinkronia és a diakronia szétválasztását, valamint a funkció megvilágításának jelentőségét jól látta: „. . . a leíró grammatikától azt kívánjuk, hogy megkülönböztetve mutassa föl a nyelv szókincsében a mozgó és nyugalomra jutott elemeket” — idézi a szerző „A magyar szóképzés tárgyalásához” c. tanulmányt, melyben Budenz arról is értekezik, hogy a képzőket funkciójukkal együtt kell tárgyalni (151—5).

Lakó György könyvének külön fejezete szól Budenz tudományszervezői tevékenységéről, amely évtizedekre meghatározta tudományos életünk arculatát. Egyetemi előadásai népszerűek voltak. „Feljegyzéseiből az derül ki, hogy olyan nem kötelező előadásain, mint pl. A magyar nyelv viszonya a törökhöz, Az altaji nyelvcsoport jellemzése,

20–30 hallgató vett részt” (183). A magyar szakos hallgatók képzésébe ő iktatta be a finnugrisztikát. 1879-től ő szerkesztette a Nyelvtudományi Közleményeket, az ő nevéhez fűződik a folyóirat tematikájának szűkebbre vonása, finnugrisztikai jellegének megteremtése. És ő hozta létre — eredetileg az orosz nyelv gyakorlása céljára — a Kruzsokot, nyelvészeti életünknek ezt a nem hivatalos, de annál nagyobb jelentőségű „központját”.

A szerző a következőképp összegezi Budenz jelentőségét: „Ő volt az, aki Magyar—Ugor Összehasonlító Szótára és Ugor Alaktana révén a magyarnak a többi finnugor nyelvvel való összetartozását elsőnek bizonyította be részletesen, ő adott példát a finnugor nyelvek korszerű leírására, ő honosította meg nálunk az etimológiai kutatások tudományos módszerét” (201). Ehhez a képhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy Lakó György könyvéből Budenz Józsefet jóval sokoldalúbb és korszerűbb nyelvészként látjuk magunk előtt, mint amilyenek őt eddig láttuk.

A. Jászó Anna

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje (1971–1972)

Az elmúlt években megjelent sajtószemlék (vö.: Nyr. 79., 80., 81., 85., 87., 91., 93., 96., 99., 100.) az ELTE magyar nyelvészeti tudományos diákkörének a gyűjtőmunkája révén újabb két évfolyam anyagával bővülnek. Az anyagot Fábíán Pál közreműködésével Novotny Júlia dolgozta fel.

A gyűjtés során 31 újság, hetilap, folyóirat, szaklap 1971. és 1972. évi számait vizsgáltuk meg, és a következőkben találtunk nyelvészeti témájú írásokat (a cím után álló számmal a cikkek számát jelöltük):

1971.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (25), Népszabadság (26), Magyar Nemzet (54), Magyar Hírlap (20), Népszava (6); vidékiek: Északmagyarország (5), Hajdú-Bihari Napló (12), Kisalföld (17), Somogyi Néplap (12), Vas Népe (20), Délmagyarország (3), Pest Megyei Hírlap (22). Hetilapok: Élet és Irodalom (9), Élet és Tudomány (52), Rádió- és Televízióújság (7), Magyarország (25), Hétfői Hírek (6). Folyóiratok: Valóság (1), Napjaink (1), Kritika (4), Alföld (1), Magyar Tudomány (3). Szaklapok: Köznevelés (5), Magyar Grafika (3), Könyvtáros (1), Népművelés (14), Gyorsírók és Gépírók Lapja (1), Typographia (7), Magyar Pedagógia (3), Pedagógiai Szemle (2). — 1971-ben összesen 368 közlemény.

1972.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (32), Népszabadság (27), Magyar Nemzet (63), Magyar Hírlap (12), Népszava (5); vidékiek: Északmagyarország (13), Hajdú-Bihari Napló (14), Kisalföld (20), Somogyi Néplap (13), Vas Népe (7), Délmagyarország (2). Hetilapok: Élet és Irodalom (6), Élet és Tudomány (52), Rádió- és Televízióújság (5), Magyarország (30), Hétfői Hírek (3). Folyóiratok: Valóság (1), Napjaink (1), Kritika (1), Tiszatáj (4), Alföld (3), Magyar Tudomány (7). Szaklapok: Köznevelés (6), Magyar Grafika (3), Könyvtáros (2), Népművelés (13), Typographia (7), Magyar Pedagógia (7), Pedagógiai Szemle (7). — 1972-ben összesen 341 közlemény.

A diákkör tagjai által megvizsgált lapok 1971–1972. évfolyamában összesen 709 nyelvészeti témájú cikk jelent meg. Ha ezt a számot összevetjük az 1969–1970-es sajtószemle eredményével (225), örömmel nyugtázhatjuk, hogy a nyelvvel foglalkozó cikkek száma több mint háromszorosára nőtt. A nyelvművelő munka egyik jelentős eredményének tekinthetjük ezt a mennyiségi növekedést. A lapok közül leginkább a Magyar Nemzet,

a Kisalföld, a Somogyi Néplap, az Élet és Tudomány, a Magyarország és a Népművelés vállalja magára a nyelvművelő tevékenységet. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy az Új Írás és a Kortárs nem közölt nyelvművelő cikket.

I. A nyelvművelésről általában

1971-ben a következő híradások és méltatások köszöntötték a magyar nyelv hetének eseményeit: Előadások, viták tíz napon át (Népszabadság, ápr. 15. 8), Országos figyelem és taps közepette (Népszabadság, ápr. 18. 8). Megnyitották a magyar nyelv ünnepi hetét (Népszabadság, ápr. 20. 7), A magyar nyelv hete Győrött és Budapesten (Magyar Nemzet, ápr. 8. 7), A magyar nyelv hete (Ruffy Péter, Magyar Nemzet, ápr. 11. 11, ápr. 18. 1), A magyar nyelv hete (Magyar Nemzet, ápr. 23. 4), A magyar nyelv hete (Esti Hírlap, ápr. 7. 8), Édes anyanyelvünk (Esti Hírlap, ápr. 22. 2), A magyar nyelv hete (Kisalföld, ápr. 14. 3, ápr. 15. 1, ápr. 20. 1, ápr. 22. 7, ápr. 23. 7), Szép magyar beszéd (Kisalföld, ápr. 24. 2), Anyanyelvünk Amerikában (Kisalföld, ápr. 24. 6), Halászi beszélgetés (Kisalföld, ápr. 24. 6), A magyar nyelv hete (Pest Megyei Hírlap, ápr. 14. 4, ápr. 20. 5). — Végül pedig az Élet és Irodalom (máj. 1. 3) közli Aczél György felszólalását, amely a magyar nyelv hete alkalmából rendezett vitán hangzott el.

1972-ben is sok cikk hívta fel a figyelmet a magyar nyelv hete alkalmából megtartott előadásokra, rendezvényekre: A magyar nyelv hete április 24. — április 30. (Magyar Nemzet, ápr. 19. 4), Nyelvművelés magyar módra (Vajk Vera, Népszava, ápr. 23. 8), A magyar nyelv hete (Esti Hírlap, ápr. 12. 2), Nyelv és észjárás (Esti Hírlap, ápr. 18. 2), Minden tudásunk tanúja (Bernáth László, Esti Hírlap, ápr. 24. 2), Édes anyanyelvünk (Esti Hírlap, ápr. 29. 12), A magyar nyelv hete (Északmagyarország, ápr. 22. 4, ápr. 23. 4, ápr. 25. 4, ápr. 29. 4), A magyar nyelv hete a megyében (Kisalföld, ápr. 23. 7), A nyelv, akár a levegő (Kisalföld, ápr. 26. 1), Nyelvünk és népünk (Kovalovszky Miklós, Kisalföld, ápr. 30. 6), Anyanyelv (Hajdú-Bihari Napló, máj. 3. 5), Tisztán, magyarul (Gyenes Zoltán, Somogyi Néplap, ápr. 26. 5), Nyegle nyelvújítás (Élet és Irodalom, ápr. 22. 9). — Bárcki Géza a nyelvfejlődés útjai címmel a nyelvművelő feladatait foglalja össze (Népszabadság, 1972. ápr. 23. 5). — Lőrincze Lajos a nyelvművelés eredményeiről és további teendőiről számol be (Nyelvművelés — demokrácia. Népszabadság, 1972. ápr. 29. 7).

A százéves Magyar Nyelvőrt több lapunk is köszönti, így a Kisalföld (1972. jan. 15. 8), a Typographia (1972. 2. sz. 8), a Magyar Grafika (1972. 2. sz. 10) és a Könyvtáros (1972. 3. sz. 167). — Illyés Gyula A Magyar Nyelvőr ünnepére címmel méltatja a folyóirat tevékenységét és a nyelvvédelem jövőbeni feladatait vázolja (Népszabadság, 1972. jan. 16. 5). — Fábrián Pál a Magyar Nyelvőr centenáriuma alkalmából megalakításának céljáról, eddigi munkájáról ad áttekintést (Magyar Tudomány, 1972. 407). — Bély Pál ismerteti a folyóirat tevékenységét, az első szerkesztő, Szarvas Gábor munkásságát (Magyar Hírlap, 1972. jan. 15. 6). — Ruffy Péter két írásában is megemlékezik a Magyar Nyelvőr eddigi eredményeiről (Magyar Nemzet, 1971. dec. 19. 9, 1972. jan. 16. 10).

Bárcki Géza Nyelvművelésünk címmel a magyarországi nyelvművelés problémáival és lehetőségeivel foglalkozik, és kijelöli a tennivalókat (Magyar Tudomány, 1971. 607). — Bárcki Géza tanulmányára hívja fel a figyelmet Sz-y az Élet és Irodalomban (Időszerű nyelvművelés. 1971. nov. 6. 7) és Ruffy Péter a Magyar Nemzetben (Nyelvi eszményt! 1972. jan. 1. 9). — A Magyar Nemzet vitafórumán többen is kifejtik véleményüket Ruffy Péter cikke nyomán (1972. jan. 25. 8, Ferenczy Géza: Anyanyelvi eszmélkedés. 1972. márc. 21. 8, Deme László: A nyelvművelő munka rétegei. 1972. ápr. 9. 14, Nagy Tibor: A nem nyelvészek felelőssége a nyelvművelés ügyében. 1972. ápr. 25. 8). —

Lőrincze Lajos Nyelvművelésünk a viták tükrében címmel Bárczi Géza írásának néhány gondolatával száll vitába (Magyar Tudomány, 1972. 622). — A nyelvművelés társadalmi feladatait veszi számba Deme László. Nem Bárczi és Lőrincze vitájába szól bele, hanem a kérdésfölvetést akarja kiszélesíteni (Magyar Tudomány, 1972. 735).

Lőrincze Lajos előadásáról ad hírt a Magyar Nemzet (Nyelvművelés és emberművelés. 1971. máj. 12. 4). — Ugyancsak Lőrincze ír a történelmi korokkal változó nyelvművelés feladatairól (Népszabadság, 1971. máj. 30. 5). — A Vas Népe olvasóinak arra a kérdésre válaszol Lőrincze Lajos, hogy miért „édes” anyanyelvünk (1972. jan. 30. 5). — Grétsy László nyelvünk fejlődési irányait vázolja fel a Magyar Hírlapban (1971. ápr. 4. 8). — Ugyanő a nyelvművelést mint tudományt, eszköztárát és lehetőségeit mutatja be (Magyar Hírlap, 1972. jan. 7. 6). — Kovalovszky Miklós Nyelvvédelem, nyelvművelés, nyelvtervezés címmel történeti áttekintést nyújt és több ésszerű szabályozást javasol (Magyar Hírlap, 1971. ápr. 4. 8).

Bor Ambrus a fölöslegesen akadémikuskodókról ír (Nyelvapolók, nyelvfegyőrök. Magyar Nemzet, 1971. jan. 1. 11). — A mindennapos nyelvhelyességi hibákról szól Lovászi Márton (Magyar Nemzet, 1971. ápr. 30. 4). — A fellezgős kifejezési divatok is okai a nyelvrontásnak Pintér István szerint (Népszabadság, 1972. márc. 16. 7). — Csűrös Zoltán figyelmeztet, hogy nemcsak a hivatásos nyelvművelők feladata a magyar nyelv védelme, hanem az egész társadalom ügye (Magyar Hírlap, 1972. ápr. 8. 6). — Kiss Dénes anyanyelvünk gazdagságát szemlélteti számos példával (Tiszatáj, 1972. 5. sz. 20). — A nyelvi rendszertől számonkért matematikai, logikai következetesség alaptalan elvárás, mert a nyelv „következetlensége” éppen sokrétűségére, bőségére utal — írja Benkő László a Tiszatájban (1972. 5. sz. 22).

II. Kejtés

A magyar kiejtés elméleti kérdéseivel foglalkozik Deme László a Köznevelésben (1971. 1. sz. 15). — Szépe György folytatja az 1970-ben megkezdett cikksorozatát A beszédhangok tudománya címmel (Somogyi Néplap, 1971. febr. 28. 8, jún. 27. 8). — Anyanyelvünk muzsikájáról olvashatunk a Wacha Imrével készült riportban (Hétfői Hírek, 1972. ápr. 24. 3). — Szende Tamás a magán- és mássalhangzók, a hosszú és rövid mássalhangzók arányát, az *e* fonéma megterheltségét vizsgálja (Anyanyelvünk hangzása. Somogyi Néplap, 1971. dec. 5. 11). — A lakosság egyharmada nem érzi a nyílt *e* és a zárt *e* közti különbséget, írja Kunszery Gyula (Élet és Tudomány, 1971. 2197). — Fischer Sándor Beszédkultúránk címmel felhívja a figyelmet arra, hogy soha ennyi ember nem beszélt nyilvánosan, mint napjainkban. Teljes oktatási rendszerünkbe bele kell építenünk a beszédtanítást! (Népszabadság, 1972. ápr. 27. 7). — A Győri Tanítóképző Intézetben két éve bevezették a beszédművelés elnevezésű tantárgyat, adja hírül a Kisalföld (1972. ápr. 28. 8). — Komlós János a helyes hangsúlyozásról ír (Népszabadság, 1971. jan. 10. 8). — Fegyelméletlenek vagyunk beszéd közben, állapítja meg a Hajdú-Bihari Naplóban (1972. máj. 18. 4) Magyar Vilmos. — A magyarban az első szótag hangsúlyos, figyelmeztet Kulcsár István a Magyar Nemzetben (1971. máj. 19. 8).

A beszédtanításról, a szép beszédre nevelésről többen is írtak: Gergely Károlyné A gyermek és a beszéd (Kisalföld, 1971. ápr. 4. 6), Pap Mária és Pléh Csaba A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén (Valóság, 1972. 2. sz. 52), „Szigszegjünk szépen!” (Vas Népe, 1971. febr. 4. 3), Nagy János A beszédtanítás — embernevelés (Alföld, 1971. 12. sz. 75), Szegedi Gyula A diáknyelv (Hajdú-Bihari Napló, 1972. dec. 8. 5), Fehér Klára Tanuljunk-e magyarul? (Magyar Nemzet, 1972. febr. 20. 14) és Pápa Miklós Tanuljunk-e szónokolni? (Magyar Nemzet, 1972. márc. 21. 8). — Bakos

József a tanári beszédet mint kapcsolatteremtő, kommunikációs, információs eszközt elemzi részletesen (Köznevelés, 1971. 11. sz. 17). — Szende Aladár a készülő és az eddiginél hatásosabb nyelvtan-tantervről nyilatkozik. Az új módszer célja az árnyalt, szabatos beszéd elsajátítása (Esti Hírlap, 1972. dec. 27. 3).

A „szép magyar beszédért” versenyt 1971-ben Győrben rendezték. Erről tudósít a Magyar Nemzet (febr. 3. 4, ápr. 24. 4) és a Kisalföld (márc. 19. 8). — A szép magyar beszéd versenyeiről ad hírt az Északmagyarország (1971. febr. 19. 8, márc. 19. 4), a Népszabadság (1971. ápr. 24. 7, ápr. 25. 8) és a Pest Megyei Hírlap (1971. márc. 20. 8, ápr. 11. 4, ápr. 24. 8). — Az 1972-es szép magyar beszéd versenyéről a Kisalföld számol be (márc. 5. 7, ápr. 22. 1, ápr. 25. 1).

Szegeden „Beszédszimpozion” kezdődött, ahol húsz országból 250-en (orvosok, mérnökök, fizikusok, nyelvészek, logopédusok, fonetikusok) ismertették tapasztalataikat (Esti Hírlap, 1971. aug. 26. 3, Magyar Hírlap, 1971. aug. 27. 6).

A rádió és a televízió műsoraiban elhangzó kiejtési és hangsúlyozási hibákra sokan figyelmeztetnek. A bemondók helytelen hangsúlyzására (Északmagyarország, 1971. máj. 27. 8), a tulajdonnevek kiejtésére (Rádió- és Televízióújság, 1971. 16. sz. 6, 38. sz. 6, 1972. 23. sz. 5, Népszabadság, 1971. jan. 10. 8, Magyar Hírlap, 1971. okt. 28. 6, Esti Hírlap, 1972. jan. 20. 8). — Országh László a *komputer* ejtéséről írt cikkének végső megállapítása, hogy legjobb lenne, ha *számítógép*-et mondanánk (Élet és Tudomány, 1971. 977). — A *grape fruit* kiejtési nehézségeit a *citranacs* szó használatával kerüljük el, ajánlja Szilágyi Ferenc (Élet és Tudomány, 1971. 1358). — Kálmán Béla Nagyon tudunk angolul címmel az előkelősködő, „angolos” kiejtésről ír (Élet és Tudomány, 1972. 459). — Az *aerodinamikus* szó kiejtéséről olvashatunk a Hajdú-Bihari Naplóban (1971. márc. 9. 5). — Benkő László a mondat helytelen hangsúlyozásából eredő félreértésekre figyelmeztet (Élet és Tudomány, 1972. 230). — Az idegen szavak kiejtéséről élénk vita folyt a Magyarországi levelezési rovatában (1971. dec. 12. 31, 1972. jan. 9. 31, jan. 16. 31, febr. 13. 31, febr. 27. 31, márc. 5. 31, márc. 12. 31).

Szilágyi Ferenc Új nép a parton címmel és A vidékiesség és a köznyelv alcímmel három részből álló tanulmányt közöl a kiejtésbeli eltérésekről (Somogyi Néplap, 1971. máj. 30. 8, júl. 25. 8, aug. 29. 8). — Hogyan beszél a kapuvári ember? címmel Balogh János tartott előadást, melyet a Kisalföld (1972. ápr. 28. 8) ismertet.

Pásztor Emil a klasszikus verssorok hangsúlyozásáról ír Arany János Fülemile című versét elemezve (Magyar Hírlap, 1971. ápr. 15. 6). — Szende Tamás a beszédhangok működéséről és a megértés folyamatáról ismerteti felfogását (Somogyi Néplap, 1972. július 30. 8). — Sebestyén Árpád Móricz Zsigmond Rózsa Sándor című regényének tévéváltozatát elemzi nyelvi szempontból, azaz a nyelvjárási kiejtés jogosságát vagy szűkségtelenségét vizsgálja (Alföld, 1972. 1. sz. 53).

Hajdú Gyula alapítványáról, melyet a szónokképzés céljára, a szép magyar beszéd védelmében tett, több újságunk is tudósít (Vas Népe, 1971. jan. 20. 5, Magyar Nemzet, 1971. jan. 20. 4, Kisalföld, 1971. jan. 22. 5, Pest Megyei Hírlap, 1971. jan. 22. 4). — Egy szónoklástani előadássorozatot népszerűsít a Kisalföld (1971. márc. 18. 3). — A beszédhibákról ír Mészáros János Nem hiúsági kérdés címmel (Magyarország, 1972. nov. 5. 22). — A szép beszéd tanítása a családban és az óvodában kezdődik. A sok gondra és teendőre hívja fel a figyelmet a Somogyi Néplap cikkírója (1972. ápr. 29. 5).

III. Szókincs

1. S z a k n y e l v e k. Pálos Miklós a kereskedelem nyelvéről, az áruk elnevezéséről írt. A nyelvészek és a szakemberek együttműködése nagyon kívánatos volna (Magyarország, 1972. márc. 19. 32). — A tudományoskodó gazdaságpolitikai kifejezések nagyon

elcsúfítják a köznyelvet, figyelmeztet a Népszabadság (1971. szept. 22. 10) cikkírója. — Bajomi Lázár Endre a műszaki fejlődés következményeként szaporodó idegen szavak ellen emel szót (Rádió- és Televízióújság, 1971. 43. sz. 5). — Grétsy László Életünk és a szakszavak címmel kifejti, hogy a szaknyelv nálunk magára hagyva fejlődik, és ezen mielőbb változtatni kell (Népszabadság, 1972. ápr. 28. 7). — A Magyarország egyik olvasója a Grétsy László ajánlotta *kiélezett forgótárcsa* helyett, a *kielésített forgótárcsa* kifejezést ajánlja (1972. ápr. 16. 47).

2. **I d e g e n s z a v a k.** Ferenczy Géza megállapítja, hogy a két világháború közötti „túlbuozgóság” ellenhatásaként napjainkban kissé elhanyagoljuk az idegen szavak fölösleges használatá elleni harcot (Magyar Hírlap, 1971. ápr. 4. 6). — Az idegen szavak nem válogatás nélkül irtandók köznyelvünkéből, hiszen a jövevényszavak ellen ma már senki sem tiltakozik; a magyar szóval nem helyettesíthető, szükséges idegen szók ellen sem szólhatunk; a fölösleges, nagyzolás szülte idegen szavak ellen viszont fel kell lépni, írja Soltész Katalin (Élet és Irodalom, 1971. febr. 13. 7). — Az idegenforgalomra hivatkozva túl sok az idegen nyelvű felirat (Népszabadság, 1971. aug. 10. 3). — Paralel párhuzam címmel Mizser Lajos a szükséges idegen szavak helyes használatáról ír (Élet és Tudomány, 1972. 1831). — Hernádi Sándor az *adminisztráció* jelentéséről ír annak kapcsán, hogy a sajtónyelvben sokszor ’kormány, kormányzat’ értelemben használják (Élet és Tudomány, 1972. 2407). — Az idegen szavak elburjánzásáról olvashatunk az Esti Hírlap (1971. jan. 25. 3) és a Vas Népe (1972. jún. 1. 3) cikkében. — Országgh László a *disc jockey* értelmezését adja az Élet és Tudományban (1971. 1623). — A *design* angol szó helyett keressünk magyar megfelelőt! (Élet és Irodalom, 1972. dec. 16. 9). — *Play art* helyett használjuk a *játékművészet*-et, ajánlja a Hajdú-Bihari Napló (1972. jan. 27. 5). — A vállalatok, intézmények idegen hangzású neveit bírálja Priska Tibor az Északmagyarországban (1972. jún. 10. 8). — A tévé Szójátéklklubjában született *helyzetszínész* kitűnően helyettesítheti az idegen dublőrt (Esti Hírlap, 1972. júl. 19. 2). — A Magyar Nemzet vitafórumán Bokor László az idegen szavak kérdésével foglalkozik, és leszögezi, hogy a nyelvtisztaság nem azonos a nacionalizmussal (1972. júl. 26. 8). — Vass Előd a turkológiát bemutató írásában foglalkozik török jövevényszavainkkal is (Magyarország, 1971. márc. 21. 22). — Több olvasó is felveti, hogy a Magyarország lapjain is túl sok az idegen szó (Magyarország, 1972. jan. 16. 31, ápr. 2. 31).

3. **R ö v i d í t é s e k.** A szükséges és helyes mozaikszavakról olvashatunk Ladó János írásában (Élet és Tudomány, 1971. 1806). — A nevetséges és erőltetett mozaikszavakról ír a Pesti Megyei Hírlap (1971. jan. 10. 10).

4. **N e v e k.** Ladó János a látszólag virágnév eredetű női nevekkkel foglalkozik (Élet és Tudomány, 1971. 224). — A manapság divatos idegen keresztnevekről olvashatunk az Északmagyarországban (1971. jún. 25. 3). — A ritka keresztnevekről ír Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1971. máj. 30. 11).

A családnevek kialakulásáról írva Ladó János a keresztnévből alakultakat és a *Benedek* név történetét mutatja be (Élet és Tudomány, 1972. 285. 1455). — Ugyancsak Ladó János tollából való az a cikk is, amelyben példákkal bizonyítja, hogy sok személynév az apa nevéhez járuló ’fiú’ jelentésű szóelem összetételével született (Élet és Tudomány, 1972. 1555. 2287). — *Marx* nevének jelentését Kálmán Béla adja meg (Élet és Tudomány, 1971. 1279). — A *Latabár* névre kapunk magyarázatot a Kisalföldben (1971. júl. 21. 5). — É. Kiss Sándor A francia művelődéstörténet nyelvi emlékei címmel a fogalomná vált személynevekből mutat be néhányat (Hajdú-Bihari Napló, 1971. dec. 5. 2). — Ladó János a lány- és asszonynévvelviselési szokásokról számol be (Lány- és asszonynevek a nagyvilágban. Élet és Tudomány, 1972. 291).

A Magyar Nemzet vitafórumában többen is megírták véleményüket *Budapest* nevének kialakulásáról, hangzásáról, írásmódjáról és a mai alak első megjelenéséről

(1972. okt. 4. 8, okt. 10. 8, okt. 27. 8, dec. 24. 28). — Puruczky Béla több budapesti helynév eredetét és jelentését világítja meg az *Élet és Tudományban* (*Diogenészfalva*. 1972. 32, *Huszonnégynyökrös-hegy*. 1972. 306, *Ferihegy*, 1972. 957, *Békásmegyér*. 1972. 971). — Pásztor Emil Eger új városrészének, *Csebokszári*-nak értelmezéséről, írásmódjáról ír (*Élet és Tudomány*, 1972. 1459). — A soroksári Duna-ág új neve: *Ráckevei* (*Sokroksári*)-*Duna*. A névváltás okairól a Pest Megyei Hírlapban (1971. ápr. 1. 12) olvashatunk. — A soroksári Duna-ág elnevezéséről, eredetéről mondja el véleményét a Magyar Nemzet egyik olvasója (1971. ápr. 19. 14). — *Badacsonyládihegy* a helyes elnevezés, figyelmeztet Zákonyi Ferenc a Magyar Nemzetben (1972. márc. 15. 8). — *Adásztevel* nagyközség nevének eredetével több cikk is foglalkozik a Magyar Nemzetben (1971. febr. 7. 14, febr. 17. 8, febr. 24. 8). — *Hajdú* összetételű helyneveinkről olvashatunk a Hajdú-Bihari Naplóban (1972. febr. 27. 10). — Kálmán Béla a *Körös* folyónév és a *Körös* városnév eredetét mutatja be (*Élet és Tudomány*, 1971. 128). — A Vas Népében (1971. jan. 7. 3) községnevek kialakulásáról, eredetéről értesülhetünk. — *Göcsej* XVII. századi nevére nyújt adatokat a tanulmány (*Életünk*, 1971. 5. sz. 431). — A *Lövérszó* eredetéről ismerünk meg adatokat az Esti Hírlapból (1972. jún. 23. 6).

Az utcák elnevezéséről heves vita dúlt a Magyar Nemzet hasábjain (1972. máj. 10. 8, máj. 31. 8, jún. 14. 8, júl. 12. 8, júl. 14. 8, szept. 6. 8). — A fővárosi utcák elnevezésének problémáival foglalkozik Ráthonyi János (*Magyarország*, 1971. nov. 14. 32). — *Vízoly* község nevének történetéről számol be Juhász Dezső (*Napjaink*, 1972. 6. sz. 5). — A *venéz*, illetve *venezuelai* elnevezés támogatói között érdekes vita folyt a Magyarország levelezési rovatában (1971. szept. 19. 2, okt. 3. 31, okt. 10. 31, dec. 10. 55, dec. 26. 31). — Pálos Miklós a névtudomány eredményeit és feladatait tárja a Magyarország olvasói elé (1971. márc. 14. 32).

5. Sz ó a l k o t á s m ó d o k. *Távvalasztás* vagy *táv tárcsázás*? Egyik sem jó, bár a Magyar Nemzet vitájában (1972. jan. 7. 8, jan. 14. 8, jan. 19. 8, febr. 6. 14) voltak, akik helyeselték. — Természetes logikátlanágok címmel Kovalovszky Miklós azokról a szóösszetételekről ír, melyek a szaktudományok szemszögéből hibásak ugyan, de nyelvileg kifogástalanok (*Élet és Tudomány*, 1971. 924). — Ugyancsak Kovalovszky Miklós tollából jelent meg a *Bece* és *vasmarokideg* című cikk, melyben a több jelentésárnyalatot sűrítő szóösszetételeknek beszédünket frissítő voltára hívja fel a figyelmet (*Élet és Tudomány*, 1971. 1901). — Ladó János az U-szeget és társait mutatja be, mint nagyon szemléletes és kifejező szóösszetételt (*Élet és Tudomány*, 1971. 2358). — A gyermeknyelvi sajátos szavakra sorol fel példákat Hernádi Sándor írása (*Élet és Tudomány*, 1972. 895). — Gyakran felesleges az *-anyag* utótag használata, máskor félreérthető, és hangulatilag, érzelmileg sem mindig megfelelő; figyelmeztet Hernádi Sándor (*Élet és Tudomány*, 1972. 1795). — A szóalkotásnak arról a módjáról, hogy mondatok válnak szavakká, Mizser Lajos ír (*Élet és Tudomány*, 1972. 2143). — *Vétség-e a szelhámia*? — teszi fel a kérdést Kovalovszky Miklós. A látszat ellenére helyes a szó, hiszen nyelvünk tréfásan is élhet a latin eredetű főnévképzővel (*Magyar Hírlap*, 1971. máj. 20. 6). — A barátságatlan *idegenforgalom* helyett a *vendégforgalom* összetételt ajánlja Szilágyi Ferenc (*Élet és Tudomány*, 1971. 1066).

IV. Szavak jelentése és használata

1. Sz ó t ö r t é n e t, s z ó f e j t é s. Grétsy László a *csaj* szó történetével ismeret meg (*Élet és Tudomány*, 1971. 690). — A *dunnalúd* magyarázatát adja meg P. Balázs János (*Élet és Tudomány*, 1971. 1170). — Népetimológiai jelenségekről ír Kovalovszky Miklós az *Élet és Tudományban* (1971. 85) és a Hajdú-Bihari Naplóban (1972. dec. 23).

4). — É.K.S. a *bojkott*, a *huligán*, a *lincsel*, a *morze* illetve az *akadémia* szó eredetét mutatja be (Hajdú-Bihari Napló, 1971. júl. 18. 2, okt. 31. 2). — Bíró Friderika a falusi házról és lakásról írt tanulmánya elsősorban néprajzi jellegű, de számos, az életmóddal kapcsolatos szó és kifejezés etimológiáját megadja (Életünk, 1971. 417).

2. Szólás magyarázatok. Az Élet és Tudomány Nyelv és élet rovata 1972-ben több ízben is helyt adott szólásokat magyarázó cikkeknek. Balogh Éva Rózsa: *két malomban örölnék* (495), Mizser Lajos: *egy jöttányit sem enged* (1534), Rakovszky József: *híre-hamva sincs* (1137) szólást értelmezi. — Bálám ürügyén címmel figyelmeztet Molnár József, hogy ha nem ismerjük a szólás jelentését, akkor ne használjuk (Vas Népe, 1971. máj. 9. 4). — *Az ágrólszakadt ember, érti a csiziót*, illetve *benne van a csávában, sok van a rovásán* szólásmondások eredetére nyújt felvilágosítást a Délmagyarország (1971. szept. 5. 6, 1972. ápr. 15. 6). — Mizser Lajos olyan szólásokat mutat be, melyekben előfordul az *orr* (Orr-monológ. Élet és Tudomány, 1971. 2350).

3. Jelentésmagyarázatok. Többben arra figyelmeztetnek, hogy hajlamosak vagyunk összetéveszteni hasonló hangzású vagy nagyjából azonos szavakat. Ferenczy Géza a *teleológia*—*teológia* (Élet és Tudomány, 1971. 189), É. Kiss Sándor a *notárius*—*notórius* (Élet és Tudomány, 1972. 2071), egy hallgató az *ittthon*—*otthon* (Rádió- és Televízióújság, 1971. 18. sz. 5), Szabó Ernő a *különböző*—*különféle*, illetve a *helység*—*helyiség* (Népművelés, 1972. 10. sz. 25, 11. sz. 31), Márton László a *hidfő*—*hidpillér* (Magyarország, 1971. jún. 27. 31), egy olvasó a *hadászat*—*harcászat* (Magyarország, 1972. jan. 16. 31), (b.) a *címszó*—*cím* (Rádió- és Televízióújság, 45. sz. 5), Nagy Zsuzsa a *méret*—*mérték* (Hajdú-Bihari Napló, 1972. jan. 5. 3) és Szilágyi Ferenc az *íjjú*—*íjjobb* (Élet és Tudomány, 1972. 1280)különbségére világít rá.

A *teszt* szó magyarázatát olvashatjuk a Magyar Grafikában (1971. 2. sz. 21). — A *szandl* eredeti jelentését ismerteti egy cikk (Élet és Irodalom, 1971. febr. 27. 9). — Az *alternatíva* jelentésmódosulásáról ír Grétsy László (Élet és Tudomány, 1972. 87). — Az *amatőr* jelentéséből elmaradt a rosszálló árnyalat Z. Fodor József szerint (Népművelés, 1972. 2. sz. 23). — A *nirvána* szó jelentését vizsgálja a Jó-e a „Nirvána” név egy mulató-nak? című írás (Magyar Nemzet, 1971. jan. 22. 8). — A *tróger* szó jelentését ismerhetjük meg a Magyar Nemzetből (1971. máj. 9. 14). — Bakos József a *laborál* szót értelmezi, és azt ajánlja, hogy inkább használjuk a magyar megfelelőt (Élet és Tudomány, 1971. 1581). — Kálmán Béla elismeri, hogy a *szervizelés* alaktanilag helyes, mégsem ajánlja komikus asszociációkat idéző hangzása miatt (Élet és Tudomány, 1971. 1697). — Ferenczy Géza a *tót* jelentéseit mutatja be (Élet és Tudomány, 1971. 1139). — Cseh Zoltán a *kosomadíner* és a *szedria* értelmezését adja (Élet és Tudomány, 1971. 510). — Ladó János bemutatja, hogy mely szavakban bukkan fel a *leo 'oroszlán'* szó (Élet és Tudomány, 1971. 765). — Pásztor Emil a Családi kör néhány olyan szavával foglalkozik, amely napjainkban már mást jelent, mint Arany János idejében (Magyar Hírlap, 1971. aug. 26. 6). — Az *ötödjélszáz* régies számjelzős kifejezőmódot magyarázza Ladó János az Élet és Tudományban (1971. 1438) és a Magyarország levelezési rovatában két olvasó (1971. 47. sz. 31, 49. sz. 31). — A *napraforgó* tájnyelvi változatait vizsgálja Balogh Lajos (Élet és Tudomány, 1971. 2055). — A *román* szó jelentéseiről olvashatunk Ladó János tollából (Élet és Tudomány, 1972. 1883). — A *számtalan* több, mint a *számos*; aki *ráhíbazik* valamire voltaképpen nem *hibázik* — írja Hernádi Miklós az Élet és Tudományban (1972. 2399). — Mizser Lajos az *idő* szavunkkal alkotott kifejezések jelentését vizsgálja (Élet és Tudomány, 1972. 2482). — A *hajadon*—*elvált*—*egyedülélő*—*egyedülálló* jelentésével két ízben is foglalkozik a Magyar Nemzet (1972. dec. 10. 5, 1972. dec. 17. 14). — A *gondola* szónak több jelentése is van, és ez néha gondokat okozhat (Szilágyi Ferenc: Gondolatok a gondoláról. Élet és Tudomány, 1972. 679). — A *szafári* jelentésén vitáznak az olvasók a Magyarországon (1971. aug. 22. 31, szept. 5. 31).

4. Szóhasználat. A divatszavakról folyt nagyrészt egyetértő vita a Magyar Nemzet hasábjain 1972-ben (Radó György: Rosszindulatú divatszavak. jan. 7. 8, Timár György: Nyelvi vadhajtások meg egy javaslat. febr. 27. 14, Borsai Ferenc: „Nyelvi vadhajtások”. márc. 14. 8, Timár György: Szelidíthető-e a vadhajtás? márc. 17. 8, Telegdi Polgár István: Mit művelünk a nyelvvel? ápr. 12. 8, Radó György: Válasz és vita. ápr. 18. 8, Szatmári Antalné: Nyelvi vadhajtások. máj. 10. 8). — Pálmai Kálmán szerint a divatszavak használata önmagában nem lenne baj, de tartalmuk elhomályosulása ellen küzdeni kell (Köznevelés, 1971. 24. sz. 15). — A *születik* gyakori használatáról Hernádi Sándor (Magyar Hírlap, 1972. okt. 26. 6), a *csaj*-ról Bor Ambrus (Magyar Nemzet, 1971. máj. 5. 1), az *elvárás*-ról Szabó Ernő (Népművelés, 1971. 9. sz. 34), az *import*-ról és a *lázadás*-ról Kálmán Béla (Élet és Tudomány, 1971. 669), a *terület*-ről Szombathy Viktor (Élet és Tudomány, 1971. 327), a *szuper*-ről — L — (Vas Népe, 1972. aug. 12. 3), a *téma*-ról egy olvasó (Vas Népe, 1971. nov. 28. 3), végül az *ugyanakkor* határozószó elszaporodásáról Ferenczy Géza ír (Élet és Tudomány, 1972. 2194). — A *gyerek* alak egyre jobban visszaszorítja a választékosabb *gyermek*-et. Használjuk ez utóbbit is, kéri Ferenczy Géza (Élet és Tudomány, 1972. 1014).

P. Balázs János figyelmeztet, hogy elszaporodtak nyelvünkben a fölösleges, gyakran értelmetlen szóvirágok (Somogyi Néplap, 1971. ápr. 25. 8). — Az *eszméletlen* jelző ellen kel ki a glossza írója (Élet és Irodalom, 1971. szept. 11. 9). — A *valamennyi* 'csekély' értelemben alanyi ragozást vonz, 'mindegyik' jelentésben pedig tárgyias ragozást, fejti ki Ferenczy Géza (Élet és Tudomány, 1971. 1315). — A *rendhagyó* túlzott elterjedését kifogásolja Rozslyai György (Élet és Tudomány, 1972. 1159). — A *köszönhető* szó méltató, helytelen, ha korholó értelemben használjuk, írja Molnár Jenő Antal (Élet és Tudomány, 1972. 1630). — O. Nagy Gábor az *ürügyén* hibás értelmezésére hívja fel a figyelmet (Élet és Tudomány, 1971. 2007). — Ha a tagmondatok között ok-okozati viszony áll fenn, akkor ne a *miután* kötőszót használjuk, hanem a *mert*, *mivel*, *minthogy* kötőszókat — kéri Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1971. febr. 18. 6). A Magyar Nemzet cikkírója is a *miután* kötőszóval foglalkozik (1972. dec. 19. 8). — Szilágyi Ferenc *Barátné, rizza, aztat* és egyebek címmel példák segítségével a helyes nyelvhasználatra buzdít (Magyar Hírlap, 1972. márc. 16. 6). — A Népművelés cikkírója szerint veszedelmes nyelvtani eszköz a felsőfok, mert túlzás, elfogultság, önkény bújhat meg mögötte (1972. 11. sz. 17). — A *komplex* melléknév használati köréről ír Z. Fodor József (Népművelés, 1971. 2. sz. 23). — A *látványos* szót olykor helytelenül 'csúfos, szégyenteljes' értelemben is használják (Rácz Endre: A látványos góloktól — a „látványos” elszürkülésig. Magyar Hírlap, 1971. ápr. 4. 8). — Komlóssy György azt vizsgálja, hogy melyik jelző helyesebb: *mérges*, *mérgező* vagy *mérgezett gomba*. A mérgezettet elveti, a legkifejezőbbnek a mérgezőt tartja (Élet és Tudomány, 1972. 2312). — Kussinszky Ede az *egy illető* kifejezést hibáztatja (Élet és Tudomány, 1972. 2219). — Gyakori jelenség, hogy régóta ismert tárgyak anyaga, minősége megváltozik, nevük azonban változatlan marad. Erre mutat példákat Szilágyi Ferenc Fekete fehérmű és egyéb furcsaságok címmel (Somogyi Néplap, 1971. márc. 28. 8). — Pásztor Emil szerint mind az *agyongázol*, mind a *halálra gázol* kifejezés helyes (Élet és Tudomány, 1971. 250). — Az *Amerika* szó használatának kérdéseit taglalja a Magyarország szerkesztőségi rovata (192. nov. 19. 2). — A sajtónyelvi szóhasználati hibák ellen szól Hernádi Sándor (Megdöntött vezetők? Élet és Tudomány, 1972. 1401). — Grétsy László megvilágítja, hogy mikor használjuk a *mennyi*, és mikor a *hány* kérdőnévmást (Élet és Tudomány, 1972. 1747). — Az Ésti Hírlap hívja fel a figyelmet, hogy sokszor tévesen, rossz értelmezéssel használjuk az *ehhez képest* kifejezést (1972. szept. 5. 2). — A *-viszony* utótagú összetett szavak, melynek legtöbbje a társadalomtudományi szakszókincsben született, átkerült a köznyelvbe és sokszor nagyon zavaró (É. K. S. Azok a bizonyos viszonyok. Hajdú-Bihari Napló, 1972. nov. 19. 11). — *Átjöttem* a visz-

gán? kérdi Rakovszky József, majd rávilágít a kifejezés helytelenségére (Élet és Tudomány, 1972. 1303). — Pásztor Emil több példával is illusztrálja a címben jelzett problémát, azaz Helytelen szóhasználat — elrontott mondatok (Élet és Tudomány, 1971. 1854). — Kemény Gábor „A labda az oldalvonalon túl hagyta el a játékeret” mondatot elemzi (Élet és Tudomány, 1972. 399). — A hivataloskodó kifejezések használata ellen szólt fel Pálmai Kálmán a Köznevelésben (*Munkaviszonyítás* és egyéb kifejezések. 1971. 12. sz. 7) és Hernádi Sándor az Élet és Tudományban (Nem hivatalosan. 1971. 354). — Az idegen szavak helytelen használatáról ír a Magyarország egyik olvasója (1972. nov. 26. 31). — Az Esti Hírlap szóvá teszi, hogy hiányzik a magyar felirat a külföldi háztartási cikkek dobozairól (1971. nov. 16. 3). — Almár Iván megmagyarázza, hogy mikor helyes a *kozmo-*, illetve az *asztro-* előtag használata (Élet és Tudomány, 1971. 1054). — Az *ante* – *anti* előtagok különböző jelentéseit világítja meg Szombathy Viktor (Élet és Tudomány, 1972. 727). — Kunszeri Gyula a vadászatból a köznyelvbe került kifejezésekre és szólásokra hoz példákat (Élet és Tudomány, 1971. 1741). — Grétsy László az *őszintén szólva* használatának problémáival foglalkozik (Élet és Tudomány, 1971. 1936). — Déry Tibor a Népszabadság két számát elemzi nyelvhelyességi szempontból, kiemelve a hibás és csúnya szóhasználatot (Népszabadság, 1971. szept. 26. 5). Ferenczy Géza a nyelvész ismeretével egészíti ki az író észrevételeit (Népszabadság, 1971. okt. 9. 7). — Szende Tamás a költők egyéniségére jellemző szóhasználati kérdésekkel foglalkozik (Somogyi Néplap, 1972. szept. 24. 8). — A költő szóhasználatának jelentőségéről és felelősségteljes voltáról ír Héra Zoltán (Népszabadság, 1971. febr. 13. 7).

A *megél* igét sokszor az *átél* helyett, az *odafigyel*-t pedig a *figyel* helyett használják, ami igencsak helytelen, figyelmeztet Hernádi Miklós (Élet és Tudomány, 1972. 1996). — Pásztor Emil arra hívja fela figyelmet, hogy a *bonyolódik* igét nem lehet *lebonyolódik* értelemben használni (Magyar Hírlap, 1971. jún. 10. 6). — Szabó Ernő az igekötők helyes használatáról cikksorozatát közöl (*Bonyolítunk?!?* 1971. 11. sz. 31, *Nyílik a közgyűlés?* 1971. 12. sz. 23, *Leközöl és kiterponál.* 1972. 1. sz. 23, *Beindul* — de hová? 1972. 2. sz. 23).

V. Szóalaktan

Az igék helyes szótári alakját vizsgálja Bán Ervin a Köznevelésben (1971. 8. sz. 19). — A felszólító mód túlságosan elterjedt a beszélt nyelvben, figyelmeztet Kovalovszky Miklós (Élet és Tudomány, 1971. 2417). — A személyraggal ellátott főnévi igenév használatában gyakran hibázunk. Ennek okaira világít rá Tompa József Amit nekik is *tudnia* illenék? címmel (Somogyi Néplap, 1971. szept. 26. 8). — Lőrincze Lajos nem helyesli az *-andó*, *-endő* képzős melléknévi igenevek kerülését (Somogyi Néplap, 1972. nov. 26. 8).

Irányítási szám? Irányítószám! javasolja Grétsy László (Élet és Tudomány, 1971. 594). — Mászt jelent a *gondatlan* és mászt a *gondtalan*. Rozslyay György a fosztóképző használatát elemzi több példa alapján (Élet és Tudomány, 1972. 546). — Ferenczy Géza hibáztatja az *anyag* többes számú alakját, ha a szellemi termékek együttese jelentésben használjuk (Élet és Tudomány, 1972. 833). — A helységnevek helyes ragozásáról ír Ferenczy Géza (Élet és Tudomány, 1972. 1211). — Ugyanó a birtokos személyrag gyakori elhagyását helyteleníti (Élet és Tudomány, 1972. 1671). — *Kolozsvárott* és *Soroksárott?* Az utóbbi helytelen, s ennek okait fejti ki Kovalovszky Miklós (Élet és Tudomány, 1725). — Rakovszky József arra ad magyarázatot, hogy mikor kell a *Velencéből* és mikor a *Velencéről* ragozott alakot használni (Élet és Tudomány, 1972. 1950). — A *bennünket* — *minket* személyragos határozószókat elemzi Lőrincze Lajos (Somogyi Néplap, 1972. jan. 30. 8). — A *férfival* alak helyességét bizonyítja Kunszeri Gyula (Élet és Tudomány,

1971. 861). — Néha már *-ba* helyett is *-ban* helyragot használnak túlbuzgóságból (Hajdú-Bihari Napló, 1971. febr. 28. 2). — Szarka Géza szerint csak a *nőm, vőm, szám* helyes. Hibás okfejtése kétszer is teret kapott a Magyar Nemzet hasábjain (1972. máj. 10. 8, jún. 28. 8). — *Ügy vagy ügyi?* címmel a Magyar Nemzet hírt ad a Nyelvtudományi Intézet javaslatáról, mely szerint az *Igazságügyi Minisztérium* a megfelelőbb (1971. febr. 17. 6). — A Vas Népe (1971. febr. 13. 3) is közli a javaslatot. — Visszatérő gond, hogy egyes országok nevéből képzett jelzők igen bonyolultak, pl. *tunéziai, algériai* stb. A szerkesztőségi cikk javaslatokat kér az egyszerűsítésre (Magyarország, 1971. szept. 12. 2).

VI. Mondattan

Az elsikkasztott névelőről Pásztor Emil az *Élet és Tudományban* (1971. 2086), Ferenczy Géza a Rádió- és Televízióújságban (1971. 51. sz. 5) és Szilágyi Ferenc a Magyar Hírlapban (1972. aug. 1. 6) írt. — A Rádió- és Televízióújságban érdekes vita zajlott a határozatlan névelő elhagyásáról, illetve szükségességéről. Ferenczy Géza szerint hibás Kodály művének címe úgy, hogy „Változatok magyar népdalra” (1972. 15. sz. 3). Zsoldos Péter ezzel szemben a szerző 1941-es partitúrájára hivatkozva azt állítja, hogy névelő nélkül helyes a cím (1972. 16. sz. 3). Ferenczy Géza válaszában megvédi álláspontját (1972. 17. sz. 3).

Különbféle mondatrészek helyes használatát vizsgálja Szabó Ernő cikksorozata a Népművelésben. Ennek keretében foglalkozik a birtokos jelző és az értelmező kapcsolattal (1971. 5. sz. 17), az állandó határozóval (1971. 6. sz. 23), a mutatónévmással (1972. 3. sz. 23), a birtokos szerkezettel (1972. 5. sz. 23, 6. sz. 23), az alany és az állítmány egyeztetésével (1972. 7. sz. 25, 8. sz. 23, 12. sz. 23) és a mennyiségjelzővel (9. sz. 23). — Az igék mellől elmaradó állandó határozót hiányolja a Hajdú-Bihari Napló cikkírója (1971. febr. 7. 3).

A szórendi problémákra is több nyelvművelőnk hívja fel a figyelmet. Kálmán Béla a jelző és a határozó mondatbeli helyét vizsgálja (*Élet és Tudomány*, 1971. 902), Pásztor Emil a helytelen szórendből eredő érthetlenségre mutat be példákat (*Élet és Tudomány*, 1972. 977, Magyar Hírlap, 1972. ápr. 15. 6). — A szórendi és az érthetőség közötti összefüggéssel foglalkozik a Magyar Hírlapban két cikk (1971. márc. 18. 6, 1972. jún. 1. 6). — A hiányos mondatok, a túlzó tömörítések akadályozzák a megértést, olvashatjuk Pintér István cikkében (Vas Népe, 1971. jún. 22. 3).

VII. Fogalmazás, stílus

A hivatalos stílus nyelvhelyességi hibáiról, a túlságosan hosszú mondatokról ír Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1971. szept. 23. 6, 1972. jan. 5. 6, Köznevelés, 1972. 18. sz. 9). — A postai értesítés szövegének érthetlenségét kifogásolja az Északmagyarország cikkírója (1972. jún. 5. 5). — Meggyőző példákkal illusztrálja a hivatalos stílus fonákságait a Vas Népe (1972. ápr. 28. 3), a Kisalföld (1971. febr. 19. 8, 1972. jún. 16. 8), a Pest Megyei Hírlap (1971. jún. 26. 6), a Népművelés (1971. 10. sz. 25), a Napjaink (1971. 11. sz. 8), a Délmagyarország (1971. máj. 28. 4, 1972. máj. 6. 4) és a Magyarország (1972. nov. 5. 2). — Szenes Imre Szónokok és felszólalók című cikkében a szónokképzés kiterjesztését, az egyéni stílus előtérbe kerülését sürgeti (Magyarország, 1971. jún. 13. 24). — A közélet nyelve legyen világos és könnyen érthető, követeli Darvasi István a Magyar Hírlapban (1972. ápr. 8. 6). — A hivatalos stílus nem fejlődik, állapítja meg

a Népszabadságban (1971. nov. 27. 7) Szenes Sándor. — Ruffy Péter is a hivatali nyelv néhol káros voltára figyelmeztet (Magyar Nemzet, 1972. okt. 22. 12). — A fiatalok nyelvébe is beszivárgott több, a hivatalos stílust idéző fordulat, megfogalmazás (Kisalföld, 1971. ápr. 27. 5).

A tudományos ismeretterjesztés nyelvének közérthetősége nem csökkent a tudományos értéket, hanem a széles körű megértést segíti (Rádió- és Televízióújság, 1971. 29. sz. 4). — A szaknyelvi szóismétlés szükségességéről vagy elkerülhetőségéről olvashatunk Szabó Ernőtől (Népművelés, 1971. 4. sz. 25). — A Magyarország szerkesztőségi rovata a címek szerepével, feladataival és rendszerével foglalkozik (1972. jún. 18. 2). — A szó- és tösméltés, ugyanazon rag, jel, képző sűrű ismétlése stílushiba, írja Szabó Ernő a Népművelésben (Amikor a változás változásokat vált ki. . . 1971. 3. sz. 13).

A társalgási nyelv modorosságaira számos példát mutat be Éder Zoltán a Somogyi Néplapban (1972. márc. 26. 7, máj. 7. 8). — A művelt társalgás nyelvének megteremtését a televíziótól várja az Esti Hírlap cikkírója (1972. aug. 12. 2). — A szószaporítás és a bőbeszédűség fonákjaival többször is foglalkoztak, így a Népművelésben (1971. 7. sz. 28, 8. sz. 28), a Vas Népében (1971. júl. 25. 3) és a Népszabadságban (1971. febr. 7. 2). — A szóvirágokkal, képzavarokkal teli dagályos stílust helyteleníti Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1971. máj. 6. 6, aug. 5. 6). — A nyelvi torzulás ellen szólt a tévé Hét című műsora, írja örvendezve a Hajdú-Bihari Napló kritikusa (1972. nov. 3. 5).

A trágárság terjedése ellen emel szót a Vas Népe (1971. jún. 8. 3), a Hajdú-Bihari Napló (1972. okt. 13. 4) és a Kisalföld (1972. ápr. 19. 12) cikkírója. — Az obszcén tartalmú beszéd divat vagy fertőző betegség? kérdezi Újváry Ferenc tanár a Népszabadságban (1972. júl. 19. 6). Tamás István szerint az iskola feladata ez ellen a jelenség ellen küzdeni (Népszabadság, 1972. júl. 26. 6). Pál László pedig arra buzdít, hogy a pedagógusok és a szülők fogjanak össze a helyes és szép beszédre nevelésben (Népszabadság, 1972. aug. 9. 6).

A reklámok nyelvezetéről, stílusáról szól Eröss László írása a Magyarországon (1971. szept. 12. 24). — A hirdetések tartalmát és megfogalmazását vizsgálja a Magyarország két cikke (1971. dec. 12. 17, 1972. dec. 31. 29). — Rímes(rémes) reklám címmel a hirdetések stílushibáiról olvashatunk a Hajdú-Bihari Naplóban (1971. jan. 10. 2). Az értelmetlen, képzavaros reklámokról ír Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1972. márc. 19. 9), majd ezt egészíti ki Dér Ferenc a Magyar Nemzet vitafórumában (1972. máj. 10. 8). — A Vas Népe többször is foglalkozott a reklámok helytelen megfogalmazásával („Mi öltöztet?”, 1971. márc. 4. 5, Úti olvasmányok, 1972. jan. 11. 3, Mit „biztosítsunk”? 1972. febr. 16. 3). — A mozik hirdetőműsorát kifogásolja az Északmagyarország cikke (1971. jún. 23. 4). — Problémák műanyagból címmel egy a sajtóban megjelent reklámmondat fogalmazási hibáira világít rá a Napjaink munkatársa (1971. 12. sz. 2).

Arany János szövegjavításai a „Családi kör”-ben címmel Pásztor Emil sorra elemzi az eredeti fogalmazvány és a végleges alak eltéréseit (Somogyi Néplap, 1972. okt. 29. 8). — A nyelvi és művészi információkat visszaadhatja-e a fordítás? kérdezi Martinkó András (Kritika, 1971. 10. sz. 22). — A kortárs irodalomban túlságosan nagy teret hódít a vaskos stílus, figyelmeztet Komlós János (Népszabadság, 1971. ápr. 25. 8). — Pásztor Emil Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című könyvét mutatja be (Könyvtáros, 1972. 2. sz. 110). — Az értekező próza és a kritika stilisztikájáról mondja el véleményét Héra Zoltán (Népszabadság, 1972. febr. 6. 6). — A költői nyelv szabadságáról írja le gondolatait Illés Endre Méhraj — műhelygondok — a magyar nyelvről címmel (Népszabadság, 1971. máj. 9. 7).

Kriminallisztika a nyelvtudományban címmel Tompa József számol be arról, hogyan hamisítottak „régii” szövegeket (Somogyi Néplap, 1972. aug. 27. 8). — A változó falusi nyelvvél foglalkozik Héra Zoltán (Népszabadság, 1971. okt. 10. 5).

VIII. Helyesírás

Múlt—jelen—jövő helyesírásunkban címmel Fábíán Pál bemutatja helyesírásunk történetét, beszél az 1954-es szabályozás szükségességéről és arról, hogyan lehet lépést tartani az új igényekkel (Népszabadság, 1972. ápr. 26. 6). — A helyesírás egyszerűsítéséről és ésszerűsítéséről olvashatunk a Szemere Gyulával készült riportban (Magyar Hírlap, 1972. jan. 13. 6). — Helyesírásunk szembetűnő vonása, hogy nemcsak a hangalakot követi, hanem függ a kifejezett értelemről és a nyelvtani helyzettől is, állapítja meg Pásztor Emil (Somogyi Néplap, 1971. nov. 28. 8). — Székely Artúr azt javasolja, hogy legyen egy olyan helyesírási könyvünk, ahol a szabályzat és a szótár együtt van (Magyar Grafika, 1971. 2. st. 5). — A nemzetközi alfabetizálási programról kapunk tájékoztatást a Népművelésben (1971. 2. sz. 26).

Keresztneveink helyesírásáról ír Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1971. dec. 16. 6). — Az 1972-es naptár keresztneveinek leírásában történt változásokat ismerteti Ladó János (Élet és Tudomány, 1971. 2229). — Pásztor Emil a Lövei Klára, illetve a Judit név helyesírását magyarázza (Magyar Hírlap, 1971. jún. 17. 6, Élet és Tudomány, 1972. 132). — A következetes írásmóddért emel szót az Aiszkühüosz és Sophoklés című írás (Élet és Irodalom, 1971. aug. 14. 9). — Hippolit és más görög nevek helyesírását elemzi Újfalussy József (Élet és Tudomány, 1972. 1366). — Puruczki Béla a Radda Barnen utcanév helyesírását és jelentését vizsgálja (Élet és Tudomány, 1972. 2032). — Az utcanévtáblák helyesírási hibáiról írt a Magyarország egyik olvasója (1971. dec. 5. 31). — Tulajdonnév vagy köznévi, nagybetű vagy kisbetű kérdésével foglalkozik Szabó Ernő (Népművelés, 1971. 1. sz. 28). — Ladó János a tulajdonnévi mozaikszavakat vizsgálja (Élet és Tudomány, 1972. 1063). — Az intézménynevek helyesírását fejtegeti Somogyi Dezső a Typographiában (1971. 1. sz. 6) és Szabó Ernő a Népművelésben (1971. 2. sz. 23). — A földrajzi nevek helyesírási problémáit ismerteti E. Kovács Kálmán (Északmagyarország, 1972. aug. 6. 6).

Grétsy László az *új év*, Pásztor Emil a *mégis csak*, Mizser Lajos a *svéd asztal* külön-és egybeírását elemzi (Élet és Tudomány, 1971. 37, 574, 1972. 343). — A *Falu vége*, *faluvég*; *falu végi*, *faluvégi* szópárok helyesírását indokolja meg Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1971. jan. 2. 6). — A különírás—egybeírás problémáinak okait ugyancsak Pásztor Emil elemzi (Somogyi Néplap, 1971. okt. 31. 8). — A kötőjel használatáról Pásztor Emil, Grétsy László és Ferenczy Géza cikkét közölte az Élet és Tudomány (1971. 813, 2277, 2482). — Elekfi László arra a kérdésre válaszol, hogy hogyan ismerhetjük fel, hogy szókapcsolatról vagy összetételről van-e szó (Gyorsírók és Gépírók Lapja, 1971. 206). — A Könyvvilág folyóirat címlapján esztétikai érvekre hivatkozva elhagyták a kötőjelet a cím elválasztásakor. Bezúr Géza helyteleníthető javaslata, hogy a grafikusok és tipográfusok kapjanak szabad kezet az esztétikai hatás érdekében (Typographia, 1972. 2. sz. 7).

Pórtelek és *ohat* nevek írását elemzi Pásztor Emil (Élet és Tudomány, 1971. 1534). — Fecske Pál XVIII. századi írókra hivatkozva bizonyítja, hogy *Portelek* helynevet rövid *o*-val kell írni (Élet és Tudomány, 1971. 2141). — *A mindig*, a *szinesztézia*, a *vidám* rövid *i*-vel írandó, figyelmeztet Pásztor Emil (1971. júl. 15. 6). — A feliratok helyesírási, ékezesi hibáira hívja fel a figyelmet Varga Katalin (Élet és Tudomány, 1972. 165). — A plakátszövegek és folyóiratcímek grafikai megoldásait alá kell rendelni a magyar írásrendszernek, írja Elekfi László (Magyar Grafika, 1972. 2. sz. 8). — A helyesírási hibák súlyosságát értékeli Zolnai József (Van-e kishiba? Köznevelés, 1972. 6. sz. 12).

Termékeny vita folyt a Magyar Nemzet hasábjain Szövegűség és helyesírás címmel arról, hogy meddig kell a mai helyesírási normához igazítani a régebbi szövegeket (1971. okt. 17. 14, nov. 28. 14). — Egy olvasólevél indít vitát arról, hogy mennyiben modorosság és mennyiben helyes modern költőink versében az írásjelek elhagyása (Köl-

tészet és helyesírás. Magyar Nemzet, 1971. ápr. 25. 14, máj. 18. 8). — Mikor kell és mikor nem kell pontot tenni a tőszámnév után? Ezzel a problémával foglalkozik Zsoldos Jenő és Rácz Endre az Élet és Tudományban (1971. 1669, 2512). — Arany János és a „nyelvész urak” közötti — a kettőspont használatára vonatkozó — nézeteltérést ismerteti Pásztor Emil (Élet és Tudomány, 1972. 657).

Grétsy László a *dízelesztés* szó elterjesztését javasolja (Élet és Tudomány, 1971. 1221). — *Ésszerű, hússzor, szekrényi* címmel Pásztor Emil a todalékos szavak helyesírását vizsgálja (Somogyi Néplap, 1972. júl. 2. 8). — A *toréador* helyes írásmódjára figyelmet egy olvasólevél a Magyarországon (1971. dec. 5. 31). — A televízió műsorcímeinek helyesírásáról szól Pásztor Emil a Somogyi Néplapban (1972. febr. 27. 8). — (révbíró) azt javasolja az Élet és Irodalomban (1972. jún. 10. 9), hogy *NDK-s, NDK-sok* helyett a *keletnémet*-et használjuk. — Puruczki Béla helyteleníti a *jamok* felíratot, jobb lenne a *dzsemek*, a legjobb egy magyar szó lenne az idegen helyettesítésére (Élet és Tudomány, 1972. 790). — A *métró* helyesírását hibáztatja B. J. a Magyar Nemzetben (1972. dec. 6. 8). — A *dz* és *dzs* betűk helyesírásával foglalkozik E. Kovács Kálmán (Észak-Magyarország, 1972. márc. 5. 6). — Ugyanő azt javasolja, hogy az *ly*-t a *cz*-hez hasonlóan el kellene hagyni nyelvünkben. Érvéle nem meggyőző (Északmagyarország, 1972. ápr. 9. 6). — A helytelen elválasztásokra egy olvasólevél hívja fel a figyelmet (Magyarország, 1971. nov. 28. 31). — Székely Artúr a Magyar Nyelvőrben megjelent A nyomdai elválasztás automatizálása című íráshoz szól hozzá (Magyar Grafika, 1972. 2. sz. 9). — Helyesírásunk problémáit vázolja a Vas Népe cikkírója (Nyelvünk áztatása. 1971. júl. 6. 3). — Miért hiányzik az írógépekről a hosszú *ú, ű, í?* kérdezi Pásztor Emil. Cikkére többen tollat ragadnak és különféle megoldásokat javasolnak, azonban semmi sem változik (Magyar Nemzet, Kétféle helyesírás. 1972. aug. 1. 7, Nemcsak az írógép hibás; „Bölcsész helyesírás”; A hosszú magánhangzók kérdéséhez, aug. 9. 8, Gépesített nyelvrontás. aug. 30. 7, Meddig tart a „gépesített nyelvrontás”? szept. 17. 14).

IX. Nyelvészeti munkák

A magyar értelmező kéziszótár megjelenéséről több újság is tudósított, némelyik részletesen ismertette (Esti Hírlap, 1972. jan. 25. 2, febr. 22. 2, dec. 5. 2, Kelemen János: A magyar nyelv ünnepe. Élet és Irodalom, 1972. dec. 30. 11, Pintér István: A szavakon is múlik. Népszabadság, 1972. okt. 22. 9, Timár György: A „vadhajtások” és az Értelmező Szótár. Magyar Nemzet, 1972. máj. 26. 8, László Miklós: Hetvenezet című. Magyarország, 1972. júl. 2. 27, dec. 17. 2, Typographia, 1972. 8. sz. 7). — A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának második kötetéről olvashatunk a Népszabadságban (1971. jan. 21. 7) és a Magyar Nemzetben (1971. jan. 31. 11, nov. 14. 14, nov. 21. 14). — A Magyar utónévkönyv megjelenéséről számol be az Esti Hírlap (1971. nov. 2. 3, júl. 6. 2), a Népszava (1971. szept. 16. 2), a Magyar Nemzet (1972. márc. 5. 9, aug. 12. 4), a Typographia (1972. 4. sz. 8) és a Magyar Tudomány (1972. 5. sz. 328). — A Katonai értelmező szótárt ismerteti a Kisalföld (1972. aug. 8. 8), a Hajdú-Bihari Napló (1972. aug. 19. 5) és a Vas Népe (1972. aug. 22. 5). — Bánhidi Zoltán A magyar sportnyelv története c. könyvének megjelenéséről ad hírt az Esti Hírlap (1972. febr. 12. 2, 15. 6) és a Magyar Tudomány (1972. 795). — A Helyesírási és tipográfiai tanácsadót méltatja a Typographia (1971. 2. sz. 7, 1972. 4. sz. 5) és a Magyar Grafika (1971. 2. sz. 10). — A Petőfi-szótár munkálatairól ír a Hétfői Hírek (1971. jan. 3. 2) és a Népszabadság (1972. febr. 10. 6). — Az Idegen nevek kiejtési szótárának előkészületeiről tudósít Pálos Miklós (Magyarország, 1971. nov. 7. 32). — A gyakorisági szótár előkészítéséről számol be Kelemen József a Hétfői Hírekben (1972. jan. 17. 3). — A magyar beszédhangok

atlaszát ismerteti Cserhalmi Imre a Népszabadságban (1971. jan. 21. 7) és Szépe György a Magyar Tudományban (1971. 134). — A mai magyar nyelv kézikönyvéről, a Kriterion kiadványáról ad rövid hírt a Typographia (1972. 1. sz. 8). — A szótárírás kérdéseivel foglalkozik Hadrovics László (Magyar Tudomány, 1972. 718), Elek István (Magyarország, 1972. dec. 3. 22) és az Esti Hírlap tudósításai (1971. jan. 27. 2, dec. 16. 2, 1972. szept. 27. 2).

Hutterer Miklós ismerteti Imre Samu A mai magyar nyelvjárások rendszere c. könyvét (Magyar Tudomány, 1972. 663). — A földrajzi nevek gyűjtéséről számol be a Magyar Nemzet (1971. jan. 29. 4, dec. 2. 4), az Esti Hírlap (1971. dec. 29. 2), a Kisalföld (1971. dec. 2. 1) és az Élet és Tudomány (1972. 2384). — A göcseji és hetési tájegység személyneveinek gyűjtéséről ad hírt a Hétfői Hírek (1971. máj. 31. 2). — Észak-Bácska névadási szokásairól tanulmány jelent meg, tudósít az Esti Hírlap (1972. márc. 12. 2). — A kolozsvári nyelvészek nyelvjáráskutatásairól olvashatunk a Magyarországon (1971. okt. 24. 23).

A magyar nyelv szóvégmutato szótárát mutatja be Rácz Endre (Magyar Tudomány, 1971. 56). — Balázs János ismerteti Deme László Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata c. könyvét (Magyar Tudomány, 1972. 598). — Szabó Zoltán Kis magyar stílustörténetéről ír Martinkó András (Kritika, 1971. máj. 5. 1). — Péchy Blanka készülő könyvéről tudósít az Esti Hírlap (Kéziratba került a beszéd. 1971. aug. 5. 2). — Pásztor Emil a Ferenczy Géza szerkesztette Anyanyelvi Őrjáratot ismerteti (Könyvtáros, 1971. 495). — Az írás története c. könyvről ír Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1971. okt. 3. 11).

Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok Nyelv és társadalom c. új kötetét és Roman Jacobson Hang-jel-vers c. könyvét mutatja be az Esti Hírlap (1972. jan. 4. 2, máj. 26. 2). — Basil Bernstein munkásságát ismerteti Kronstein Gábor (Pedagógiai Szemle, 1972. 518). — Hankiss Elemér Strukturális c. művéről olvashatunk az Alföldben (1972. 2. sz. 82).

Kunszery Gyula Kosztolányi tévedései címmel a Nyelv és lélek tanulmányaiban, esszéiben felbukkanó hibákra világít rá (Kritika, 1972. 9. sz. 26). — A magyar nyelvért, kultúráért címmel új periodika jelent meg (Hajdú-Bihari Napló, 1971. márc. 3. 5). — Új formában adták ki a TIT irodalmi-nyelvi választmányának tájékoztatóját (1971. dec. 31. 2).

A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai két kötetét üdvözli a Typographia (1972. 10. z. 78). — A zsványiszótár előkészületeiről tudósít a Hétfői Hírek (1971. júl. 19. 2). — Vass Tibor elkészítette az ózdi acélgártás során használt szakmai jövevényszavak gyűjteményét (Hétfői Hírek, 1971. nov. 29. 2). — Megjelent a magyar és a szerbhorvát nyelv összehasonlító nyelvtanának első kötete (Esti Hírlap, 1972. márc. 21. 2). — A szocialista brigádoknak A magyar helyesírás szabályait ajánlja a Pesti Magyar Hírlap (1971. jan. 25. 6).

X. Egyéb

1. Tudósítás, riport. A magyar nyelvészek nemzetközi kongresszusáról kapunk hírt a Népszabadságból (1972. aug. 15. 7) és a Magyar Nemzetből (1972. aug. 24. 4). — Tudósítást olvashatunk az anyanyelvi konferencia védnökségének és előkészítő bizottságának üléséről (Népszabadság, 1972. aug. 20. 5). — A Magyar Nyelvtudományi Társaság háromnapos vándorgyűléséről számol be az Esti Hírlap (1972. ápr. 6. 8). — A Magyar Nyelv Baráti Köre előkészítő bizottságának tájékoztatójáról ír az Esti Hírlap (1971. febr. 11. 2). — Vita a nyelvművelés útjairól címmel az Akadémián lezajló eszmecseréről értesülhetünk az Élet és Irodalomból (1971. máj. 15. 7). — A Magyar Nemzetben (1972. dec. 12. 4) beszámoló jelent meg az Akadémia anyanyelvi bizottságának üléséről. — Nemzetközi nyelvészeti konferencia kezdődött Pécsen (Magyar Nemzet, 1971. okt. 15.

7). — A nyelvészet gépesítésével foglalkozik az *Élet és Irodalom* (1971. okt. 9. 3) és a *Hajdú-Bihari Napló* (1971. szept. 4. 8). — A szikszói Szepsi Csombor Márton Gimnáziumban megrendezett anyanyelvi versenyt értékeli az *Északmagyarország* (1972. ápr. 1. 4). — A magyar rovásírás legrégebb emlékének megfejtéséről tudósít a *Magyar Nemzet* (1971. máj. 20. 4). — Középkori magyar nyelvemléket fedeztek fel egyik ősnymotatványunk kőtestáblájára mögött, írja Ruffy Péter (*Magyar Nemzet*, 1971. júl. 4. 11).

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkájáról többször is olvashatunk: Vajk Vera: Népszerű, szépszavú tudomány (*Népszava*, 1971. okt. 24. 9), Szekrényessy Júlia: A Nyelvtudományi Intézetben (*Élet és Irodalom*, 1972. jan. 1. 7), Milyen lesz az új nyelvészet, beszélgetés Tamás Lajossal (*Magyar Nemzet*, 1972. ápr. 30. 8). — Szende Aladárt és Szépe Györgyöt kérdezi Ruffy Péter az anyanyelvi oktatásról (*Magyar Nemzet*, 1972. jún. 25. 11). — Ríportot közöl a *Magyar Hírlap* (1972. febr. 19. 6) Imre Samuval a magyar kultúra külföldi ápolásáról. — Lőrincze Lajossal. beszélgetett az újságíró az utca nyelvéről és az irodalmi nyelvről (*Magyar Nemzet*, 1972. okt. 1. 11). — Húszéves az Édes címmel az *Esti Hírlap* (1972. okt. 22. 2) feleleveníti Lőrincze Lajos Édes anyanyelvünk című rádióműsorának történetét. — Köpeczi Béla *Nyelv, struktúra, eszme* az irodalomban címmel előadást tartott (*Esti Hírlap*, 1972. febr. 14. 2, *Magyar Nemzet*, 1972. febr. 15. 5). — Karinthy Ferencsel beszélget Fencsik Flóra arról, hogy hol van Epepe (*Esti Hírlap*, 1971. jan. 6. 2). — Akadémiai nívódíjat kapott Hadrovics László *Funkcionális mondattan* című munkája (*Esti Hírlap*, 1971. jan. 5. 2). — Névtudományi munkája elismeréséül doktorrá avatták Pelle Bélánét (*Hétfői Hírek*, 1971. nov. 1. 3). — László Gyula a nyelvtudomány és a régészet kapcsolatáról ír (*Népszava*, 1972. szept. 30. 5).

2. Nyelvrokonaink. A nyelvrokonság kutatásának módszereit vázolja el Papp László a *Magyarországban* (Délbábos nyelvészkedés. 1971. febr. 14. 39).

3. Az anyanyelvi oktatás ügye. Bencédy József az anyanyelvi nevelés feladatait fogalmazza meg a *Népszabadságban* megjelent írásában (1972. ápr. 25. 6). — Vargha Balázs *Anyanyelvi nevelésünk bajai* címmel példákat idézve mutatja be a gondokat (*Köznevelés*, 1972. 19. sz. 26, 20. sz. 21). — Takács Etel a nyelvtani munkafüzet tartalmát és felhasználásának lehetőségeit ismerteti (*Magyar Pedagógia*, 1972. 414). — Pásztor Emil több cikkben is foglalkozik az anyanyelvi nevelés problémáival (*Szeretett anyanyelv — száraz nyelvoktatás. Köznevelés*, 1972. 4. sz. 14, *A magyar nyelv általános és középiskolai tanításának hatékonysága. Magyar Pedagógia*, 1971. 265, *Anyanyelvünk az iskolában és a nyelvi műveltség. Pedagógiai Szemle*, 1972. 1124). — A magyar nyelvtan tanításának elményt adó és hatékony megoldásairól számol be Márkus Béla (*Hajdú-Bihari Napló*, 1971. júl. 17. 5). — A korszerű anyanyelvoktatást hiányolja Nagy Tibor (*Magyar Nemzet*, 1972. márc. 17. 8). — A nyelvtan tanításának gondjairól ír Tront Tibor (*Somogyi Néplap*, 1972. ápr. 28. 5). — Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének lehetőségeivel foglalkozik Varga Zsuzsa a *Népszavában* (1972. dec. 17. 6). — Az anyanyelvi nevelés reformját helyesli Sarkadi László a *Népszabadságban* (1972. dec. 13. 8). — A kémiatanítás nyelvi problémáit vizsgálja Victor András (*Pedagógiai Szemle*, 1972. 922). — Ferenczy Géza helyteleníti, hogy az utóbbi időben magunk ijesztjük el a nyelvünkkel ismerkedőket (*Somogyi Néplap*, 1971. jan. 31. 8). — A *Magyar Nemzet* egyik olvasója hiányolja a felnőttek számára készült egyszerű és rövid nyelvtankönyvet (1971. szept. 22. 8). — Szabálytalan nyelvtanóra címmel Grétsy László készített tévéműsort. A *Vas Népe* (1971. márc. 2. 4) és a *Magyar Nemzet* (1971. márc. 3. 4) közöl kritikát az új és hasznos vállalkozásról. — A magyar nyelv ismerete és az idegen nyelv tanulása közti összefüggést vizsgálja Bán Ervin (*Köznevelés*, 1972. 3. sz. 32). — A külföldi magyar nyelvi oktatás eredményeit és gondjait ismerteti Mészöly Gábor (*Magyar-*

ország, 1972. aug. 6. 27). — Székely György Nyelvészet és nyelvoktatás című előadásáról tudósít az Északmagyarország (1972. máj. 21. 12). — A nyári egyetem magyar nyelvi vizsgáiról ír a Hajdú-Bihari Napló (1971. júl. 20. 5). — A sárospataki nyári kollégiumról számol be Berecz József az Északmagyarországban (1972. aug. 8. 4). — Szántó Miklós az I. Anyanyelvi Konferencia óta eltelt két év tapasztalatait összegezõ ülésrõl ad számot (Élet és Irodalom, 1972. aug. 26. 4). — A Népszabadság sajtótájékoztatót közöl a nemzeti-ségek anyanyelvi oktatásáról (1971. jan. 19. 6).

4. **M e g e m l é k e z é s e k.** Pais Dezsõt köszönti 85. születésnapja alkalmából a Népszabadság (1971. márc. 20. 7) és a Magyar Nemzet (1971. márc. 21. 11). — A hetvenéves Papp Istvánt köszönti a Hajdú-Bihari Napló (1971. szept. 12. 5). Halálakor életéről, munkájáról, érdemeirõl emlékezik meg a Hajdú-Bihari Napló (1972. ápr. 14. 4). — Zsirai Miklósról emlékezik Ruffy Péter a Magyar Nemzetben (1971. márc. 7. 9). Zsirai tanítványa, Szepes Gyula egészíti ki Ruffy írását (Magyar Nemzet, 1971. márc. 17. 8). — A Pest Megyei Hírlap rövid megemlékezést közöl Kazinczy Ferencrõl (1971. szept. 28. 4), Pápay Józsefrõl (1971. jún. 10. 5) és Honti Rezsõrõl (1971. márc. 20. 5). — Gyurits Antal 1855-ben kiadja A magyar helyesírás szabályait. Tevékenységét, mûveit méltatja az Esti Hírlap cikke (1972. márc. 1. 6). — A Kisalföld megemlékezik Verseghy Ferencrõl (1972. ápr. 2. 12), Laziczius Gyuláról (1972. aug. 4. 8), Simon Antalról, az elsõ magyar nyelvû fonetika megalkotójáról (1972. dec. 1. 5) és Zolnay Gyuláról (1972. dec. 3. 12). — Oláh Gáborról, a debreceni nyelvjárás kutatójáról olvashatunk az Alföldben (1972. 8. sz. 46). — Illés Endre Kosztolányi Dezsõ nyelvmûvelõ munkásságát méltatja (Népszabadság, 1971. máj. 1. 13).

5. **N y e l v i j á t é k o k** A televízióban Szójátéklklub címmel Grétsy László szerkesztésében és vezetésével új mûsor indul, adja hírt a Hétfõi Hírek (1972. febr. 7. 2). Az Esti Hírlap (1972. febr. 26. 2), a Hajdú-Bihari Napló (1972. márc. 1. 5) és az Északmagyarország (1972. júl. 23. 4) üdvözli az új és hasznos játéklehetõséget. A Szójátéklklub búcsúzásokor az Esti Hírlap összefoglalja a játéksorozat erényeit (1972. okt. 25. 2). — Kiss Dénes nyelvi játékait mutatja be az Esti Hírlap (1972. jan. 17. 2).

6. **A n y a n y e l v ü n k a a v i l á g b a n.** Az anyanyelvi konferencia munkájával több újság is foglalkozik. Az elsõ ülésrõl Dávid Zoltán ír a Magyarországon (1971. máj. 23. 53, máj. 30. 21), Imre Samu nyilatkozik a Magyar Hírlapban (1971. aug. 19. 6) és Ruffy Péter közli beszélgetését Simor Dénessel a Magyar Nemzetben (1971. okt. 17. 10). A második anyanyelvi konferenciát elõkészítõ ülésrõl ad hírt a Magyar Nemzet (1971. dec. 19. 9) és a Magyar Hírlap (1971. dec. 19. 6). Újra összeült a második anyanyelvi konferencia elõkészítõ bizottsága, írja a Magyar Nemzet (1972. aug. 20) és ugyanott jelent meg Ruffy Péter írása a konferenciáról (1972. aug. 27. 9). — Gárdos Miklós Magyarok Amerikában címû cikksorozatának egyik részében a magyarságtudatról, a kinti magyar nyelvû lapokról és a magyar nyelv oktatásáról ír (Magyarország, 1971. aug. 1. 9). — Az Amerikába szakadt magyarok nyelvi kultúrájáról szóló Kálmán Béla tanulmányt, mely a Nyelvõrben jelent meg, ismerteti az Élet és Irodalom cikkírója (1971. márc. 13. 7). — Utazás anyanyelvünk körül Amerikában címmel Lõrincze Lajos elõadást tartott Gyõrött (Hétfõi Hírek, 1971. ápr. 19. 2). — Ruffy Péter az amerikai magyarok kétnyelvûségének gondjairól ír (Magyar Nemzet, 1972. dec. 3. 11). — A jugoszláviai Szarvas Gábor nyelvmûvelõ napokról számol be Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1972. okt. 17. 4). Vorák József szól hozzá A magyar nyelv „gyökeresítése” címmel (Magyar Nemzet, 1972. nov. 12. 14). — Az anyanyelv mint nemzetiségi nyelv kérdésérõl ír Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1972. febr. 1. 5). — A külföldi magyartanítás gondjait összegezi Czigány Lóránt a Tiszatájban (1972. 5. sz. 18).

Beszámoló a XXII. Nemzetközi Pszichológus Kongresszusról*

1980 nyarán Lipcsében rendezték meg a pszichológusok ötvenként megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszusát (júl. 6–12. között), s úgy gondolom, hogy olvasóink talán örömmel tájékozódnak — egy kis beszámoló lencséjén keresztül — egy olyan kongresszus napirendjéről és témáiról, ami a nyelvészettel több pontban érintkező tudomány, a pszichológia területén zajlott.

A kongresszus igen nagyszabású volt (mintegy 6000 résztvevőt, köztük valamivel több mint 100 magyart számlált) és ennek megfelelően ennek áttekinthetősége is nehézségekkel járt. A kiváló szervezés azonban sokban megkönnyítette az eligazodást, amiben nagy része volt a jól összeállított programnak, e program pontos betartásának és az elhangzó-előadások kivonatát tartalmazó, szakszerűen szerkesztett kétkötetes kiadványnak.

A kongresszus csak néhány plenáris üléssel (megnyitó stb.) dicsekedhetett, a kongresszusi munka valójában eltérő számú hallgatósággal bíró munkacsoportokban, és ún. hosszú szümpozicionokban zajlott, amit egyéni előadások is kiegészítettek — de korántsem a plenáris ülés jellegével.

Egyazon szekció (14 szekció volt) a kongresszusi hét során több napon át visszatérően jelentkezett, így helytelen lenne — legalábbis egy „szomszédos” tudomány, a nyelvészet képviselői számára — az eseményeket napról napra követni; helyesebbnek vélem az események bizonyos témakörök szerinti ismertetését: persze mindamellet csak nyelvészeti érdekességgel bíró témakörökre gondolok.

A következő témákat ragadtam ki — bevallom kissé talán önkényesen — a kongresszus gazdag anyagából: 1. W. Wundt öröksége; 2. A nyelvi kommunikáció általános elvei és modelljei; 3. Az anyanyelvfejlődés jelenségei; 4. Az értelmi fejlődésben elmaradt, ill. hátrányos helyzetű gyermekek anyanyelvi fejlődése; 5. A pszichésen beteg egyének beszéde, a beszédzavarok jelenségei; 6. A második nyelv tanulásának pszichológiája, a bilingvizmus; 7. A nyelvi és a nem nyelvi közlés; 8. A nyelvi megnyilvánulás mint nem nyelvi pszichológiai jelenségek kísérleti nyersanyaga.

1. A kongresszus W. Wundt szellemének, a kísérleti pszichológia megalapítójának örökségét ápolta tudománytörténetileg. Erre az adott jogalapot, hogy W. Wundt a lipcsei egyetem tanára volt, és éppen 100 éve ezen az egyetemen állította fel a világ első kísérleti pszichológiai laboratóriumát. Nálunk Gombocz Zoltánra és Szeremlei Császár Lórándra hatott elsősorban Wundt, de Gombocz művei révén hatása később is továbbgyűrűzött. Érdekes egy-két előadást megemlíteni Wundt hatásával kapcsolatosan, J. W. B e r r y előadása azért volt érdekes, mivel az egész emberi viselkedés keretébe ágyazottn vizsgálgatta azt, hogy Wundt milyen fogalmakkal járult hozzá az emberi viselkedés általános modelljének megértéséhez. Ilyen fogalom Wundtnál pl. a „kreatív szintézis”, a „pszichikai aktualitás”, a „motívumok mutációja”. Wundt nem maradt meg azonban

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén (1980. okt. 21-én) elhangzott előadás.

egy-egy adott kísérleti személy lelkivilágának kísérleti vizsgálatánál, megállapításait általánosítani, egy adott népre, ill. etnikumra általánosságban is alkalmazni kívánta. Ezt a törekvését indokolta az általa kezdeményezett „célok, törekvések heterogenitása” elnevezésű fogalommal.

2. A kommunikáció általános elveinek és modelljeinek témaköréhez kapcsolódóan alig találtunk olyan előadást, ami a transzformációs grammatika nyelvi modelljét kívánta volna pszichológiailag igazolni. Ezzel szemben elég sokszor merült fel a *p r a g m a t i k a* mint általános magyarázó elv, nyelvi vonatkozásban is. Példaként itt is csak egyetlen előadásra utalok, M. Smoczynska lengyel kutató előadására. Ő a „deklaratív közlések”, a „kéresek”, a „parancsok”, a „óhaj-kinyilatkoztatások” típusait különböztette meg gyermekek nyelvében. Őt gyermek nyelvi fejlődését kísérte nyomon; ezek lengyelül tanultak. Megállapította, hogy a „deklaratív közlések” nyelvi formái 6 hónapi nyelvtanulás alatt sokat változtak. A „kéresek” szintaktikai megoldásainak tanulása lassúbb volt. A kérés-szövegek (patternek) több egyéni variációt mutattak, mint a deklaratív beszédsémák. Az „óhaj-kinyilatkoztatások” ritkábbak voltak ugyan, mint a „parancsok”, de egyéni eltérések mégis inkább az előbbieken voltak megfigyelhetők. Szólások, lengyelizmusok gyakrabban fordultak elő a spontán kérésekben, mint a deklaratív formájúvá átalakított kérés-közlésekben. — Ha mindezeket és a hasonló előadásokat elmélyültebben tanulmányozzuk, azt mondhatjuk, hogy — annakidején — N. Chomsky nevezetes ismertetésével talán nem is semmisítette meg olyan végérvényesen B. F. Skinner elméletét a Word hasábjain, mint ezt Chomsky hívei hirdették. A szemlélet tovább virul, a beszédtevékenység egységeinek törekvések szerinti bontásában mint pszichológiailag hasznosítható gyakorlatban.

3. Az anyanyelvfejlődés jelenségeivel foglalkozott — immár áttérve a soron következő témakörre — a magyar *R e ö k G y ö r g y*, aki egyébként a Nyelvtudományi Társaságban is tartott már hasonló tárgyú előadást. Ő az anyai beszéd és a csecsemő „vokalizációja” közötti kapcsolatot mutatta be hosszú időn át folyamatosan végzett vizsgálat tükrében: néhány hónapos csecsemőnek anyja — csecsemő együttlét idején, játékos szituációban kibocsátott vokalizációt vette fel hangszalagra havonta háromszor. Vokalizáció alatt bármiféle hangos megnyilvánulást értett. Mozgóképi felvételeket is készített a hangfelvétel mellett. A társas anyja — csecsemő együttlét előnyös hatása a későbbi verbális készségek kialakulására, tehát az anyanyelvfejlődésre azáltal volt bizonyítható, hogy a kísérlet a maga longitudinális jellegénél fogva az első szóbeli megnyilatkozások idejébe is belenyúlt. — Reök témájához kissé hasonló volt *S u g á r n é K á d á r J ú l i a* előadása. Ő is abból a feltevésből indul ki, hogy az anyanyelvfejlődés az anyja — csecsemő együttlétek kommunikációs mozzanataitól kap alaplöket. A csecsemő 10 hetes életkorától 10 hónapos életkoráig folytak a longitudinális vizsgálatok. A hangadásokat eleinte 10, majd 30 naponként rögzítette magnetofonnal. Az eredmények kiértékelésénél figyelte azt a szempontot, hogy milyen jellegű, milyen célirányos a felnőttnek a gyermekkel való vokális, ill. manuális kapcsolata. Figyelemmel volt arra, hogy milyen eltérés mutatkozik az anyja — csecsemő, ill. az apa — csecsemő viszony között a kommunikatív hatás szempontjából. (Bizonyos célzatú, továbbá az emfatikus közlések elsősorban az anyja részéről érték a csecsemőt.) A csecsemő felismerte a szülők közlésének alapvető váltásait, sőt a csecsemő egy-egy befejezett szülői közléssor után újabb ilyen ki tud provokálni a maga kommunikatív megnyilvánulásaival.

Immár idősebb, 3–6 éves gyermekkel foglalkozott *P l é h C s a b a* „Az agyféltekék aszimmetriája” c. szümpozícióba iktatott előadásában. A mondatmegértés és a dichotikus-aszimmetria összefüggését vizsgálta kísérletekkel az említett korú 169 magyar

gyermeknél. Thomas G. Bever feltevését kívánta ellenőrizni magyar nyelvi mintán, azt ti., hogy a hallásnak e korban bizonyos dichotikus (valamely fülnél jobb hallást adó) eltolódása van, s hogy a jelzett korú gyerekek a szöveg megértés során a mondat első főnevét, ha az alany, jelentésileg túllátalánosítják. Bever angol kisgyermeknél figyelte meg ezt a jelenséget, Pléh — kisebb mértékben ugyan — megtalálta a jelenség érvényességét magyar kisgyermeknél is.

4. Az értelmileg visszamaradt, ill. hátrányos helyzetű gyermekek nyelvi fejlődésének témakörét közvetlenül képviselte a „Fejlődés, diagnózis és terápia az értelmileg visszamaradt gyerekeknél” c. szümpozion. Érdekesnek mutatkozott B. Meyer-Probst és H. Teichmann közös előadása „az intelligencia fejlődésének biológiai és pszichológiai feltételei” címmel. Az előadás — a címből ki nem tűnően — behatóan foglalkozott az értelmi elmaradás előidéző körülményeivel. A szerzők előadásuk illusztrálásaként (s ez a nyomtatott rövid kivonatban is megtalálható) bemutattak két grafikont, amelyek képi formában érzékeltetik az általuk hangoztatott tény: negatív, visszatartó hatást a kisgyermekre biológiai és pszichoszociális (környezeti) tényezők jelenthetnek; e két tényező sáv görbéje kétéves korban még párhuzamosan halad, hatéves korban azonban a biológiai veszély görbéje az enyhe hatás irányába fordul el, a pszichoszociális veszélyeztetés azonban továbbra is súlyos marad.

5. Kétségtelen, hogy a pszichés természetű megbetegedések és a beszéd jellege között összefüggés van. M. Hodoroba és C. Hodoroba (Románia) pubertáskorú debiliek beszédzavarairól adott elő. A két szerző arra a kérdésre keresett választ, hogy a pubertás — a maga pszichoszociális következményeivel — milyen hatással van a jelzett páciensek nyelvi zavaraira, másrészt arra, hogy e fennálló nyelvi zavarok milyen kommunikációs végterméket eredményeznek, mind a nyelvi, mind pedig a szocioaffektív kapcsolatok szintjén. Megállapításuk mindamellett eléggé nyilvánvalóságként hangzik: a debiliek számára — életvitelük szűk kereteinek szinten tartása vagy valamelyest javítása szempontjából — különösen a pubertáskorban a rendszeres beszédgyakorlás, beszédfejlesztés fokozott jelentőségű.

G. Niebergall beszédzavarban szenvedő gyermekek anyanyelvi tudásának egy nem tipikus fejlődési jelenségéről tájékoztatott, azért „nem tipikus”, mivel a megfigyelt jelenséget a nem beszédzavarosoknál is tapasztalta. Fejhallgatón keresztül, részben biaurálisan, részben monoaurálisan fülhöz vezetett szövegeket kellett megérteniök és megjegyezniök a kísérleti szövegeknek. A beszédzavarban szenvedő gyermekekénél (A) szignifikáns jobbful-effektust figyelt meg, de ugyanezt tapasztalta a kontroll csoport tagjainál, a normális beszédű gyermekekénél (B) is. Ekkor a felnőtteknél is ellenőrizte a jelenséget, ezeknél (C) azonban a jelzett effektus nyomát nem találta, azt azonban megfigyelte, hogy a 9 : 4 éves gyermekek már a felnőttekéhez hasonló képet mutattak. Ugyanígy az aszimmetrikus érzékelést tapasztalt a vizuális érzékletek felfogása szintjén is. Mindezek pedagógiailag is kihatással bíró felismerések.

6. A második nyelvnek a tanulása és az anyanyelv fejlődése közötti összefüggés mindannyiunkat érdeklő nyelvpszichológiai kérdéskör, hiszen ez az idegen nyelv tanulásának, valamint a bilingvizmusnak a határait egyaránt érinti. A Magyarországon működő A. Jarovinskij „Kétnyelvű gyermekek által adott szóbeli tematikus képleírások óvodáskorban” címmel 18 gyermeket vizsgált olyan családból, ahol az anya orosz, az apa magyar. A nyelvi „dominancia” szempontjából mind objektív, mind pedig szubjektív okokra visszavezethető befolyásoló hatást tapasztalt. Minthogy e kétnyelvű gyermekek magyar társadalmi környezetben élnek a 4 : 2 éves és a 6 : 1 éves gyermekcsoportoknál

egyaránt a magyar nyelv volt magasabb fejlettségű, beidegzettebb. Több „type” és „token” fordult elő a magyar nyelvű szövegben, mint az oroszban. A magyar mondat szerkesztés interferált az orosz mondat szerkesztéssel akkor is, ha a tematikus képekről szóló, ezeket értelmező gyermeki beszéd orosz nyelvű volt.

E témakörhöz kapcsolódik L. H. Ekstrand „Optimális életkor, kritikus időszak, káros hatások. Mi is a helyzet a korai kétnyelvűség dolgában?” c. előadása. A szerző erélyesen elveti — legalábbis első lépésként — azokat az elméleteket, amelyek szerint második nyelv tanulását csak korai időszakban lehet kezdeni eredményesen. Kísérletekre hivatkozva leszögezi bizonyításként, hogy a beszéd produktivitása, a beszéd megértés, az írott szöveg megértése, a diktálás utáni megértés, az idegen nyelvű szöveg olvasása szintjén sehol sem lehetett olyan egyértelműen biztos adatot találni annak bizonyítására, hogy ezek a képességek a korral, a korosodással együtt gyengülneek. De előadása második felében kezdi, „harcos” állásfoglalását maga kezdi megkontrázni. Átmenetet képez az a kérdéssel, hogy a kontrázáshoz, hogy a rendkívül korán kezdett második nyelv tanulása jár-e valamilyen veszéllyel (pl. csökkenti az anyanyelv használatának biztonságát stb.). E kérdésre negatív választ ad, sőt arra utal, hogy a második nyelv tanulásának beindítása kedvezően hathat az anyanyelv beidegződésére, bevéssződésére is. (Talán azért, mert ez a nyelvvel való foglalkozás napi óraszámát megnöveli?)

A fenti második állításból aztán azt a következtetést vonja le, hogy — ha a második nyelv esetében is az anyanyelvi beszédminőség a cél — a minél fiatalabb korban kezdett nyelvtanulás a leghatékonyabb.

Az idegen nyelv tanulása mellett érintette Ekstrand természetesen a kétnyelvűség kérdését is. A Németországból Svédországba áttelepültek beszédképességét vizsgálta longitudinálisan (17 éven keresztül), többek között egy-egy szó elolvasásának reakcióidejét tizedmásodpercekben, az egy szóra eső átlagos megértési (felfogási) időt pedig másodpercekben mérve. A vizsgálati idő kezdetekor a német nyelvi teljesítmény volt kiemelkedően jó, ez azután kontaminált a svédvel, de 17 év után sem érte el a csak svédül beszélő kontrollcsoport beszédsebességi teljesítményszintjét.

7. A nyelvi és a nem nyelvi közlés közötti kapcsolat témakörét illetően elsőként G. W. Shugar varsói pszichológus kisgyermekes kétpartneres szituációban elhangzott beszédészöveg-elemzéseit említtem meg. Kiinduló lépésként meghatározta azt a társas együtttest (gyermek—felnőtt kapcsolat, kisgyermek—idősebb gyermek kapcsolat stb.), melynek keretébe kell helyezni a vizsgálandó szöveget. A beszédaktusokat két szempontból: a szövegalkotás és a proxemikai jelzés szempontjából vizsgálta; megállapította, hogy a proxemikai szempontnak éppen a tárgyalt korai években fokozott jelentősége van. Társalgási kapcsolat csak megfelelő, illetve meghatározott szituációban indulhat el; sajátos helye van a társalgási kapcsolat vizsgálatában annak az esetnek — gyermekek között is —, amikor olyan indításról van szó, ahol egymást korábbról nem ismerő partnerek között jön létre a megszólítási és beszélgetési kapcsolat.

F. Poyatos spanyol származású kanadai kutató (Univ. of New Brunswick) előadása a nyelvi és a nem nyelvi közléskapcsolatokat érintő előadásoknak kiemelkedően jó példája volt. Bemutatta — gazdag illusztrálás kíséretében — az emberi közlés (human communication) lehetséges csatornáit közönséghatások rendszerét. De nem pusztán ezt, amivel arra is figyelemmel kellett lennie, hogy a jelzett kölcsönhatás az adó, ill. a vevő, tehát a jelküldő és a jelfelvevő személy oldaláról mutatkozik-e. A jelküldő részéről a következő (jelnyomot biztosító) közegek segítségével valósulhat meg a jelezés: izommozgatás, hangkibocsátás, vegyi hatás, hőhatás, nyomási—érintési ingerületek. A jelfelvevő személy részéről ugyanakkor a következő érzéklések léphetnek működésbe a jelfelvevő céljából: látás, hallás, szagérzékelés, ízérzékelés, tapintási érzékelés, kinezetziás

visszajelzés. A szerző nem magnetofonszalagról vagy film segítségével közölt a hallgatósággal példákat a bemutatott modell igazolására, hanem saját maga produkálta ezeket; az előadás e vonatkozása nem hamisította meg ugyan a képet, de kissé szubjektívnak tűnt a bizonyítási eljárás. E sorok írója hozzászólásában kérte a jelzett összefüggések szubjektív vonatkozásainak verifikálását. Az angol „verification” helyett, minthogy nagy teremről volt szó, az előadó e szubjektív vonatkozások „elimination”-jének, kiküszöbölésének szükségességét értette; a félreértett szó — a maga félreértett formájában — szerencsére még jobban képviselte az előadással szemben támasztott igényt.

8. Jónéhány előadás csak annyiban volt nyelvi vonatkozású, hogy a nyelvet, ill. a beszédszöveget használta nyersanyagként nem nyelvi pszichológiai jelenségek vizsgálatához. Itt említhetjük meg például O. R y o j i és K. K a z u o japán kutatók „Kognitív folyamatok és szemmozgások” c. előadását. A nevezett kutatók arra kerestek választ, hogy a látás koncentrálását mint célirányos teljesítményt milyen mértékben zavarják bizonyos magasabbrendű lelki teljesítmények: rejtvényfejtés, gondolkodási feladatként bizonyos elemek numerikus, nyelvi és térbeli elrendezése. Megállapítást nyert, hogy e magasrendű szellemi teljesítmények végzése alatt a szem figyelmi koncentrálását akaratlan szemmozgások (tremorok, pillantások és driftek) zavarták meg.

Egy magyar szerző is e témakör keretében helyezve említhető meg. K i r á l y n é D é v a i M a r g i t „A megismerés szerepe az érzelem és a motiváció fejlődésében” címmel tartott előadást. Az 1979–1980-ban lefolytatott vizsgálatában ún. tartalomelemzést alkalmazott (általános iskolai felső tagozatos tanulók) ideális „én”-jét jellemző „én”-aspirációk feltárására. A kísérlet abból állt első lépésként, hogy a szerző dolgozatot íratott a tanulókkal „Mi szeretnék lenni?” címmel. Az „én”-aspirációk közti összefüggéseket (azaz az ideális én-struktúra típusokat) egy bizonyos elemző eljárással (cluster analízis) próbálta meghatározni. Az ideális „én”-struktúra hétféle típusát tudta azonosítani. E típusok közötti negatív korrelációk (pozitív nem volt) alapján következtetni tudott arra, hogy milyen akadályai lehetnek a személyiségfejlődés pozitív tendenciáinak. Mint látjuk, érdekes célkitűzést rendkívül nagy mértékben nyelvi (dolgozatszöveg) elemzés, valamint a nyert adatok matematikai értékelése alapján érte el. Az ilyenfajta megközelítés nem újdonság: már a 20-as évek folyamán Busemann dolgozatok mondatainak típusok szerinti és jelentéstani elemzésével keresett választ a szellemi fejlődés — szerinte — hullámmozgással kifejezhető menetére.

Büky Béla

Szó- és szólásmagyarazatok

<i>É. Kiss Sándor</i> : Nosztalgia	219
<i>A. Molnár Ferenc</i> : A deákné vásznáról	225

Szemle

Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvújítás (Ismerteti <i>Szabó Zoltán</i>)	227
Imre Samu (szerk.): Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből (Ismerteti: <i>Péter László</i>)	229
Lakó György: Budenz József (Ismerteti: <i>A. Jászó Anna</i>)	234
Nyelvújítás cikkek sajtószemléje	236

A Nyelvőr hírei

<i>Büky Béla</i> : Beszámoló a XXII. Nemzetközi Pszichológus Kongresszusról	252
---	-----

Olvasóinkhoz!

A negyedéyenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKH1 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre: 52 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról
- [A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyarazat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához. (A szótári részben végrehajtott változtatások jegyzékével)]
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága
5. *Vértes O. András*: A beszédhibákról
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője
7. *Bencédy József—Deme László*: Egy szavaló és kiejtési verseny tanulmányai
8. *Grétsy László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferenc*: O. Nagy Gábor emlékének
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Ára: 13 Ft

Évi előfizetés: 52 Ft

INDEX: 26 550
ISSN 0025—0236

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungstättien für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth.) 1975. 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utcaneveinek névtani voizsgálat*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229. l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228. l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár* (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. 2., változatlan kiadás. 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan) lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László, Inre Samu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola Tibor: *Die allen Postpositionen des Nenzischen* (Juraksamojedischen). Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching* International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l., 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265. l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages* Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadás a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval.
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l. 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8